

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

150 ÉVES A MAGYAR NYELVŐR

Tőkés László: „Magyar vallás”: Ragaszkodnunk kell az anyanyelvű szolgálathoz

Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr története

Bősze Péter: Bőngészés a Magyar Orvosi Nyelvben megjelent írásokban

Kovács László: Márkanevek: a márkakutatás és a nyelvtudomány metszéspontjában

Büky László: Egy Krúdy-novella ábrázoltságrendjéről: Ifjú évek

Arday Géza: Tamási Áron tájnyelvének irodalmi és stílusértéke

Pátrovics Péter: Bańczerowski Janusz professzor 80 éves

Büky László: Emlékezés Deme Lászlóra

Tomesz Tímea: H. Varga Gyula emlékére

Nádasdy Ádám: Kálmán László (1957–2021)

NYR150

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben)

Alapította a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Schvarcz, Brigitta R. (Tel-Aviv, Izrael), Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Budapesti Corvinus Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (ELTE, PKE,
SZFE), Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE
SEK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem), Pléh Csaba (MTA, CEU),
Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács János (PTE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza
SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám
MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Vesszős Balázs
TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:
1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.
A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu
A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com
Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:
http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv=0151r.html
Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
Felelős kiadó: A Társaság elnöke
1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.
Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu
ISSN (nyomtatott) 0025-0236
ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizethető: 2022-től kizárólag a kiadóban, a Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társaságánál
Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft

**Az
egészségünkért,
és hogy működjön
az ország:**

**KÉRJE A
3. OLTÁST!**

TARTALOM

<i>Tökés László válasza Balázs Géza kérdéseire: „Magyar vallás”: Ragaszkodnunk kell az anyanyelvű szolgálathoz</i>	1
Mit akarunk? (Szarvas Gábor 1872-es programadó írása).....	9
<i>Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr története (1.) Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895)</i>	12
<i>Bősze Péter (összeállítása): Szakavatlatlanok véleménye a nyelvről, nyelvünkről, az orvosi nyelvről és a nyelv használatáról. Böngészés a Magyar Orvosi Nyelvben megjelent írásokban</i>	38
Tanulmányok	
<i>Kovács László: Márkanekvek: a márkakutatás és a nyelvtudomány metszéspontjában</i>	60
<i>Büky László: Egy Krúdy-novella ábrázoltságrendjéről: Ifjú évek</i>	71
Kisebbségi írások	
<i>Arday Géza: Tamási Áron tájnyelvének irodalmi és stílusértéke</i>	97
Szemle	
<i>Bincze Diána Ibolya: Tóth Péter: Nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányok (Ismertetés)</i>	102
<i>Tuba Márta: H. Varga Gyula: A befolyásolás formái a médiában. Szándék, hatás, forma és tartalom (Ismertetés)</i>	105
<i>Ferenczi Gábor: Balázs Géza: Jelentés a magyar nyelvről (2016–2020) (Ismertetés)</i>	109
Egyebek	
<i>Pátrovics Péter: Bańczerowski Janusz professzor 80 éves</i>	115
<i>Büky László: Emlékezés Deme Lászlóra</i>	118
<i>Tomesz Tímea: H. Varga Gyula emlékére</i>	121
<i>Nádasdy Ádám: Kálmán László (1957–2021)</i>	124
A Nyelvőr postája	126
Új szavak, kifejezések	129
Rezumék	131
Szerzőink	132

CONTENTS

<i>Tökés László's replies to Balázs Géza's questions: "Hungarian religion": We need to adhere to service in native language</i>	1
What do we want? (The reprint of Szarvas Gábor's commencement article)	9
<i>Balázs, Géza: The History of Magyar Nyelvőr (Part 1). Szarvas Gábor's Magyar Nyelvőr (1872–1895)</i>	12
<i>Bősze, Péter (compilation): The opinion of the non-professionals about language, our language, medical language and the use of language. Browsing in the research papers of the journal Magyar Orvosi Nyelv (Hungarian Medical Language)</i>	38
Papers	
<i>Kovács, László: Brand names: at the intersection of brand name research and linguistics</i>	60
<i>Büky, László: About the order of representation of a short story by Krúdy: Years of Youth</i>	71
Minor contributions	
<i>Arday, Géza: The literary and stylistic value of Tamási Áron's dialect</i>	97
Review	
Tóth, Péter: Studies in Dialects and the History of Language (reviewed by <i>Bincze Diána Ibolya</i>)	102
H. Varga, Gyula: The Forms of Influence in Media. Intent, Impact, Form and Content ... (reviewed by <i>Tuba Márta</i>)	105
Balázs, Géza: Reports about the Hungarian language (2016–2020) (reviewed by <i>Ferenczi Gábor</i>)	109
Miscellaneous	
<i>Pátrovics, Péter: Professor Bańczerowski Janus is 80 years old</i>	115
<i>Büky, László: Remembering Deme László</i>	118
<i>Tomesz, Tímea: In memory of H. Varga Gyula</i>	121
<i>Nádasdy, Ádám: Kálmán László (1957–2021)</i>	124
The postbox of Magyar Nyelvőr	126
New words and phrases	129
Abstracts	131
Authors	132

MAGYAR NYELVŐR

146. ÉVF.

*

2022. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

„MAGYAR VALLÁS”: RAGASZKODNUNK KELL AZ ANYANYELVŰ SZOLGÁLATHOZ TÓKÉS LÁSZLÓ VÁLASZAI BALÁZS GÉZA KÉRDÉSEIRE

Tókécs László nyugalmazott református lelkipásztor, a romániai rendszerváltás emblematikus alakja, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke (1990–2009), az RMDSZ tiszteletbeli elnöke (1990–2013), a Magyarok Világszövetségének tiszteletbeli elnöke (1997–2001), az erdélyi magyarság független képviselője az Európai Parlamentben (2007–2009), az RMDSZ

(2009–2014), a Fidesz–KDNP EP-képviselője (2014–2019), az EP egyik alelnöke (2010–2012). 2003-tól az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács többször újraválasztott alapító elnöke, 2004-től a Kárpát-medencei Magyar Autonómia tanács alapító elnöke, 2011-től az újan alakult Erdélyi Magyar Néppárt védnöke, 2022-től a Magyar Nyelvőr védnöki testületének tagja. Kezdeményezője és egyik alapítója volt a Sulyok István Református Főiskolának (1990), valamint az ebből kifejlődött Partiumi Keresztény Egyetemnek (2000). Jelenleg az ezt fenntartó Pro Universitate Partium Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Vallási szempontból hogyan magyarázható, hogyan értékelhető az anyanyelv fogalma? Van-e bibliai magyarázat az anyanyelvvel kapcsolatban?

A Szentírásban nem találkozunk az anyanyelvnek olyan értelmű fogalmával, mely a magyar felfogásra jellemző. A nyelv mint kommunikációs eszköz jelentéstartalma igencsak megterhelődött a bűnnel. A bábéli őstörténet szerint a világ sokféle nyelve „bűnben fogantatott”, és a Zsoltárok könyvétől kezdve Jakab apostol leveléig „a nyelv bűnei” jelentik minden rossz és baj egyik legfőbb forrását.

Ezzel szöges ellentétben Isten igéje a szentség hordozója. Isten szava: Isten akarata. Az a szó, amely „Isten szájából származik” (Mt 4,4). A törvény és a próféták – az Ószövetségben. Az „örömhír”, az evangélium – az Újszövetségben. „Sőt felette közel van hozzád ez ige: a te szádban és szívedben van, hogy teljesítsed azt” – mondja Mózes vándorló népének. Megtartása létkérdés: „az életet és a halált adtam előtökbe, az áldást és az átkot: válaszd azért az életet, hogy élhess mind te, mind a te magod” (5Móz 30,14.19).

Ebben az istenes értelmében az Ige, a zsidó Biblia üzenetének hordozója, a klasszikus héber: szent nyelv. Évszázadok óta a „választott nép” azonban – maga Jézus is – arámi nyelven beszélt. A bibliai szent iratokat a zsinagógákban ugyan héberül olvasták fel, de arameusul magyarázták. A szent szövegek vallási szentsége elvált a tulajdonképpeni anyanyelvtől.

A kereszténység elterjedésének korszakában a diaszpórában élő zsidók viszont görög nyelven olvasták az ószövetségi bibliát. Maga Pál apostol is az ógörögből kialakult koiné nyelven írta leveleit, mely a hellenizmus során lett általánosan használt nemzetközi köznyelve a Római Birodalomnak. Az Ószövetség legrégebb görög fordítása, a Septuaginta is ezen a nyelven íródott.

Szent Jeromos hivatalos latin nyelvű bibliafordítása, a Vulgata kíséerte végig a középkort. Értelemszerűen a birodalmi latinnak sem volt anyanyelvi dimenziója. A Nyugatrómai Birodalomban az Egyház hivatalos nyelveként nyerte el vallási tekintélyét.

Az anyanyelviség tekintetében a reformáció hozott gyökeres változást a nemzeti nyelvű bibliafordítások révén. Hit és nyelv, nemzetiség és vallás ekkor és ezáltal kapcsolódott egymáshoz elválaszthatatlanul. Luther Márton német bibliájával az élen járt, és meghatározó szerepet játszott a német irodalmi nyelv és kultúra formálódásában.

A vallási és nemzeti ébredés nálunk, magyaroknál kiváltképpen összefonódott egymással. A reformáció Sola Scriptura eszméje és eszménye az egymást követő magyar bibliafordításokban öltött testet. „Az örök Isten beszél – magyarul” – ezenképpen foglalja össze a lényegét Reményik Sándor

erdélyi költő A fordító című versében. A romlásnak indult magyar nemzet Istenéhez tér, hitében és nyelvében remélve szabadulást és megtartást. Hitében és nyelvében él a nemzet – mondhatjuk Széchenyi István szavát kibővítve. Isten igéjének őseredeti szentsége ekképpen származik át anyanyelvünkre, amely ezáltal új minőséget nyer: „életnek beszéde”, „örök életnek beszéde” lesz hallgatói és követői számára (Fil 2,16; Jn 6,68). „A ki zsidóul és görögül és végre diákul / Szól vala, régen: szól néked az itt magyarul. / Minden népnek az ő nyelvén” – írta volt Sylvester János 1541-ben megjelent Újtestamentumának bevezető hexametereiben.

Visszatekintve a rendszerváltozás utáni harminc évre: mit mondhatunk a magyar nyelv romániai fejlődéséről, helyzetéről? Milyen a mérleg?

Mindenekelőtt őszinte elismerésemet fejezem ki a professzor úr szerkesztésében megjelent Jelentés a magyar nyelvről (2016–2020) kötetért, illetve a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport és társintézményei kiváló munkájáért. Meggyőződésem, hogy a feltett kérdésre egy hasonló erdélyi jelentés adhatna minden részletre kiterjedő, tudományos igényű, alapos választ. Eből a célból indokolt volna egy hasonló romániai kutatócsoport létrehozása és saját jelentésének időszakonkénti elkészítése.

A hivatkozott Jelentés dicséretes módon kitér a külhoni magyar nyelvi állapotok bemutatására. Trianon és a magyar nyelv szétfejlődése című fejezetében híven mutatja be az 1920-as békediktátum óta eltelt évszázad súlyos nyelvi következményeit, amelyek Erdélyben is komoly nyelvromláshoz vezettek. A professzor úr elemzése szerint ennek velejárói az anyaországi köznyelvtől eltávolító szétfejlődés, az egységes és szerves nyelvi fejlődés megszakadása, a magyar kisebbségi nyelv társadalmi visszaszorulása, a vegyesnyelvűség és az idegen szavak térhódítása, nem utolsósorban pedig a nyelvi, nyelvhasználati jogok korlátozása.

A lezajló kedvezőtlen folyamatok okait illetően a korabeli és a jelenkori impériumváltások viszonylatában beszédes párhuzam vonható az Apor Péter Metamorphosis Transylvaniae című művében bemutatott kor és a poszttrianoni korszak között. Az egykori Habsburg-korszakhoz hasonlóan a román impérium, de különösképpen annak kommunista korszaka idején is mélyreható átalakulások mentek végbe Erdélyben. Habsburg-provinciából kizsákmányolt román peremtartomány lettünk, ezen belül is végletesen leszegényedve. A mezőgazdaság szövetkezeti átalakítása, az erőltetett iparosítás, az urbanizáció és a mesterséges betelepítések a hagyományos erdélyi társadalom, illetve a népességi arányok felborulásához vezettek. Ez, a népünket sújtó erdélyi „me-

tamorfózis” a rendszerváltozást követő, utóbbi harminc évben sem ért véget. A magyarellenes kommunista-internacionalista-ateista politikai kurzust egy nem kevésbé nacionalista, kisebbségellenes, globalista és kozmopolita irányvonal követte, amely nemzeti kultúránkra, hagyományainkra, hitünkre, nyelvünkre hasonlóképpen romboló hatást gyakorol. Egészében véve, változott formában tovább folytatódik a trianoni, nacionálkommunista pánromán nemzetpolitika, melynek szorításán legfeljebb csak lazítani tudtunk, de tőle szabadulni nem voltunk képesek. Magyar szervezeteink és intézményeink, egyházaink és iskoláink továbbra is nemzeti túlélésünk alapvető feltételeiért kénytelenek harcba szállni.

A Nyelvstratégiai Kutatócsoport népesség-összeírásokon alapuló számításai szerint 2060 körül a határon túli magyar nyelv a legtöbb helyen eltűnhet (Székelyföld és Csallóköz tűnik csak kivételnek) – olvasható a Jelentésben. Csak remélnünk lehet, de tennünk is kell érte, hogy ne így legyen!

Többségben-kisebbségben, szórványban vagy a nyelvvelhalás küszöbén milyen szerepe van vagy lehet az egyháznak az anyanyelvmegetartásban? Van-e ebben különbség az erdélyi egyházak (katolikus, református, evangélikus, unitárius és esetleg más kis egyházak, vallások) között? Melyek teljesebben jobban?

A magyarországi Alaptörvény teljes történelmi hitelességgel értékeli a történelmi magyar egyházaink nemzetmegetartó szerepét. Hogyha lehetséges, ez az értékelés fokozottan érvényes erdélyi egyházainkra. Hagyományos történelmi egyházaink – a katolikus, református, evangélikus és unitárius – Trianon után sajátlagos vallási, hitbeli missziójuk mellett legfőbb hivatásukként vállalták a rájuk bízott hívek, a nemzet ügyének szolgálatát. Reményik Sándor programerejű versének értelmében azon munkálkodtak, hogy életbe léptessék annak központi üzenetét: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!” A királyi Románia azonban könyörtelen jogfosztó politikájával szinte teljesen ellehetetlenítette az erdélyi magyarság helyzetét, felszámolta anyanyelvű iskolarendszerét – ennek részeképpen az igen jelentős egyházi iskolahálózatunkat. Észak-Erdély visszatérése Magyarországhoz átmeneti gyógyírt jelentett, a szovjet tankokkal megérkező kommunista rezsim a magyarság jogfosztását betetőzte, magyar közösségünket földönfutóvá tette, mintegy ezer egyházi iskolánkat elállamosította, betelepítési politikájával egész Erdélyt, főképpen pedig nagyvárosainkat elrománosította. A nacionálkommunista-ateista hatalom egyházainkat templomai falai közé száműzte, megfosztva őket minden társadalmi és nemzeti közszolgálati lehe-

tőségtől. Ebben az időszakban a templom ama bibliai véka gyanánt szolgált, mely alá a gyertyát rejtették (Mt 5,15), de ugyanakkor egyetlen mentsvára is maradt az elnyomott magyarságnak, ahol anyanyelvünkön szólhattak hozzájuk papjaik, és folyamodhattak szabadító Istenükhöz.

Az 1989-es rendszerváltozás után egyházaink szoros szövetségben álltak ki népünk mellett. A négy protestáns és négy katolikus püspökség előljárói és lelkészei társadalmi közszerepet vállalva, cselekvő módon vették ki részüket nemzeti önszerveződésünkből jogaink kivívása, tulajdonaink visszaszerzése, intézményeink, iskoláink helyreállítása érdekében. Magyarságunk talpra állásában fontos szerepet játszottak. Mindazáltal a politikai visszarendeződés következtében törekvéseinket – mondom mint volt egyházi vezető – nem koronázta az elvárható siker. Egykori kiterjedt egyházi iskolarendszerünk maradékként csupán mintegy húsz középiskolát sikerült újraindítanunk. A kommunizmus idején felszámolt magyar egyetemeink helyreállítását megakadályozta a központi hatalom. Szórványosodó településeink és gyülekezeteink végvárain papjaink és lelkipásztoraink sem voltak képesek gátat vetni a pusztulásnak, vegyes vidékeinken pedig a természetes és a mesterségesen gerjesztett asszimilációnak. Egyenlőtlen, már-már kilátástalannak tűnő küzdelmet folytatunk népünk megmaradásáért. Egyházi eredményeink elismerésre méltók, de nemzeti közösségünk fogyatkozó lélekszáma és gyengülő érdekérvényesítő ereje közepette nem lehetnek képesek gyökeres változást előidézni a dolgok általános menetében. De azért kitartó küzdelmeink egyik legfontosabb eredményeként hadd említsük meg az egyházi alapítású nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem (1999) és a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem (2000) létrehozását.

Az előbbiekhöz kapcsolódva: milyen gyakorlati kérdéseket vet fel az egyházakban az istentisztelet és a prédikáció nyelve? Gondoljunk csak a kétanyelvű családokra, a gyermekeikre! Milyen gyakorlati megfontolásokat igényel a pap, a lelkész részéről, hogy milyen nyelven szóljon?

Ez a kérdés a reformátusoknál nem így tevődik fel, hiszen egyházi törvénykönyvünk előírása szerint a református egyház hivatalos nyelve: a magyar. Értelemszerűen minden egyházi szolgáltatnak anyanyelvünkön kell hangzania. Ebben a tekintetben reformáció kori örökségünkhöz ragaszkodunk, amikor is vallásunkat „magyar vallásnak” hívták. Többé-kevésbé ugyanez érvényes az erdélyi alapítású unitárius egyházra, valamint a lutheránus-evangélikus testvéregházra. A neoprotestáns egyházak közül egyedül a magyar baptisták őrzik nyelvi önállóságukat.

Ezen a ponton egy súlyos elvi kérdéssel találjuk szemben magunkat. Alkalmazkodjunk-e elrománosodó híveink nyelvi elvárásaihoz – miképpen ez a felvidéki hittestvéreink esetében történt, akik jelentős mértékben elszlovákosodtak –, vagy pedig tartunk ki a hivatalosan megszabott magyar nyelvű szolgálat mellett? Ha beengedjük a román nyelvet a templomainkba, gyülekezeteink elrománosodását kockáztatjuk, vagyis úgy járunk, mint sok szlovákiai gyülekezeti közösségünk. Ha ellenben nem engedünk az asszimilációs hatásoknak, noha a természetes lemorzsolódás elkerülhetetlen, talán mégis sikerül megmenteni magyar közösségeinket. Ez a kínzó kérdés különösképpen élesen vetődik fel a vegyes házások esketésekor vagy ifjaink konfirmálásakor, akik közül egyesek már nem ismerik vagy csak törik a magyar nyelvet, továbbá temetési szolgálataink esetén, amikor is a gyászoló család sokszor alig tud magyarul.

Mindezeket szem előtt tartva református egyházunkban változatlanul tartja magát az a törvényes álláspont, hogy ragaszkodnunk kell az anyanyelvű szolgálatához. Ezt a szabályt – ritka kivételtől eltekintve – egyházunk asszimiláns hívei is elfogadják, tudniillik a református vallás számukra is „magyar vallás” – olyannyira, hogy egyházunk nyelvét a vegyes párok román fele vagy a vegyes házasságból származó konfirmándus ifjaink is tiszteletben tartják. Adott esetben azonban lelkipásztoraink is hajlandók annyi engedményt tenni, hogy a román házásfél esküvői fogadalmát az anyanyelvén veszik be, vagy a magyarul alig értő gyermeknek a káté tanítását románul is elmagyarazzák, a temetések alkalmával pedig a gyászoló család kívánságára románul is szólnak a gyásznéphez.

A református, illetve a protestáns nyelvhasználati álláspont, az anyanyelvünkhöz való föltétlen ragaszkodás nemzeti szempontból helyesnek és célravezetőnek bizonyul. Az istentisztelet, az igehirdetés nyelve „a nyelvi minta szerepét is betölti, bátorítja a beszélőket a nyelv állandó használatára, erősíti az anyanyelv presztízsét” – állapítja meg Péntek János kolozsvári nyelvész-professzor.

A nyelvi minta vonatkozásában – nemzetközisége, nemzetek fölötti volta miatt – akaratlanul is rossz példát mutat a római katolikus egyház. Vegyes vidékeken a katolikus egyház a román nyelvű istentiszteleti szolgálatnak is teret nyújt, ami a vegyesnyelvűség elterjedését, távlatilag pedig egyes gyülekezetek többségi asszimilációját segíti elő. Kirívó esete a magyar nyelv háttérbe szorulásának a moldvai katolikus csángó magyarok egyházi élete, melyben a magyar nyelv használata szigorú tilalom alá esik. A Trianon után létrehozott bukaresti katolikus érsekség, valamint a csángó magyarokat magába foglaló jászvásári (Iași) katolikus püspökség tulajdonképpen az erdélyi román ortodox

egyházhoz hasonló módon élen jár a nagy román állam intézményes szintű asszimilációs politikájában. Ez a nyelvpolitikai kurzus mára már a 200-250 ezernyi moldvai csángóság szinte teljes elrománosodásához vezetett.

Nekem személy szerint lenyűgöző, veretes, klasszikus hangzású a romániai református lelkészektől hallott oráció. Ez egy sajátos stílus, amelyet tanítanak, avagy olyan erős a hagyomány, hogy egymást hallgatva követik a lelkészek?

Köszönet az elismerésért. A már előbb idézett Sola Scriptura – Egyedül az Ige reformációi programelv értelmében református egyházunkat az Ige egyházának szokás nevezni. Egyházi életünk középpontjában a megtestesült Ige, maga Jézus Krisztus – Solus Christus: Egyedül Krisztus –, valamint a hirdetett Ige, a krisztusi evangélium hirdetése áll. Ennek megfelelően református igehirdetéseink meghatározó fontosságú jellemzője a Krisztus- és az Ige-központúság. Ezt és így tanultuk a teológiai akadémián. Ehhez társul még a prédikálás gyülekezet-központúságának követelménye, mely a nyelvi-anyanyelvi kommunikáció fontosságát és helyességét húzza alá.

„Mint az arany alma ezüst tányéron: olyan a helyén mondott ige” – olvassuk a Példabeszédek könyvében (Pd 25,11). A jó igehirdető ezen az „ezüst tányéron” kínálja az isteni Ige „aranyát”. „Itt vagy az rejtett kincs” – írta a bibliafordító Sylvester János. Egy asszimilálódó, anyanyelvét vesztő világban a „rejtett kincs”, a valódi értékek is odavesznek. Éppen ezért a bibliai nyelv szentségére emelkedő magyar nyelv védelme, éltetése életbevágó fontosságot nyer az Ige hallgatói, az igehallgató gyülekezeti közösség, az anyaszentegyház népének életében. Azért: „Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek, / És áhítattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéktek” – írja Az Ige című versében Erdély istenes költője, Reményik Sándor.

Az erdélyi református lelkipásztorok igehirdetési stílusa, gyakorlata külön elemzést érdemelne. Általánosságban elmondható, hogy az Ige hirdetését nem csupán a teológiai intézetben tanulták, hanem egy ősi reformációi prédikációs örökség követői is egyben. A latin nyelvű lélektelen liturgizmus helyébe lépett igehirdetés az Ige egyházával együtt a nemzetet is hivatott volt építeni, s ehhez találta meg áldott eszközét: az anyanyelvben.

Az elmondottak mellett megjegyzésre méltó, hogy a protestáns igehirdetés bevezetése és műfaja az idők során jelentős befolyást gyakorolt a római katolikus és az – erdélyi – román ortodox testvéregyházak istentiszteleti szolgálatára. A református lelkipásztoraink orációját illető elismerés egyoldalú volna, hogyha ugyanakkor nem szólnánk igehirdetésünk nyelvének és stílusának jelenkori romlásáról. Az általános nyelvromlás és kulturális el-

szegényedés hatása alól papjaink, lelkészeink sem vonhatták ki magukat. A nacionálkommunista és ateista korszak súlyos károkat okozott a lelkészutánpótlás és az egyházi szolgálat minősége terén, amit az igehirdetés nyelvezete és színvonala is megcsínylett. Ennek a problémának már az én teológiai hallgatói időmben is tudatában voltunk, amikor is – egyebek mellett – az anyanyelvi és irodalmi oktatás bevezetését szorgalmaztuk a teológián – annál is inkább, mivel a román nyelv és irodalom tanításáról szolgálalkúen gondoskodtak.

Elmondhatjuk, hogy a rendszerváltozás után a kolozsvári teológiai intézetben végre bevezették a magyarnyelv-órákat. Azóta azonban az előretörő szekularizációnak és a digitális kommunikáció térhódításának tulajdoníthatóan újabb káros hatások érik nyelvünket és igehirdetésünket, kisebbségi létünk „lábnyomai” pedig tovább szaporodnak.

Déry Tibor mutat rá egyik írásában, hogy milyen nagy a felelőssége azoknak, „akiket mesterségük vagy hivataluk közéleti szereplésre, a nyilvánosság előtti írásbeli vagy szóbeli gondolatközlésre jogosít fel”. Megítélésem szerint ehhez a „tollforgató elithez” sorolható egész magyar papságunk, egyházaink lelkészi kara, akik nyelvi és gondolati mintát nyújtanak a lehető legszélesebb néprétegnek: a templomjáró és igehallgató emberek közösségének. Ezen gyakorló keresztények társadalmi reprezentativitása igencsak jelentékeny.

Mindezeket szem előtt tartva a nyelvművelést, az anyanyelv nemes ügyét egyházainknak is a szívükön kell hordozniuk. A magyar nyelv őreiként – a másfél száz éves Magyar Nyelvőr széles táborában – szent hivatásuknak kell ismerniük, hogy lankadatlanul tovább „vigyázzanak a strázsán”.

MAGYAR
NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

ELSŐ KÖTET. (= 1872.)

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.

NYOMATOTT BAGÓ MÁRTON és FIÁNÁL.

1885.

(Első kiad.: 1872.)

MIT AKARUNK?

Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelv-újítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetelt, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, az által hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mindezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.

Teendőink tehát a következő részletekre oszlanak:

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincseknek felkutatása s belőlük a célszerűeknek szükség-kivánta ajánlása s terjesztése.

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése.

2. A népnyelv körében.

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátosságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dülök neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében.

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata.

Az új képzésű szók története.

Az idegenszerűségek.

A bármilyen tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok

s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült műveknek szemmel-tartása.

4. Az egész nyelvélet körében.

A nyelvsajátságok összeállítása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentmények árnyalatainak meghatározása.

Anyaggyűjtés és megvitatás által a syntactikai kérdéseknek megállapítása.

A szó- és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókincsének kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a **haladó nyelvtudomány**nak nyelvünkre vonatkozó **kutatásait** s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

Nem kevésbé fontos teendőnknek tekintjük végül a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, a hol ez lehetséges leendő, az egyes helyesírási^{*)}, helyesejtési s prosodiai szabályokat leszármaztatni s megállapítani.

Nem becsüljük túl annyira erőnket, hogy elhitessük magunkkal, hogy a kitűzött feladatot egész terjedelmében képesek leszünk megoldani; mind a mellett, ha vállvetve, erőegyesítve látunk neki a dolognak, sokat végezhetünk s kielégítő sikerre is számíthatunk; s e siker annál biztosabb lesz, minél több munkás kéz egyesül a vizsátságok megszüntetésére s a szabályszerűség megállapítására, s végre minél tágasabb körben nyernek elterjedést a megvitatás útján földerített igazságok.

E végből felszólítjuk nem csupán az irodalmi köröket, hanem az egész művelt magyar közönséget, s kérjük, hogy teendőinknek minden ágában, de különösen a néphagyományok egybegyűjtésében közreműködésével lehetőleg gyámolítson; más részről reményljük, hogy épen a műveit osztályok, melyeknek közlönyéül kíván e folyóirat szolgálni, pártfogásuk által lehetővé teszik a célbavett munkának mennél nagyobb terjedelemben való végrehajtását.

*) A helyesírára nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a m. t. Akadémia által elfogadott s a köz használatban levő orthografiával fogunk élni. Ugyanez a mondanivalónk több nem helyeselt új szóra nézve is, a melyeket szabályos képzésük hiányában akarva nem akarva még darabig használnunk kell.

BALÁZS GÉZA

**A MAGYAR NYELVŐR TÖRTÉNETE (1. RÉSZ)
SZARVAS GÁBOR NYELVŐRE (1872–1895)**

Bevezetés

A Magyar Nyelvőr történetéről ugyan megjelentek munkák (tanulmányok, emlékezések), de a teljes másfél száz év eseménytörténete nincs feldolgozva. Balassa József (1941) megírta a lap 1872–1940 közötti történetét, bevallottan főleg azért, mert az alapítók és az alapítók utódai is akkorra már meghaltak, a hőskor pedig kezdett elfelejtődni. Ám az alapos összefoglaló sem terjedt ki minden részletre, különösen nem a lap tényszerű, adatszerű, eseményszerű történetére. Korrekt, értékelő, esszyszerű áttekintése a Magyar Nyelvőr első száz évének Tompa József (1986) írása. Fábián Pál (1984) nyelvművelés-története nagyszerű, világos nyelvezetű összefoglalás. De mindkét utóbbi munka alig érinti, és nem elemzi a lap 1945 utáni történetét. A Magyar Nyelvőr történetét tehát ki kellett egészíteni, meg kellett írni, és erre magától kínálkozott a lap alapításának 150. évfordulója. Az 1872-ben induló lap ugyanis 2022-ben lett 150 éves; igaz 2022-ben csak a 145. évfolyamába lépett, mert a II. világháború alatt, 1940–1945 között a megjelenése – papírhány miatt – szünetelt.

A korszakok

A Magyar Nyelvőr megszületésének, felívelésének időszakát Balázs János (1970: 13) így korszakolta:

1850–1870. útkeresés

1870 – kb. 1882. Budenz kora (finnugor kutatások kibontakozása)

1882–1903. Simonyi Zsigmond kora (a magyar nyelvészet előtérbe kerülése)

1903–1920. (a nyelvészeti kutatások differenciálódása bizonyos egységsítési törekvésekkel)

Milyen fontos nyelvi-nyelvészeti események készítik elő a Magyar Nyelvőr megszületését? Kétségtelenül közvetlen előzménye a magyar nyelvtudomány alapjainak 18. századi lerakása, Révai Miklós munkássága, a jottista-ipszilonista helyesírási „háború” (1805–1806), a Magyar Tudós Társaság (Magyar Tudományos Akadémia) létrejötte (1830), A magyar helyesírás és szóragasz-

tás főbb szabályainak megfogalmazása (1832), a Magyar tájszótár (1838), a magyar államnyelvvé nyilvánítása (1844), az első magyar nyelvészeti folyóirat, a Magyar Nyelvészet (1856–1862), Czuczor Gergely és Fogarasi János A magyar nyelv szótára című munkájának kiadása (1862–1874), Ballagi Mór A magyar nyelv teljes szótárának megjelenése (1867). Nem feledkezhetünk meg a kiegyezés (1867) társadalmi-kulturális hatásairól sem, például az Eötvös József-féle népiskolai törvényről (1868). Az egyetemi oktatás magyar nyelvűségének bevezetése a pest-budai bölcsészeti és jogi karon (1868), ahol 1791-ben Vályi András volt az első kinevezett magyar szakos tanár; 1849–1861 között nem volt tanszék, csak egy magyar előadó (Machik József), majd pedig Toldy Ferencsel (1861–1875) indul újra a tanszék, de 1885-ben létrejön Simonyi Zsigmond első önálló nyelvészeti tanszéke (1885–1919), valamint megalakul az altaji összehasonlító nyelvészeti tanszék (1872), előbb Budenz József (1872–1892), majd Szinnyei József (1893–1927) vezetésével, megindul az első magyar nyelvtudományi folyóirat, a Nyelvtudományi Közlemények (1862). Ne feledjük, hogy 1872-ben indul a Magyar Nyelvőr, és 1873-ban születik meg a modern nagyváros: Budapest (három önálló város egyesüléséből). És már a Nyelvőr életében jönnek a soron következő fontos nyelvtudományi események: létrejön az ország második tudományegyeteme Kolozsváron („örök időkre megalapítottnak nyilvánított” a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem, 1872. november 10.), elindul a Nyelvelmléktár kiadványsorozata (1874), a budapesti egyetemen létrejön az első nyelvtudományi tanszék, Simonyi Zsigmond tanszéke (1885), megjelenik Szinnyei József Magyar tájszótára (1893–1901). Elmondható, hogy a 19. század második felében létrejön a magyar nyelvtudomány alapvető intézményrendszere.

A Magyar Nyelvőr első negyedszázadának eseménytörténete

Az előzményekből látható, hogy az első magyar nyelvészeti szaktudományos folyóirat magánkezdeményezésre 1856 és 1862 között jelent meg Hunfalvy Pál szerkesztésében, 1862-ben pedig elindul a második, a Nyelvtudományi Közlemények, immár az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának gondozásában. Ezek jelentőségét leginkább annak a fényében láthatjuk, hogy külföldön sem nagyon voltak korábban nyelvészeti folyóiratok. 1846–1854 között Németországban már megjelent a Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache, 1852-től pedig a Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft (Balázs 1970: 16). A Magyar Nyelvőr indulásakor tehát már egyszerre két nyelvészeti lap volt Magyarországon, de a kettő között tartalmi megoszlás jött létre. A Nyelvtudományi Közlemények profilja eleinte szélesebb

volt, de a Nyelvőr megindulásával a magyar nyelvi és nyelvjárási témákat átengedte a Nyelvőrnek, és jellemzően a finnugor összehasonlító nyelvtudomány lapja lett.

A Magyar Nyelvőr első száma 1872. január 15-én jelent meg, s ettől kezdve minden hónap 15-én, augusztus és szeptember kivételével, évi 10 alkalommal 10 füzetben. A szerkesztő féléves előfizetési díjat kért a lap megrendelőitől. Az első számok hamar elfogyhattak, mert a második fél évben a lap végén található közleményekben utalnak arra, hogy a későbbi előfizetőknek utólag is nyomtatnak példányokat, de az év végén ez a lehetőség megszűnt. Az induló lap éves előfizetési díja 4 (vidékieknek 5) forint volt.

A lap szerkesztősége és kiadóhivatala a Hungária vendéglőben volt, nyilván ezzel is kapcsolódott a korszak művészeti, irodalmi életének kávéház-kultúrájához. Az első évfolyam számait „Bagó Márton és fia sajtója” nyomta a II. kerületben, a Ponty utca 4. szám alatt, a második évfolyamtól: a „Pesti könyvnyomda részvény-társulat Hold-utcza 4.” Ugyancsak a lap közleményeiből (pl. Dolgozótársainknak című rovat) tudható, hogy a szerkesztőségnek nyelvi-nyelvjárási anyagot gyűjtők tiszteletdíjat kaptak, ebből arra lehet következtetni, hogy a lap szerkesztői kezdetektől fizettek az írásokért.

Szarvas vérbeli szerkesztő volt – újságírással foglalkozott már Baján is –, az újságírás és a lapkiadás hármasszabályát így fogalmazta meg: a jó szerkesztőnek három dologra kell figyelnie: „1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetlenül megjelenjék, máskülönben az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel legyen tele, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó is legyen, különben máskor nem fizet elő” (Balassa 1941: 19, Láncki 1982: 38–39¹). Kitalált a Nyelvőr számára egy jelmondatot is, amely nem írt ki a lapban, de egy írásba belefoglalta (1872: 349). Ez tekinthető a lap ars poétikájának is: „együttesen működve tanítani s tanítva tanulni.”

Szarvas Gábor érdeme, hogy a Magyar Nyelvőr köré tudta gyűjteni a nyelvtudomány akkor minden számottevő alakját, sőt sokakat a nyelvészet iránt érdeklődő más szaktudósok közül is. Ők voltak a Nyelvőr „dolgozótársai”. Erről a közösség-szervezésről így ír Balassa József (1941: 21): „A Nyelvőr mindenkit dolgozótársai közé igyekezett vonni, aki a magyar nyelv kérdéseivel bármilyen szempontból foglalkozott és tehetséget látott, és akiről azt hitte, hogy a magyar nyelvtudomány hasznos munkása lehet. Nem az egyetemi katedráról nevelt, hanem személyes érintkezéssel, útmutatással, buzdítással. Tanítványainak valljuk magunkat mindnyájan, akik közelébe jutottunk. [...] A Nyelvőr első évtizedeiben és sokáig még azon túl is a magyar nyelvtudo-

¹ Balassa eredeti forrásként a Nyr. 49: 190.-et adja meg, de ott nem található.

mány minden új munkása a Nyelvőr füzetekben látta megjelenni első szárnypróbálgatásait és később érettebb dolgozatait.” Szarvas felesége így ír tanítói módszeréről: először is fölkellette tanítványaiban a „nemtudás kellemetlen érzését”. „S mikor az ifjú röstelve kevés tudását, komolyan kezdett munkához látni, a mester nem nyugodott, míg a tanítvány első tudományos szárnypróbálgatását papírra nem vetette. Témát adott, amelytől az ifjú első pillanatra sokszor megrémült; de a tanító nem tágitott. Ha a cél kitűzése nem volt elég, megmutatta az utat; s ha a félénk kezdő nem mert rálépni a kijelölt útra, kezénél fogva vezette. Megadta nemcsak a keretet, hanem az anyagot is. Végre csak az elrendezés volt hátra. Kissé szégyenkezett egyik-másik, ha a saját nevét látta olyan cikk alatt, amely ily vezetés mellett készült. De az biztos, hogy az oktatás többnyire termékeny talajra hullott s a félénk kezdő nem nyugodott, míg egy újabb munkát alá jó lélekkel nem írhatta a nevét” (Balassa 1941: 21).

Az indulásnál a szerkesztőn kívül (aki egyébként nagyon sokat publikál a lapban) a következők szerepelnek: Budenz József, Hunfalvy Pál, Volf György, Ponori Thewrewk Emil, Brassai Sámuel, Szász Károly, Szilády Áron, Joannovics György, Székács József, Fogarasi János, Greguss Ágost, Deák Farkas, Komáromy Lajos, valamint Szarvas tanítványa, Simonyi (az első évfolyamokban még Steiner) Zsigmond. Az 1880-as évfolyam mutatójában 111 „dolgozótárs” és gyűjtő neve van felsorolva.

Szarvas Gábor felismerte, hogy a nyelv iránti érdeklődés nem pusztán a nyelvészek belügye, ezért kezdetektől szoros kapcsolatot ápolt a laikus közönséggel. Elsősorban a lap második felében helyet kapó népnyelvi, valamint népköltészeti (folklor)gyűjtésekbe vonta be őket: „a II. évfolyamban a gyűjtők száma már elérte a százat, és ez a szám a következő évfolyamokban még emelkedett. Később meg kellett rostálni a gyűjtőket, de 50–60 megbízható gyűjtő még mindig maradt” (Balassa 1941: 22).

A jó szerkesztő figyeli az olvasói igényeket. Szarvas Gábor igyekszik társadalmiasítani a lapot például azzal, hogy intézményesíteni törekszik a nyelvjavítást. 1874-ben felhívást tesz közzé a Nyelvőrben, amelyben felszólítja az érdeklődőket, hogy vegyenek részt az Akadémiai Körben tartott nyelvjavító tanácskozásokon, amelyeket minden hónap utolsó szombatján 8 órakor tartanak. Ezek a tanácskozásokon szerkesztők (Ágai Adolf, Heinrich Gusztáv), tanárok (Névy László), tudósok (Ballagi Mór, Fogarasi János, Hunfalvy Pál, Kármán Mór), írók, művészek (Gyulai Pál, Rákosi Jenő, Szana Tamás, Vadnay Károly) jelentek meg. Az első tanácskozásról a Nyelvőr IV. kötetének első füzetében számoltak be. A tanácskozások eredményét a IV. évfolyamban Hibás szók és szólások címmel közölte a lap. Később az összejövetelek megritkultak, mert kitörtek a szenvedélyes viták a nyelvújítás

hívei és ellenfelei között. (Ennek az emlékére és folytatására szerveztük meg 2000-ben az MTA Akadémiai Klubjában a Szarvas Gábor-asztaltársaságot Fábrián Pál vezetésével. Az asztaltársaság 2010-ig működött.)

A Nyelvőrnek volt egy – némileg rejtélyes – üzenőrovata, amelyben az olvasók számára nem mindig világos, kicsit rejtjelezett, de a címzettnek nyilván érthető válaszokat küldtek. Például:

P. Daróczra. A „köhöz legyen mérve” magyarázata nem oly tiszta, átlátzó, mint azt az ilyszerű magyarázatoktól megkívánjuk. Példában eléadva minden homály megszűnnék. Repetita placebunt.

Erdélyi Bélának. A küldeményt megkaptuk. Ajánljuk különösen figyelmébe a szólásmódokat és tájszókat; a híven leírt mesék is nagy becsűek.

Kiss Rezsőnek. A nyelvtörténeti egyveleg, ha zsákravaló is, kelendő. A „közepett” meg a másik is helyet talál.

Szülük Józsefnek. A görög ez egyszer nem érdemli meg a haragot, az akadály szinte várva jött. A mint a borítéklap mutatja, az utasítást teljesítettük. Már úton is van.

Bakoss Lajosnak. Minden rendben van, kézhez jutottak. Az Erdélyi Bélának mondottak ide is illenek.

Kis Csányba. A „hosszú” nagyon felköltötte kíváncsiságunkat. Alkalmassint a ki vár, várat nyer.

O Becsére. Mi is azt tartjuk, a mit a szegedi asszony, hogy „jobb a van a vanatlannál”, azért legyen.

Agácsi Endrének. Kérelme szerint intézkedtünk. A napokban megérkezik.

Margalics Edének. A körülmények más nemű intézkedést tettek szükségessé; az új annyival könnyebb, mert tetemesen rövidebb.

Ballagi Aladárnak. „A kalapos szeg” valahová eltévedt; ha talán újra megkaphatnók? És a kuruzslások?

Zsoldos Benőnek. Szeretnénk Önnel szóbelileg értekezni; kérjük, látogasson meg (1873: 480).

Szarvas mindvégig betartotta szerkesztői elveit, a maga alkotta arany-szabályokat. S ez eredményesnek bizonyult, mert a Nyelvőr első számait a nagy érdeklődés miatt újra kellett nyomtatni, s „a Nyelvőr egészen a XIX. század végéig igen kapós folyóirat volt” (Bárczi 1963: 354).

A lapot már a kezdetektől érték kritikák, amelyeket a szerkesztő közzé is tett. Már rögtön a lap neve: Magyar Nyelvőr. Volf György már az első évfolyamban szójátékkal („szarvas nyelvhiba”) kifogásolta a címet, mondván ez germanizmus, helyesen így lenne: A Magyar Nyelv Őre (1872: 13). Mert ez tükrözné a szavak közötti logikai viszonyt – jellemző logicizmus. Ugyancsak a lap indulásakor Brassai Sámuel kifogásolta az „előfizetési felhívás” szerkezetet, szerinte a helyes az lenne: „előfizetésre felhívás.” Később

már ez sem tetszett valakinek, és az „előfizetésre szállítás” alakot javasolta (1873: 165). Szarvas a kritikákat közzétette, és kifejtette védő álláspontját. Később, ugyancsak a lapban hangsúlyozta is: „Mindenkor készen állunk tudományos vitatkozásba bocsátkozni, sőt szeretjük provokálni is, ha reméljük, hogy nyelvünkre haszon származik belőle” (Láncz 1982: 39).

A Nyelvőr küldetését – a beköszöntő és egyéb szerkesztőségi cikkeken túl – leginkább nyilvánvalóan a Nyelvtani anyaggyűjtés című, ugyancsak szerkesztőségi írás végén fogalmazták meg:

„Munkára hát, társaink! Még a napszámos munkájába is lelket önt a cél tudata; midőn egy követ beilleszt a többi közé, tudja hogy hozzájárul az épületnek emeléséhez. S ha ki a magyar nyelvet műveli, annak célja világos, és magasatos: a nemzeti tudomány emelése. A tudomány hatalom, s ha a nemzeti tudományt gyarapítjuk, nemzetünket hatalmasabbá teszszük” (1880: 3).

Szarvas Gábor

Szarvas Gáborról Láncz Irén (1982) írt életrajzi kismonográfiát, amely Szarvas Gábor ironikus önéletrajzával indul: „Születtem 1832. március 22-én Adán, Bács megyében, anyámtól. Apám törvényes, céhbeli kovács volt, anyám kovácsné. Laktunk a nagy kocsmának vizávi, melynek bora, amint emlékszem, híres volt a Tisza-víz-ízéről.” A család a fiú hatéves korában Bajára költözött. Gábor a bajai ferences gimnáziumban tanult 1842–1848 között. 1848-ban nemzetőrnek jelentkezett, de nem tartották alkalmasnak. Akkor felvételét kérte a pannonhalmi bencésekhez, de négy év után kilépett a rendből, majd jogot hallgatott. 1858 szeptemberében – tanári oklevél hiányában – Egerben helyettes póttanárnak nevezték ki a ciszterci rend gimnáziumába. Egerben kapcsolatba került Szvorényi Józseffel, bár Szarvast ekkoriban még inkább a szépirodalom érdekelte, drámaírással próbálkozott. Első drámáját (*Egy veszélyes csel*) 1862. október 29-én Debrecenben adták elő, később átdolgozta, és Galambposta vagy a csalhatalatlan emberismerő címmel Kassán is bemutatták. 1865-ben latinból és görögből tett tanári vizsgát. Egy kis bajai kitérő után a Pozsonyi Katolikus Főgimnáziumban lett tanár. Itt kérte meg az igazgató, hogy írjon az iskola Értesítőjébe. 1867-ben megjelent a *Magyartalanságok* című dolgozata, amely rögtön ismertté tette szerzőjét, Pesten újraközölték, többen reagáltak rá, például Arany László is. „A Magyartalanságok fordulatot jelent Szarvas Gábor munkásságában. Ebben a nagy tanulmányában tűnik fel ugyanis a látóhatáron a »nyelvőrség« lehetősége” – írja Láncz Irén (1982: 24). Pedig Szarvas Gábor eleinte nem is akart nyelvész vagy nyelvőr lenni. A *Magyartalanságok* azonban elindította a nyelvészet felé. 1869-ben már az Akadémia jelenteti meg

A magyar igeidők című tanulmányát (hét igeidőről tesz említést: ír, írta, írt, írand, ír vala, írt vala, írni fog).

Szarvas Gábor Pest felé tartott. 1869. július 24-én Eötvös József miniszter kinevezte rendes tanárnak a pesti főgimnáziumba, 1871-ben pedig az MTA (Magyar Tudományos Akadémia) levelező tagjává választották. Az ott működő Nyelvtudományi Bizottságban Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál vetette fel egy nyelvművelő folyóirat indítását, megteremtették a szükséges anyagi alapját, és fölkérték Szarvas Gábort szerkesztőnek. 1872. január 15-én megjelenik a Magyar Nyelvőr első száma, élén a híres programbeszéddel: Mit akarunk?

Szarvas terepmunkát is végzett: 1872-ben Budenz József és Berczik Árpád író társaságában az Őrségben és a Göcsejben járt, 1873-ban fölkereste a moldvai csángókat, 1874-ben a szlavóniai magyar falvakat. Ezekről is beszámolt a Nyelvőr III. és V. kötetében.

Szarvas Gábor egyéb nyelvtudományi munkálatokat is folytatott a Nyelvőr mellett, ezekre folyamatosan reflektált a folyóirat is. Az 1874-ben induló Nyelvelmléktár első kötetében Szarvas Gábor dolgozta fel a Ferenc-legenda (akkor Ehrenfeld-, később Jókai-kódex) szókincsét. Simonyi Zsigmonddal közösen szerkesztette a Magyar nyelvtörténeti szótárt (1890–1893).

1879-ben kezdődött Szarvas Gábor betegsége: „Ekkor lépett fel szem-baja. Egy ideig vissza kellett vonulnia a munkától, a Nyelvőr szerkesztését is Simonyira bízta.” 1882-ben megnősült, feleségül vette Harrer Paulát. „A gondviselés egy őrangyalt állított melléje” – mondta Simonyi Zsigmond Szarvasról tartott emlékbeszédében: „Ez a fönkelt szellemű, lelkes, önfeláldozó nő életét annak a magasztos feladatnak szentelte, hogy mesterünket testileg, lelkileg ápolja és gyámolítsa” (Balassa 1941: 24). Szükség volt rá, mert felesége későbbi feljegyzéseiből kiderül: „Mikor orvosai szemére nézve tisztában voltak s tudták, mi fog bekövetkezni, barátai kérésére eltitkolták előtte a valóságot, míg végre ő maga lassankint rájött, hogy ezentúl csak békóba verve dolgozhat. S ettől fogva nem élt többé orvosi tanáccsal. Szememre nincs szükség – volt a felelet minden kérésre –, a többit nem érdemes gyógyítani.” Egy ideig javult az állapota, majd rosszabbodott, ezért felhagyott az iskolai oktatással. Szarvas Gáborné feljegyzéseiből az egyre rosszabbul látó tudós heroikus küzdelme bontakozik ki. A Nyelvtörténeti szótár munkálatai során ugyanis nagyon nagy szükség volt a szemére. „De a mi szerkesztőnk nem lát, csak a lelki szemével. Még szerencse, hogy segítségére jön óriási emlékezőtehetsége. Ő is sejti, hol fordulhat elő a keresett hely; néha még arra is emlékszik, jobbra vagy balra, fönt vagy lent olvasta-e valamikor, és sokszor így utasítja az ő idegen szemét: »Ennél vagy annál az evangélistánál,

a lapnak jobb oldalán, az alsó sorokban található a keresett szó.« Azonban nem minden szó annyira jellemzetes, hogy a kódexekben bár teljesen jártas, még a kínálkozó kombinációk segítségével is, könnyen nyomára akadna. [...] Mennyire tartóztatta az ilyen akadály a munkában, mennyire megfeszítette az idegeit! Ilyenkor nem maradt egyéb hátra, mint felolvasatni akár egy fél könyvet is, és kikutatni a bujdosó hamis jelentkezőt. [...] S így folyt a munka szakadatlanul 4–5 órán át minden délelőtt a Nyelvőr okozta szüneteket leszámítva tíz éven át, a kiállítás megnyitásának napján, mikor az egész főváros talpon volt, csak úgy, mint vásár- és ünnepnapokon, közbe legfőleg tízpernyi szünet, csakis a kisegítő (nem jobb kéz, ilyenre nem volt szüksége) kéz kedvéért, mert a szerkesztő bírná szünet nélkül, szinte azt hinnéd, könnyebb hallani, mint látni. Nincs az ő szótári részében egy adat se, melyet több ízben is föl nem olvastatott volna magának, s melynek jelentését és helyét nem ő jelölte volna meg. A délután, két óráig tartó pihenő után, forrásmunkák adatainak pótlására volt szánva, s este nyolc órától éjfélig ismét folytatta a munkát. Kivétel csak szerdán volt, mikor magához hívta barátait, s szombaton, mikor ő keresett fel egy kis társaságot, melynek állandóbb tagjai szintén az ő köréhez tartoztak” (Balassa 1941: 25–6).

1890-ben Szarvas Gábort királyi tanácsosi címmel tüntették ki. Ekkor adták ki barátai, tisztelői a Nyelvőr-Emlék című emlékkönyvet. Ebben mások mellett Vikár Béla és Szinnyi József Szarvasról írt, Négyesy László a Nyelvőréről, Simonyi Zsigmond a Nyelvtörténeti szótárról. Található benne Szarvas-lakoma bemutatása és néhány tréfás írás.

Mai kifejezéssel azt mondanánk: Szarvas Gábor „megosztó” személyiség volt. Magabiztossága, következetessége, makacssága (?) okán vagy kedvelték, vagy utálták. Egyesek Csiky Gergely Mukányi (1880) című vígjátékában Zápolya nyelvtudós személyében, aki harcias nyelvőrző, és mindhiába hadakozik a nyelvújítás furcsa szavai és a magyartalan kifejezések ellen, Szarvas Gábor képét vélték fölfedezni. Szarvas Nyelvőre még Arany János ellenkezését is fölkelte: a költő kritikus széljegyzetekkel látta el az Akadémia lapját, s ekkor írta: „nyelvész urak jobban tudják”, hogy mi a helyes és a jó, de „a költő jobban érzi”.

Hetvenéves korában, 1892-ben a helsingforsi Finnugor Társaság külső tagja lett. „Az 1893. év nyaratól kezdve már gyakran ült magába mélyedve, és még csak azt sem kívánta, hogy felolvassanak neki.” 1894-ben tüdőbeteg lett. „De néha visszatért régi kedve, s az 1895. évfolyamban, élete utolsó évében is megjelentek harcoss cikkei; ezeket fekvé mondotta tollba, az utolsót öt héttel a halála előtt. Szeptember 10.-étől kezdve már nem hagyta el az ágyat, s október 12.-én reggel öt órakor költözött el. »Pár pillanattal a halála

előtt ágyához hítt – írja felesége –, alig érthető hangon mondta, hogy nagyon különös érzése van, küldjek orvosért. *És most pihenni akarok.* Ezek voltak az utolsó szavai» (Balassa 1941: 47). A Nyelvőr szeptemberi számát még ő szerkesztette.

Halála után Szarvas Gábor-kultusz indult el. A Nyelvőr 1895. novemberi számában Szarvas Gábor Magyartalanságok című programadó írásának újraközlésével búcsúzik a legendás alapító szerkesztőtől. Halála után a középiskolai tanárság vetette fel, hogy Szarvas Gábor emlékét meg kell őrizni. A Nyelvőr 1895. novemberi számában Beöthy Zsolt, a tanáregyesület elnöke adakozásra szólított fel. A gyűjtés eredményes volt, és megbízták Jankovits Gyula szobrászművészt Szarvas mellszobrának elkészítésével. A szobrot 1899. július 2-án avatták fel közvetlenül az Akadémia előtt, most is ott áll a buszmegálló mellett. Avatóbeszédet Beöthy Zsolt mondott, Sajó Sándor pedig ünnepi költeményét olvasta fel. Mindkét szöveget a Nyelvőr 1899. augusztus 15-i füzete közölte.

Szarvas Gábor szobránál

Írta és 1899. VII. 2-án a budapesti szobor előtt szavalta Sajó Sándor.

Ki volt Szarvas Gábor? magyar nyelvünk őre,
Közkatonából lett lánglelkű vezér;
íme ércalakban, ami por belőle,
Ami el nem múló, – szíveinkben él.
Jertek tanítványok, szívben egybeforrva
Álljunk ide sorba, mint a katonák,
Nézzünk diadallal, hittel e szoborra
S ahogy ő tanított, úgy küzdjünk tovább.

Egyszerű nevének tisztelet és hála,
Magyar szív, magyar szó ünnepelje őt;
Mert nagyobb ha volt is, – hívebb egy se nála,
És igazabb álmod egy lélek se szőtt.
Igaz magyar lelke riadó szavának
Semmiből teremtett küzdő sereget,
Szíve lángolása ezer szívbe áradt
S a nyelv e szent lángon újjászületett.

Védte volna ifjan a hont, szabadságot,
– Ki vitt volna harcba gyöngé, gyermeket?

Mikor férfivá lett, láttuk, hogy csatázott:
A nagy küzdelemben nemzet hőse lett.
Nem karddal a kézben, halált osztó vészben,
Győzelmes csatáin ő nem onta vért, –
De lelkét odadta osztatlan egészen
A szívnek, a szónak magyarságaért!

Nemzeti költőink leszálltak a néphez,
Ennek nyelvén zengtek bűvös éneket;
S ez a szép magyar szó, ez a zengő, édes,
Tudatlanok ajkán hogy megdermedett!
Mi megszólal benne, nem magyar a lélek,
Sok cifra bilincs közt megroskadna már:
De ő apostolként lázas tette ébred
S haragos fegyverrel küzdő síkra száll:

Idegen műveltség mért ver rabigába?
Ha magyarul szólasz, mért nem magyarán?
Van a mi nyelvünknek ezer színe, bája, –
Miert lelkesülni idegen szaván?
Szárnyaló beszédünk mért vered bilincsré, –
Nemcsak a tiéd az, – nincs hozzá jogod!
Az a szép magyar szó milliók közös kincse,
Zengésében milliók érzése dobog!

Ezt a magyar nyelvet szeressed és féltsed.
Múltja és jelenje egykép szent legyen!
Sorsa a mi sorsunk, – mert maga az élet,
Ezzel nőttünk nagyra egy évezreden.
El lehet kobozni jogot, szabadságot,
Idők múltán mindezt visszavívhatod:
De hajh! melynek már a nyelve sírba szállott,
Halott az a nemzet, örökre halott...

Ez a magyar nyelv volt az ő nagy szerelme,
Ennek védelmében vívott száz csatát;
Fegyvere: tüzes szó, bátor szív, nagy elme, –
Maga egész lelke lángba olvad át.
És leszáll a néphez, és elszedi a múltba,

Rejtett kincseket gyűjt, lázasan tanul:
így tanít meg minket – ahogy ő tanulta –
Igaz magyarságra igaz magyarul.

Mi magyar nyelvünknek termő talajában
Fölkutat, megvizsgál minden porszemet;
Csak porszem: egy-egy szó, semmiség magában,
Könyvbe gyűjtve mégis nemzet kincse lett.
Könyv csak, – de benne él a múlt idők lelke,
Fény, mely bevilágít multat és jövőt;
És emlék: a mester magának emelte,
Hogy ha akarjuk se feledhessük őt!

Láttuk a nagy harcot. Száz ellene támad,
Gúny, harag üldözi úton-útfelen;
De ő meg nem retten, de ő el nem fárad;
Gyönyörűség neki ez a küzdelem.
Éjbe borult szemmel, csak a nagy célt látva,
Lelkes sereg élén bírál, fedd, javall, –
S hogy magyarabb és szebb a magyar szó már ma,
Övé a dicsőség és a diadal!

Diadalmas lelke, leszáll most ez ércbe,
– Várja őt örömmel ő, a legnagyobb, –
Büszke hódolattal, bátran megy elébe:
Te vagy az örök láng, – én részed vagyok.
Ott küzdöttem én is – egymagam egy tábor –
A te dicsőséges, szent zászlód alatt...
A te dicsőséged milljó sugárából
Adsz-e, Legnagyobbunk, egy szál sugarat?

S nézd, a szobor mozdul: fényes magasából
Ím, lehajlik hozzá, kezét fog vele,
S együtt álmodoznak erős magyarságrul,
Fölbuzduló hittel, szent lánggal tele. . .
Oh! e hitnek, lángnak, ha csak egy sugára
Megilleti szívünk – el nem vesztetünk!
Soha meg nem dőlhet a magyarság vára,
Ha a hősök lelke együtt küzd velünk.

– Magyarság harcosi! szívben egybeforrva
 Álljunk ide sorba, mint a katonák;
 Nézzünk diadallal, hittel e szoborra,
 Nemzeti nyelvünkért úgy küzdjünk tovább!
 És míg koszorúját megfonja a hála,
 Ihlessen meg lelke híven, igazán, –
 Zengjen ez a lélek ajkrul-ajkra szállva
 Igaz magyar szóban – az egész hazán! (Nyr. 1899: 337–40.)

Beöthy Zsolt beszéde Szarvas Gábor szobra előtt

„Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1897.² október 12-dikén tartott ülése folyamán vette a hírt Szarvas Gábor elhunytáról, s azonnal elhatározta, hogy tőle indítandó és vezetendő közadakozásból szobrot emel neki. Nem együnknek vagy másunknak, mindnyájunknak gondolata volt, hogy nyilvános emlék illeti meg őt mestereink között, mert mestereink egyike volt. Sőt éreztük, hogy mestereink egyike marad továbbra is. A halál nemcsak életünk rejtvényét oldja meg, hanem egész tartalmát is egyszerre és élesen megvilágítja. Pillanatában a múlás képéből az élet legnagyobb erejével válik ki és tűnik elénk, ami nem mulandó. Szarvas Gábor pályájának e nem múló, a jövőben is élni hivatott tartalmára emlékeztessen e szobor bennünket és az utánunk következőket.

Nyelvünk nagy emlékü bűvárának és tanítójának munkásságából különösen egy vezérlő gondolat az, mely ennek a szép emlékműnek méltó és szilárd sarokköve. Csodálatos küzdelmek árán tartottuk fenn magyarságunkat s fejlesztjük nemzeti műveltségünket. A csodát nem fejtí meg, de megfejtéséhez talán közelebb visz a történetnek az a tanítása, hogy fegyvereinket mindvégig három helyen kovácsolták: a csiszár műhelyében, azután a költő berkében, s végül a tudós, különösen a nyelv- és történettudós írószobájában. A magyar nyelvtudomány története nemcsak a magyar tudomány, hanem a magyar nemzeti élet történetének alkotó része, akár a költészet. A nemzeti öntudat kifejlődése szülte, küzdelmei kölcsönhatásban erősítették, diadalai fejlesztették. Mily messze terjedt a hatása, mennyire átjárta a mívelt nemzet összes rétegeit századunk első negyedében s mily hatalmas erkölcsi rugókat indított meg! Törekvései, izgatásai, harcai a szunnyadó nemzetnek úgy szólván egyetlen életjelensége voltak s vonatkozásukban a nemzeti érzés világára: előkészítői a nagy reform-kornak.

Ezt a régi hagyományt támasztotta fel Szarvas Gábor, midőn fényes és éles szellemével, izgató és sugalló erejével, készültségének nagyságával és vilá-

² Nyilvánvaló elírás: 1895. a helyes évszám.

gosságával, szívós és törhetetlen kitartásával: a magyar nyelvtudománynak mintegy visszahódította régi helyét a nemzet köztudatában és közéletében. Előtte és mellette éltek a nyelvnek nagy művészei, kiket méltán illet csodálatunk, kitűnő bűvárai, kiket hálás tiszteletünk környez; de félszázad óta nem volt egyetlen tanítója sem, ki nyelvünk eredetisége, története, törvényei iránt a komoly szeretet és munkás érdeklődés melegét oly hatalmasan szét tudta volna árasztani ismét az egész mívelt nemzet összes köreire, mint ő. A magyar nyelv szeretetét a tudomány szeretetével ezerek és ezerek szívében forrasztotta össze, amazt megneemesítvén, emezt fölmelegítvén. Félszázad óta ő tudott elsöben és igazán iskoláink lelkéhez férközni; munkássága egész magyar nyelvtanításunkba új lelket vitt, mély és egyetemes érdeklődést, mely őket új és erős kapcsolatokkal fűzi a nemzeti lélekhez. Ne csak tudását ünnepeljük, hanem erkölcsét is: messzeható tekintetét, erős meggyőződését, szívós kitartását, égő lelkesedését. Nézetei, állításai lehetnek és lehetnek vitásak; de ha mind megdőlnének is, ha nyelvünk egész tudományát új mesterektől tanulnánk is: erkölcsével, hatásával és ennek tanulságaival Szarvas Gábor akkor is mestere és mintaképe marad a magyar tudósoknak és a magyar tanároknak. Maradjon is mindenha!

E szobor bizonyosságot tesz róla, hogy mi, az ő egyszerű társai, kik közül kiemelkedett, megértettük tanítását. Íme az első szobor, melyet középiskolák tanárai tanártársuknak emeltek, magyar földön áll és magyar tudóst dicsőít. Legyen örök, mint az igazság és az érzés, amely állította!” (Nyr. 1899: 340–2.)

A budapesti szoborállítást azonban megelőzte a szülőváros, Ada: 1898. június 19-én avatták fel Szarvas Gábor bronz mellszobrát. Simonyi Zsigmond mondott emlékbeszédet, Vikár Béla pedig ünnepi ódát adott elő. Hódi Éva (ny. adai könyvtárigazgató, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület elnöke) szerint helyben úgy tudják, hogy a szobor hasonmása volt a budapesti szobornak, csak a lányalak nem volt ott. A Szarvas-szobor a város központjában lévő parkban volt. 1920-ban lebontották, és a talapzatára Péter király mellszobrát emelték. Az eredeti Szarvas-szobor elveszett. Balassa József (1941: 47–8) úgy tudja, a „lefolytatott kutatás és tudakozódás azzal az eredménnyel járt, hogy megtudtuk, hogy a romboló csoport a mellszobrot egy kútba dobta. Huszonkét év telt el azóta, kétségtelen, hogy a súlyos bronzszobor mélyen besüppedt a földbe, tehát felhozatalára gondolni sem lehet. A felszabadult Ada talán megtalálja módját, hogy Szarvas Gábor ismét hirdesse szülővárosa főterén fia dicsőségét”. Hódi Éva ezt írja a mostani szoborról: „A mostani egész más szobor. Úgy keletkezett, hogy kiírtak egy Szarvas Gábor-émlékműpályázatot, és erre a pályázatra beérkezett munkák közül választották ki azt

a pályaművet, amelynek alapján a szobrot elkészítették. Almási Gábor szobrászművész alkotása. Ez nyerte el a pályázaton a 3. díjat. A pályázat 1971-ben lehetett, 1972-ben Bárczi Géza már felavatta a szobrot a Szarvas-napokon.” A régi tehát eltűnt, az új adai szobor 1972-től ismét közterületen található, a város központjában, a polgármesteri hivatal és a könyvtár mellett. 1970-től kezdődően folyamatosan megrendezik Adán a Szarvas Gábor nyelveművelő napokat, s ennek kapcsán mindig megkoszorúzzák a szobrot, s minden alkalommal beszédek is elhangoznak, amelyeket kiadványában közzétesz a Szarvas Gábor Nyelveművelő Egyesület.

Beszámoló a Nyelvőrben az adai szoboravatásról

„Szarvas Gábor szobrának leleplezése. Ada város, ahol Szarvas Gábor született még a millenniumi ünnepek idején elhatározta, hogy legnagyobb fiának szobrot emel Ada főterén. Az eszmét lelkes adai polgárok, élükön Wolf József és Burtik Győző dr. csakhamar megvalósították, támogatva a budapesti szoborbizottságtól, mely Szarvasnak a fővárosban felállítandó szobrára indított országos gyűjtést. A szobornak alkotója a fiatal művészgárda egy jelese, Jankovich Gyula akad. szobrász. A leleplezés ünnepére a Tud. Akadémia, a Magyar Néprajzi Társaság, a Középisk. Tanáregyesület s az Eötvös-kollégium részéről küldöttségek mentek le Adára. A megye és Zenta városa is küldöttséggel voltak képviselve. Szarvas Gábornak összes még élő hozzátartozói – özvegye kivételével – találkoztak az ünnep alkalmából. Zentán a szoborbizottság főemberei várták a fővárosi és megyei küldöttségeket és kísérték Adáig, ahol ünnepies fogadás volt: Latky plébános üdvözölte az érkezőket, s ezek nevében Simonyi Zsigmond felelt. A város lobogódíszben pompázott, kivált főuccája, a Szarvas Gábor-út és a középületek. Az adai két lap ünnepi kiadásban jelent meg. Az ünnep kezdetét mozsarak durrogása jelezte s a tűzoltók zenekara és az adai daloskör éneke nyitotta meg. Az első szónok Burtik Viktor dr. volt, a szoborbizottság lelke, aki a szobor történetét adta elő velős rövidséggel. Beszéde alatt leleplezték a szobrot, azután Simonyi Zsigmond tartott emlékbeszédet (ez az Akadémiai Értesítőben jelenik meg) s letette az Akadémia koszorúját a szoborra. Szigetvári Iván Szarvas barátai nevében szólott nagy tetszés mellett. Erre Vikár Béla adta elő ünnepi ódáját, mely szintén élénk hatást keltett. Utána Mészáros tanár koszorúzta meg a szobrot a zentai főgimnázium tanári kara részéről. Végre Wolf József elnök átadta a szobrot a város hatóságának. Az ünnep a daloskör énekével záródott. Koszorút küldtek és hoztak még: Harrer Paula úrnő, Szarvas Gábor özvegye, az adai nők, az előljáróság, a tanítóttestület, az iparos olvasóköri, a szoborbizottság és »egy

külföldi honleány«, a Moszkvában élő Schraderné asszony. Az ünnep a lehető legszebb időben folyt le. A mellszobor, amely életnagyságot meghaladó méretben ábrázolja Szarvast, mind hasonlóság, mind pedig művészi kivitel tekintetében igen sikerült munka és sokan üdvözölték a szintén jelenlevő fiatal művészt, Jankovichot. Érdekes, hogy Ada és vidékének vegyesnyelvű, magyar és szerb lakossága tömegesen vett részt az ünnepen s látható nagy érdeklődéssel kísérte annak minden mozzanatát. Délben fényes bankett, este nagy vacsora volt. Az egész ünnep a maga keresetlen egyszerűségével és komoly méltóságával becsületére vált Ada városának és méltó volt Szarvas Gábor emlékéhez” (Egyveleg. Nyr. 1898: 328–9).

Új ortológia. Egy Nyelvőr-vita tanulságai

Fábián Pál (1984: 68) nyelv művelésről szóló tömör összefoglalójában írja, hogy a kiegyezés utáni korszak fő nyelv művelő irányzataként a nyelv bővítést szolgáló neológiát várhatnánk, azonban szükségszerű volt, hogy „az ortológia kerekedett felül, mert nyelvünk károsodásának mértéke a Bach-rendszer megbukása után, a kiegyezést megelőző és követő viszonyok között nem csökkent, hanem szinte még növekedett”. Vagyis újraéledt a 19. század elején egyszer már fellángoló, majd lecsituló ortológus–neológus ellentét, háború. Megítélése az idők során változott, általában az aktuális eszmei divatok is befolyásolták. Több mint egy évszázad távolából aligha ítélnünk pontosan. Mai szempontunkból – eléggé nem ismerve és nem értve a dualizmus kori világ viszonyait – megállapítható, hogy a nyelvújítás elvetése, üldözése nem volt szerencsés, a túlkapások elleni küzdelem azonban szükséges volt, viszont a „háború” megalapozta a nyelvészek–írók ellentétét, a gyanakvást a „népiesség” iránti érdeklődésben, erősítette a nyelv eszményi és funkcionális használata közötti felfogások ellentétét, de talán jó szolgálatot tett a nyelvi tisztaság (igényesség) iránti érzék kifejlődéséhez.

A Magyar Nyelvőr születésénél írók is bábáskodtak, a lap a megszületését elsősorban Gyulai Pálnak köszönhette. De csakhamar szembekerültek egymással nemcsak a nyelvészek, hanem egyes nyelvészek és az irodalmárok. A reformkorban az irodalom a nemzeti törekvések élharcosa volt, a dualizmus korára azonban az irodalom mellett megjelent az írásbeliség több szintje: a tudományos szaknyelv, valamint a hírlapírás (hírlapirodalom), s a fiatal tudós- és újságíró-nemzedék nem művelte (talán nem is művelhette) olyan szinten a nyelvet, ahogy az elvárható lett volna. Németh G. Béla (1960: 243) alaposan elemzi a 19. század végi Nyelvőr-vitát, és megállapítja: „az irodalomban nagy méretű nyelvromlás sohasem mutatkozott: a nép-nemzeti

iskola gondosan, jó nyelvérzékkel és kényes nyelvesztétikai ízléssel ügyel a nyelv tisztaságára”, azonban a természettudományi, orvosi szakmunkák hemzsegnek a „tolongó idéetlen neologizmusoktól”, s bár kisebb mértékben, de ez jellemezte a kereskedelmi élet és a hírlapírás nyelvét is. Németh G. Béla (1960: 243–4) úgy látja, hogy „az ortológusok állandó és kíméletlen támadásaikkal az irodalmi és a köznyelvtől veszedelmes mértékben függetlenedő, félresiklott tudományos nyelvet, amelyben különös első tenyészés burjánzott fel, arra kényszerítették, hogy visszatérjen a nemzeti nyelv természetes központjához és normájához: az irodalmi és köznyelvhez”.

Szarvas Gábor azonban már eleve szigorú nyelvi ítészként, nyelvcsőszként lépett föl, ahogy azt a *Magyartalanságok* című tanulmánya jelezte. A *Nyelvőr* első évfolyamában az erre utaló kifejezések: korcs kifejezések, magyartalanság, nyelvtisztaság („a tisztaság előmozdítása”), zagyvaléknyelv, illetve olyan jellemző, már valószínűleg vitában nem korrekt mondatok, mint: „Az értelmi fogatkozás itt kézzel fogható” (1872: 394), „a nyelvtudomány ítélő széke” (1875: 49). A *Magyar Nyelvőr* az ortológusok legfőbb célját igyekezett bizonyítani: „a nyelvújítás nem hasznára, hanem kárára volt nyelvünknek”, ezt a törekvést és egyben korszakot nevezték el új ortológiának vagy dogmatikus ortológiának (Fábián 1984: 70). Egy szélsőséges példa erre Volf Györgytől: „az egész nyelvújításban egy porszem nem sok, de annyi jó sincs, hogy mind az, a mit létesített, válogatás nélkül kiirtandó” (1874: 54).

Mi a helytelenség Szarvasék szerint? „Minden olyan szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma, sem képe nincs a nyelv életében, tehát amelynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbeli analógia szerint készült” (Magyarosan. *Nyr.* 2: 55).

De – mint minden vitában – most is voltak visszafogottabb vélemények. Például Tolnai Vilmostól (1929: 185): „A nyelvjavítók tüzes buzgalma előtt előbb-utóbb szinte minden szó gyanús volt, mely nem viselte magán nyilvánvalóan származása törvényes jeleit. Egyik-másik hírlapíró, a fiatalabb tanító nemzedék lelkesen magáévá tette a nyelvjavítás ügyét, s amint előbb a szófaragás divatja járta, úgy most gombaként termettek a szó-Heródesek, pusztítván bűnöst és ártatlant.” Fábián Pál (1984: 71) így foglalta össze az új ortológia eseménytörténetét:

„Az 1875. március 15-én tartott akadémiai felolvasó ülésen Toldy Ferenc és Fogarasi János, a nagy idők e két tanúja szállt síkra a nyelvújításnak és az írók nyelvalkotó jogának védelmében. Szarvas Gábor és Volf György egyrészt a *Nyelvőr*ben, másrészt az Akadémián utasította vissza támadásukat. – A Vasárnapi Újságnak azt a véleményét, hogy szükség van mind a neológiára, mind az ortológiára, Volf György cáfolta a *Nyelvőr*ben. – Brassai Sámuel az októbe-

ri akadémiai felolvasó ülésen próbált meg egyetértést teremteni »a conservator ifjúság és az újító vénség« között; ám hiába: Szarvas Gábor és a melléje álló Ballagi Mór (kiváló szótáríró) nem kértek közvetítéséből. – Imre Sándor a decemberi ülésen mutatta be a nyelvújítást pártatlanul értékelő, kiváló munkáját, szintén békéltető szándékkal. Volf Györgynek a Nyelvőr 1876-os évfolyamában hosszú cikksorozatban válaszolt, amire Volf viszontválasza következett. – 1876 júniusában Gyulai Pál az akadémiai emlékbeszédében, amelyet az időközben elhunyt Toldy Ferencről mondott, az ortológusokat óvatosságra intette: »A régi neológiának megvan a maga mentsége. [...] De az új ortológiának nem lesz ily mentsége, ha a merészségben a régi neológia példáját követi. [...] Toldy talán igen hevesen s minden pontban nem is elég alaposan támadta meg e mozgalmat, lényegében (azonban) többé-kevésbé az irodalom közérzetét fejezte ki.« Szarvas és munkatársai azonban folytatták harcukat. 1879-ben jelent meg Simonyi Zsigmond szigorúan ortológus Antibarbarusa (Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesebb kitételével) – későbbi kiadásai már az enyhébb, Helyes magyarság címmel láttak napvilágot. A vita az 1880-as években a Nyelvőr (Szarvas Gábor) és a Budapesti Szemle (Gyulai Pál) között folyt. »Gyulai az irodalom nevében és érdekében tiltakozott az ortológusok diktatúrája ellen, rámutatva arra, hogy a nyelvújítás történeti tény, számolni kell vele, szavait a nyelvből kiirtani nem lehet.«”

A vita résztvevői közül különösen ki kell emelni Brassai Sámuel (akit az utolsó magyar polihisztornak is neveztek), s aki az Akadémia 1875. október 18-i ülésén nyelvfilozófiai alapon igyekezett – eredménytelenül – érvelni. Ő a neológia és ortológia megnevezés helyett a neo- és palaeologia kifejezést használta. Az első tétele: „Alig van egy igazságtalanabb, balgatagabb, kártékonyabb panasz, illetőleg vád, mint az, hogy szegény a nyelv! – A föld kerekségén nincs szegény nyelv!” Azután bírálja mind a neológiát, mind az ortológiát. A neológiát szelídebben, de a Nyelvőr tevékenységét, különösen a nyelvtisztító tanácskozásokat éles, gúnyos hangnemben támadja. De az a következtetése (akárcsak Kazinczynak), hogy mindkét irányzatra szükség van:

„A palaeologia akarata jó, ügye szent, de eljárása rossz, célszerűtlen, kártékony. A neológiának is meg kell adni, hogy jó volt az akarata, mert a nyelvet tökéletesíteni óhajtotta. De rossz volt az elve, mert a nyelvszegénység hamis eszméjéből indulván ki, a tökélyítést a magyar nyelv *minden áron* való gazdagításával akarta eszközölni.” Végül az ősi magyar ellenségeskedés megszüntetésére szólít fel: „Másfelől higgadt és illedelmes vitatkozással, az ellenfél érveinek méltánylásával, de mindamelllett kimerítő és igazságos kritikával igyekezzünk megteremteni a nálunk, proza és poesis tanúskodása

szerint, hiányzó egyetértést” (Balassa 1941: 37). Egy hónap múlva ugyan csak az Akadémián Ballagi (aki nem volt sem Szarvas, sem a Nyelvőr barátja) védelmébe véve a Nyelvőrt, nekiugrott Brassainak: „Ha higgadtan nézi a dolgot, lehetetlen azt mondania, hogy a nemzet a Nyelvőr működését visszautasítja: sőt alig van irodalmunkban példa, hogy a nemzet oly száraz kérdésekkel foglalkozó szaklapot annyi rokonszenvvel, annyi meleg részvétellel ölelt volna fel, mint éppen a Nyelvőrt, mi is nyilvános jele annak, hogy úgy irtogató, gyomláló, mint anyaggyűjtő működése nagyjában legalább a közönség helyeslésével találkozik” (Balassa 1941: 37). Brassai annyira felpaprikázódott, hogy 1882-ben „ellenlapot” indított A magyar nyelv ellenőre címmel (szójáték a Magyar Nyelvőr és a „helyesebbnek” gondolt A magyar nyelv őre címeikkel), de csak két szám jelent meg belőle (Balassa 1941: 43).

Szarvas Gábor is törekedett egyfajta középútasra, ezt szolgálta az Értünk meg egymást! című sorozata a Nyelvőr 1882. évfolyamában azzal érvelve, hogy a szépírók és az ortológusok egyaránt ellenzik az oktalan újítást. Csak a szokatlan, nyelvileg szabálytalan alakulatok tekintendők neologizmusoknak, s csakis az ilyenek keletkezését kell megakadályozni, de ha már léteznek, a nyelvérzék befogadta őket, és szükségesek, akkor megtarthatók. További lépések voltak a megegyezés felé Joannovics Györgynek és Simonyi Zsigmondnak az írásai a Nyelvőr 1890. évi évfolyamában, mert „elismerik mind a neológia, mind az ortológia jogosságát, szükségességét; rámutatnak a két irányzat túlzásaira” (Fábián 1984: 73). Szarvas Gábor halálával az éles harc megszűnt, de nyelvi kérdésekben az ortológus-neológus felfogás, érvelés időről időre, máig fellángol.

Kellő távlatból már kellő higgadsággal lehetett volna megítélni az egykori nyelvi küzdelmeket, frontokat. Németh G. Béla (1960: 259–60) értékelésébe azonban belejátszanak saját korának nézetei (a tanulmányt 1956 nyarán írta): „A Kazinczy–Vörösmarty–Petőfi–Arany–Vajda–Komjáthy–Ady fejlődési vonalból a századvégi ortológusok mozgalma nemcsak hogy kiesett, de megrekedést, sőt elmaradást jelentett. [...] Hozzájárult az ortológia bizonynyal annak az irodalmi oktatásnak a kialakulásához is, amely az írók nyelvét csupán formálisan, nyelvtani helyesség vagy a »tőzsgyökeresség«, a »zamatosság«, a »népiesség«, a »törölmetszettség« szempontjából boncolgatta, teljesen elszakítva azt minden tartalmi vonatkozástól. [...] [M]űködésük indítja el azt a folyamatot, amelynek következménye az irodalomnak és a nyelvtudománynak, nyelv művelésnek egymástól való elszigetelődése, sőt nem egyszer ellenséges, egymást tudomásul nem vevő, egymást kicsinylő szembenállása. [...] [A]z ortológusok mozgalma – akarva, nem akarva – fegyvert, érveket adott azoknak a feudális-reakációs erőknek a kezébe, amelyeknek egyik leg-

főbb princípiumuk mindig a város-ellenesség volt.” Az ortológusokból hiányzott „egy új világnézetnek ez az igénye”. Fábíán Pál (1984: 76) később már sokkal visszafogottabban értékelt: „a Nyelvőr múlt század végi mozgalma végeredményben kedvezően hatott nyelvünk fejlődésére.” S talán még tárgyilagosabb (és persze Szarvas Nyelvőret pártoló) Tompa József (1976: 208–9) véleménye:

„Szarvas a nyelvújítás torz szavai és az újabb, jórészt német mintájú idegenszerűségek ellen küzdve, egyaránt a tömegeknek könnyebben érthető, természetes, ízes magyar nyelvhasználatot védte. S ha némely szerkezet megítélésében, sőt egész nyelvújításunk értékelésében téves vagy legalább túlzó véleményen volt is, ha nézetein a támadások tüzeiben, sokszor világos ellenérvek fényében se igen változtatott (jellemé is inkább az eposzi hősök statikusságát mutatta!), az új ortológiát nagyjában a hasznos mértékig diadalra tudta vinni. Hiszen csak a népies, jórészt tisztább magyar beszédnek ilyen lángoló szeretetével lehetett az újságok s a közélet nyelvének idegenszerűségeit legalább meggritkítani s a magyaros szerkesztés rangját visszaadni! A nyelvújításnak már-már törvényesülő önkényességét is csupán az ő »grammatikai düh«-ével lehetett kiszorítani a divatból. [...] Sőt talán a Nyelvőrnek költői stb. szabadságot nem ismerő, kegyetlenül gúnyos bírálatától való félelem is hozzájárult, hogy helyreállt népünk anyanyelvi felelősségtudata. [...] Érdekes, hogy a magyar nyelvi tisztaságnak ez a kérlelhetetlen védelmezője az idegen eredetű szavak iránt sok kortársánál – szövetségesénél és ellenfelénél – jóval megértőbb volt. Talán a nyelvújítás túlzó purizmusa is óvatosságra intette, hisz láttuk: a parasztság nemegyszer idegenebbnek érezte a neológus »magyar« szót sok százada megszokott »idegen« elődénél. Szinte jelképes dolog, hogy 1895-ben – mintegy végakaratul – napvilágot látott folyóiratában »Hazafiaskodás a tudományban« című írása (XXIV: 1–14): ebben főleg azokat támadta, akik nacionalista felfogásukban megmárták etimológusainkat, ha egy szavunkat is idegen eredetűnek merték mondani. Népszerű tanulmányából még ma is okulhatunk.”

Balázs János (1970: 24) Németh G. Béla elemzésére hivatkozva így összegzi a Szarvas-féle ortológus irányzat tevékenységét: „a nyelvhasználati hagyományok körét meglehetősen szűkre vonva, a nyelvújításokra és a régebbi, a nyelvújítást megelőző időszakokra korlátozta, ezáltal az egészséges fejlődést inkább akadályozva, mint segítve.”

A későbbi erőszakos nyelvtisztítás, nyelvművelés sokat tanult Szarvastól és az induló Nyelvőrtől, ennek hatása máig érezhető a laikus nyelvvédők körében. A mai, sokkal elfogadóbb, türelmesebb (tudományos alapokon álló) nyelvművelés azonban nem tekintheti Szarvasék hangnemét követendőnek

s csak mint egy korábbi történeti korszak hagyományának. Láthattuk, hogy a későbbi korszakok korrekt véleményezői is ingadoznak a megítélésben.

Szarvasék nyelvkritikája

Szarvas Gábor Nyelvőre harcosan szembeszállt a sajtó, a tudomány (műnyelv), a hivatal és a közélet korabeli nyelvével. Keményen bírálja Bugát Pál és követőinek (egyébként jószándékú, de valóban túlzott) „szócsinálmányait”, minden idegenszerűséget: a régi népnyelvet és irodalmat, az „egészséges észjárás” alapuló nyelvi formákat ajánlja ahelyett, hogy „görög, latin vagy német kifejezések élesztőjével” összegyúrt és dagasztott „sületlen kotyvalékokat” gyártanának (1877: 453). Törekvéseik visszhangra találtak, s a Bugát-, Schuster-, Frivaldszky-féle túlzott nyelvújítókat Herman Ottó, Szily Kálmán, Fialkovszky Lajos igyekezett visszafogni (Németh G. 1960: 244).

A képviselőház nyelvhasználatát is figyelmezteti. Az ember természetesen beszél otthon és baráti körben, de ebből a körből kilépve németes, a fordítók által meghonosított szokatlan szó- és mondat szerkezeteket használ. A képviselőház nyelvhasználata mintaként is szolgál, sokan olvassák, ismétlik, megszokottá válnak például az ilyen „idétlenségek”: távbeszél, védképes, tengervéd (Láncz 1982: 54). Ugyanílyen vehemenciával megy neki a Nyelvőr a sajtó nyelvének. Németh G. Béla (1960: 231–2) megjegyzi, hogy ebben a korban válik szét az irodalom szépirodalommá és hírlapirodalommá, ekkor indul a nagyobb mérvű magyarnyelvűség, világos tehát, hogy a nyelvalakulás botladozik, idegen minták is befolyásolják, és „nagyarányú nyelvromlás” mutatkozik. Ennek következtében „a hatvanas évek folyamán az Akadémia s az íróvilág az ezekből és az ezekhez hasonló, a korszak fejlődésének sajátágaiból adódó nyelvromlás ellen emeli föl szavát több ízben, s e fejlődési sajátágokból szülemelő nyelvromlás meggátlására, leküzdésére hozzák létre ugyanezen körök 1872-ben a Nyelvőrt”.

A nyelvkritika a társadalmi nyelvhasználat minden területére kiterjedt: lapok, folyóiratok, színházak, az iskola, a tankönyvek, a minisztériumok, a képviselőház, az orvoslás nyelve, de figyelték a műszaki nyelvet és közöltek szójegyzéket a „kaszárnnyák” nyelvéből is.

Az idegenszerűségek oktalan üldözését jól mutatja a Nyelvőr (1872: 399) egyik példamondatpárja. Melyik az idegenebb mondat, az (a), amelyben csupa magyar szó van, vagy a (b), amelyben csupa jövevényszó?

(a) Enyém feleség hagyta övét téli felöltő megigazítani, vagy

(b) plébánosunk megreparáltatta templomunk ablakait?

A nyelvkritika stílusa (bizonyos esetekben metaforái) hol ironikus, hol fennhéjázó, hol a végletekig gúnyos, sértő, s ennek hatása volt a későbbi nyelvtisztasági, purista vonulatra gyakorlatilag mindmáig. A leggyakoribb kifejezések: nyelvtisztaság, magyartalanság, nyelvrontás; romlott, siralmas, szálnalmas (állapotban levő irodalmi nyelv); soloecismus, barbarizmus, nyelvkorcsosulás (1873: 54), korcs szó (1876: 488), fattyú hajtás (1873: 131), koholmány, zagyvaléknyelv (1873: 318). A módszer, a feladat: rostálásra való nyelv; „még elég sok az irtani való gaz, sok a fattyú hajtás” (1874: 171). Minősítés: „az értelmi fogatkozás itt kézzel fogható” (1872: 394), „zárt szobában készült elmélet”, ma talán azt mondanánk szobatudós, elefántesonttoronyban való alkotás, esetleg: fotelkommentelő. Bírálják, ítéleznek, ők „a nyelvtudomány ítélő széke” (1875: 50). Börtönért kiáltanak: „vasat a rossznak” (1873: 341).

Nyelvkritikájuk sajátossága a moralizmus: a nyelv (kitalált, fiktív) törvényeinek megsértése vagy megtartása morális kérdéssé válik. Például: „Az ilyesminek közlése már nem gondatlanság többé, hanem lelkiismeretlenség” (1873: 318). Németh G. (1960: 237–8) felhívja a figyelmet arra, hogy a kritikusok a nyelvi törvényt a formális (és nem nyelvi) logika alapján értelmezik: a törvényt be kell tartani. Aki ezt nem teszi, annak „gondolkodásában állott be zavar”, „szándékaihoz férhet kétség”, valamiféle „erkölcstelenség” lehet a háttérben, esetleg megkérdőjezhető a „józan ítélőképessége”. A „nyelvkincset” is kettéosztják: „Vannak a nyelvnek törvényes és vannak öröklődő, megválthatatlan, eredendő bűnben fogant eszközei, s ez utóbbiak használata mintegy tisztátalan cselekedet.”

A történeti nyelv, a nyelvtudomány, a helyesírás

A meginduló Nyelvméltár (1874) mellett a Nyelvőr a nyelvméltár tudományos feldolgozását, például szókincsének közreadását vállalta: Ferenclegenda (Szarvas Gábortól, 1872), A régi nyelvméltár olvasása, A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai (Simonyi Zsigmond, 1880), Kitől tanult a magyar írni, olvasni? (Volf György, 1884.) A Nyelvőr köré tömörült nyelvészek vállalkoztak a nyelvtörténeti szótár „egybeállítására”. Ennek kapcsán alakultak ki a szótörténet (etimológia) tudományos módszerei, amelyek eltértek a korszak – Czuczor és Fogarasi követte – metafizikai vagy gyökelméleti megközelítéseitől. Szarvas a Nyelvőr VII. és VIII. kötetében kíméletlen kritikával illette a Czuczor–Fogarasi-szótárt, hangoztatva a szófajta rész teljes értéktelenségét. Bírálata legalább száz évre eltávolította a nyelvészeket és az érdeklődőket a hallatlanul értékes, bár módszerében kritizálható szótártól.

Szarvas akadémiai értekezésének címe: Az idegen szók a magyar nyelvben (1871), majd ezt követték további szellemes, élvezetes etimológiai vizsgáló-

dásai, például: Bitang, Cinkos, Trágya, Csákó, Filkó, Kitől tanulta a magyar a dohányzást?, Szófia beszéd, Miről beszél a Göncöl csillag? A magyar nyelv jövevényszavairól többen publikáltak: olasz (Kőrösi Sándor), román (Schuchardt Hugó, később Szinnyei József), német (Melich János).

A Nyelvőr tevékenysége átfogta az egész korabeli nyelvtudományt. Feladatának tekintette a magyar nyelvtan rendszerének kidolgozását, s így szinte a nyelvtan minden területét érintették az itt megjelent tanulmányok: szóképzés (Budenz), ritkább és homályosabb képzők (Halász és Kőrösi), szóösszetétel, szóalkotás, igemódok, összetett mondat (Simonyi), névszóragozás (Könnye és Simonyi), birtokos személyragok (Szinnyei), ikes igék (Szarvas), szórend (Arany János), hangsúly és szórend (Joannovics, Balogh Péter és Brassai, Kicska Emil), rokon értelmű szavak (Simonyi, Bélteky Kálmán).

Szarvas Gábor sokat harcolt a helyesírás egyszerűsítéséért. Kezdetben azonban még elfogadta a fennálló szabályokat: „A helyesírásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőzésünk ellenére is, egyelőre az M. T. Akadémia által elfogadott, s közhasználatban levő ortográfiával fogunk élni” (Nyr. 1: 3). A Budapesti Hírlap 1881-től bevezeti az akadémiai szabályoktól eltérő egyszerűsített helyesírást. A Magyar Nyelvőr 1888. évfolyamától ugyancsak ezt követi: a cz-t c-re változtatja, a kétjegyű mássalhangzók kettőzését csonkítja (például szsz, cscs, tyty helyett: ssz, ccs, tty), a névelőt egybeírja az utána következő névmással (a mely helyett: amely). Ezt az egyszerűsített helyesírást követi a Nyelvőr Szarvas halála után 1902-ig, ám akkor (február 3-án) az Akadémia I. osztályának ülésén eltiltják ettől a szerkesztőket (Láncz 1982: 48), viszont az 1922-ben kiadott akadémiai helyesírási szabályzat már elfogadja Szarvasék egyszerűsítéseit. Szarvaséknak más helyesírási javaslataik is voltak, például Hunfalvy javaslatára a zárt e hangot is bevezették volna az írásrendszerbe (1873: 291), és a kétjegyű mássalhangzókat – valamiféle félreértett europaizálás miatt – a cseh (szláv) rendszerhez hasonló mellékjeles formákra cserélték volna, ez a javaslat azonban (szerencsére) a későbbiek során elsorvadt.

De azért szerkesztőségi cikkben állást foglaltak a kettős mássalhangzók egyszerűsítésére, s ezzel kapcsolatban egy mutatványt is készítettek. „Záradékul álljon itt mutatványnak ez új betűkkel Arany Zács Klárája” (1873: 294).

„Kiráľaz̄cyony³ kertje Kivirult hajnalra; (ly = mellékjeles ʎ és egyszerűsített sz)

Fehér róža, piros róža... ʒöke leány, barna. (egyszerűsített zs, nagy sz és ny = mellékjeles η)”

³ Itt véletlenül megmaradt a hagyományos ny, amelyet η alakra kívántak egyszerűsíteni.

„Királyαχησon néném, Az egekre kérném:
 Azt a róζát, piros róζát Haj beh xeretném én!
 Beteg vađok érte, xivdobogást érzek; (gy = mellékjeles d)
 Ha meghalok, eđ virágnak a halottja lészek...”

Később is közöltek ebben a formában („reformhelyesírásban”) írt cikket (A helyes fordításról, 1874: 73–5), de egy szerkesztőségi cikkben, egyébként ugyancsak reformhelyesírásban ezt közlik: „A harmadik pont azonban olyasmit kíván, amit mi, noha megvalósulását magunk is óhajtánók, habár csak a tudományban is, merőben kivihetetlennek tartunk. Ha ugyanis ezen elv szerint vinnők keresztül a javítást, mostani betűink egy jó részét ki kellene küszöbölnünk s másokkal, újakkal, nagyobb részt ismeretlenekkel helyettesítenünk. De mi volna az ily eljárásnak a következménye? Az, hogy eddigi irodalmunkat sírba zárnók, használhatatlanná tennők, legalább a nagyközönségre nézve, amely azt többé meg nem értene” (1874: 24).

A szépirodalom, a folklór és a népnyelv Szarvas Gábor Nyelvőrében

A Nyelvőr fennállásának 100. évfordulójára, egy adai megemlékezésre készítette Szathmári István A Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor szerkesztősége idején című dolgozatát. A Nyelvőrnek a stilisztika nem volt közvetlen kutatásterülete, közvetve kapcsolódott a stilisztikai kutatásokhoz. Stilisztikai törekvései között főként az írott nyelvi stílusok megjavítása, magyarosabbá, világosabbá, élőbbé tétele szerepelt. Például a hivatal nyelve kapcsán: „A stílusnak, ezt minden iskolás gyermek tudja a fő kelléke az érthetőség, a világosság. [...] S mégis a hatóságok, de különösen a magyar hatóságok oly kuszált nyelven szólnak a közönséghez, mintha csak az volna a céljuk, hogy senki meg ne értse őket” (Nyr. 1877: 72–5). Szathmári István (2005: 94–5) kiemeli, hogy a Nyelvőr főleg a nagyarányú, a szókincset érintő anyaggyűjtéssel segítette elő a stilisztikai tájékozódást (ikerszók, szinonimák), illetve a szépirodalmi művek nyelvi elemzésével (Matkó István, Balásfi Tamás, Káldi György, Faludi, Zrínyi, Pázmány, Kármán, Vörösmarty, Jókai, Kemény Zsigmond, Tompa Mihály vagy éppen Petőfi Sándor János vitézének az elemzése Szarvas Gábortól).

Ehhez kapcsolódik a Nyelvőrnek a népnyelvi hagyományok iránti érzékenysége. Balassa József (1941: 30) megszámlálta: „Az I–XXIV. kötet rendkívül becses anyagot hordott össze a népnyelvhagyományok minden fajából. Több mint 150 népmese, körülbelül 500 népdal és ballada, sok mondóka, népies misztérium, ünnepi játék, regölés, közmondás, ráolvasás, ba-

bona, tánczó, találósmese, vőfélyvers, lakodalmi mondókák, bakterkiáltás, gyermekversikék, gyermekjátékok (leányjátékok), pohárköszöntők stb. töltik meg a népnyelv hagyományoknak szánt lapokat. Igen gazdag a tájszók, helynevek gyűjteménye. Ebben a több mint két évtizedben a Nyelvőr volt csaknem az egyetlen hely, ahol az élő népnyelv feljegyzett anyaga megjelenhetett.” Már egy korábbi tanulmányomban is jeleztem (Balázs 1991), hogy a Nyelvőr mennyire fontos fóruma volt a kisebb és nagyobb népköltészeti anyagközléseknek, amelyek a kor etno- vagy folklórlingvisztikájába sorolhatók. Olyan közlésekre gondolok, mint például az Őrségi párbeszéd (Nyr. 1: 421), amelyet sorozatban követnek a későbbiekben a „párbeszéd”, voltaképpen népi kötött dialógusok: veszprémi, göcseji, hetési, alföldi stb. párbeszéd. Itt jegyzem meg, hogy ezt a szerepet az 1890-ben induló Ethnographia átvette a Nyelvőrtől, s ettől kezdve a folklór nyelve már nem annyira érdekelte a nyelvészeket, a néprajzosok többsége pedig nem rendelkezett kellő nyelvészeti ismerettel. Az első gyűjtések mai szemmel naivnak tűnnek, a lejegyzés módja változatos, nem tekinthető mai szemmel tudományosnak, viszont – egyéb gyűjtések és lejegyzések híján – forrásértékűek.

Balassa József (1941: 31–2) nagyra értékeli és részletesen ismerteti a Nyelvőr első korszakának nyelvjárási leírásait, mivel helyteleníti azt a nézetet, amely Szarvas Gábor Nyelvőrében csak a nyelvújítás elleni küzdelmet és erőszakos népieskedést látja. A VII. kötettől (1878) kezdve a főbb falusi és városi nyelvjárási munkák: Simonyi Zsigmond (Pécska), Könnye Nándor (Őrség), Turi Mészáros István (Mezőtúr), Fülep Imre (Szatmárváros), Guttenberg Pál és Kúnos Ignác (Debrecen), Munkácsi Bernát (moldvai csángók), Scheiber Zsigmond (Esztergom), Szántó Kálmán (Kecskemét), Kúnos Ignác (kisebb erdélyi nyelvjárások), Balassa József (Felső-Bácska, Szerelme, Szlavónia), Halász János (Rábaköz), Kardos Albert (Göcsej), Korda Imre (Kiskunhalas), Négyesy László (Szeged), Kalmár Elek (Szolnok-Doboka), Albert János (Gömör), Zolnai Gyula (Eger, Mátyusföld), Bartha József (Eger, palóc nyelvjárás), Steuer János (székely nyelvjárások), Kolumbán Samu (Lozsád). Szarvas és Simonyi ösztönzésére a nyelvjárási kutatómunkát Balassa József szervezte (felhívása: Nyelvőr 18: 13), majd a beérkezett válaszok alapján jelentette meg 1891-ben *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című könyvét.

A Nyelvőr népies eszménye mai szemmel anakronizmus. Például Szarvas ekképp, ilyen idézetekkel dicséri, és példának állítja egy aradi szerző, Piros Pista Akasztófavirág című elbeszélését (voltaképpen népszínműves stílusát).

„Felfogadtam ő kegyelmét, hogy rándítson át a városba, mely egy napi járó föld vala mitőlünk. – István gazdával beleasszonyultunk a trécselésbe. – Füstöltük a világot a trafikával és szedtük magunkba, a mi nézni, látni való volt. – Ruhájáról lelátszik a becsülete, szűr ujjából kikandikál a gondolata; még szemet kap a holmira. – Egy kupa pálinkát! Van píz csüstül!” (Németh G. 1960: 247). Tompa József (1976: 206) egyenesen a „pufogóan népieskedő” író agyondicséréséről beszél.

A korai Nyelvőr megítélése

A kortárs Négyesy László – Szarvas köszöntésekor, 1890-ben – értelemszerűen dicséri, nagyítja Szarvas és a Nyelvőr jelentőségét: „A Nyelvőr fontossága nem fér meg egy szaktudomány körében, szerepe és hatása egyszersmind kulturális. Nyelvünkre, nemzeti művelődésünk e legfőbb eszközére visel gondot, ellenőrzi használatát, védi s előmozdítja természetes fejlődését. A *Nyelvőr* szó nem jelent csak egy nyelvészeti felekezetet, nem csak a magyar nyelvészet újabb korszakát, hanem jelenti ama fényes emlékü kulturális mozgalomnak, melyet az irodalomtörténet nyelvújításnak nevez, a történet logikája szerint szükségessé vált correctióját, ellenzékét, visszahatását; jelenti irodalmi nyelvünk újabbkori fejlődésének második fordulatót, magyarságának biztosítását.” Szarvas halálakor írt nekrológiájában szép emléket állít: „Szarvas nem dolgozott hiába. A nyelv tisztasága iránti érzéket sajtóban, tudományban, hivatalos életben, iskolában, közéletben általánossá tette, itt-ott lelkiismeretű fejlesztette. Csak meg kell nézni azt a magyarságot, melyet gondosabb hírlapjaink stílusában most tapasztalhatunk, s összehasonlítani a hírlapok 25 év előtti magyarságával, s meg kell nézni a stílus általános javulását, affektáltságából kibontakozását”. Pintér Jenő is rajong Szarvasért és a Nyelvőrért: „Folyóirata, a *Magyar Nyelvőr*, tele volt szellemi frissességgel; 1872-től kezdve itt gyűjtötte maga körű a neológia minden ellenfelét; innen harcolt az ortológusok élén a nyelvújítás védői ellen. Küzdelmeit nagy eredmények kísérték” (idézi: Balassa 1941: 48–9).

De van ezzel ellentétes vélemény is. Horváth János az Aranytól Adyig című tanulmányában a Nyelvőrt is felelőssé teszi a népiesség túlhajszolásáért, a nyelvújítási örökség elutasításáért, a túlzott nyelvjavításért, de Balassa József (1941: 49–50) megvédi Szarvas és a Nyelvőrt. Hadd emeljük ki, hogy a tudományban Szarvas Gábort nyelvművelő tevékenysége mellett nyelvtörténeti munkásságáról is a mai napig számontartják. Tanítványa, munkatársa, Simonyi Zsigmond nyelvészeti munkássága máig megkerülhetetlen, s nagyon szerencsés, hogy a Nyelvőr második korszakának, „fénykorszakának” ő lesz

a vezéregyénisége. A Nyelvőr szerzői közül Brassai Sámuel és Kicska Emilt a mai modern magyar mondatelméletek úttörőiként tartják számon. A korai, vagyis induló Magyar Nyelvőr nemcsak a nyelvtudománynak, hanem a művelődéstörténetnek és néprajztudománynak is megkerülhetetlen fóruma.

Végső összegzésként elfogadhatjuk Bárczi Géza (1963: 355) gondolatait: „Az ortológus mozgalom nagyban hozzájárult, hogy a sajtó és az irodalom nyelve magyarosodott, és ami szintén igen fontos, maradandóan átvitte a köztudatba, hogy az intézményes nyelvművelés egyik fontos feladata a nyelvi helyesség megóvása, ami egyáltalán nem jelenti a nyelv szellemének megfelelő újítások elutasítását. Az új ortológus–neológus háború a kilencszázas évek elején elült. De azóta minden nyelvi műveltségnek alapjává vált az a meggyőződés, hogy a nyelvnek szükségszerű fejlődése során, hűnek kell maradnia önmagához, hagyományaihoz, az új nem követelheti a hagyományokkal való brutális szakítást, hanem csak a kettő: a hagyomány és az újítás összeegyeztetésében, a kiegyenlítődéseben kereshető a kérdés helyes megoldása. A későbbiek során ez a nyelvtisztogató elv átmenetileg helytelen irányba is ferdült, olykor az egész nyelvművelést azonosították a tisztogatással, helytelenítéssel, sőt a XX. század harmincas éveiben a nyelvhelyességi elv sovíniszta jellegű purizmussá fajult.” De ez már egy másik korszak, és részben másik lap.

Szakirodalom

- Balassa József 1941. *A Magyar Nyelvőr története*. Az Országos Néptanulmányi Egyesület kiadása, Budapest.
- Balázs Géza 1991. A folklórlingvisztikai kutatások története különösen ez elmúlt két évtizedben (1968–1988). In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs János 1970. A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. 13–36. In: Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Láncz Irén 1982. *Szarvas Gábor*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Németh G. Béla 1960. A századvégi Nyelvőr-vitához. In: Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 225–62.
- Szathmári István 2005. A Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor szerkesztősége idején és a stilisztika. In: Szathmári István: *A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 87–96.
- Tompa József 1976. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. 196–222. In: Tompa József: *Anyanyelvi olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest. (Az írás első változatának megjelenési helye: Magyar Nyelv 1974: 129–44.)

BŐSZE PÉTER

SZAKAVATATLANOK VÉLEMÉNYE A NYELVRŐL, NYELVÜNKRŐL, AZ ORVOSI NYELVRŐL ÉS A NYELV HASZNÁLATÁRÓL – BÖNGÉSZÉS A *MAGYAR ORVOSI NYELVBEN* MEGJELENT ÍRÁSOKBAN

*„Minden nemzetnek főkincese a nyelve.
Bármit elveszíthet, visszaszerezheti.
De ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé.
Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért,
akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló.”*
Gárdonyi Géza

Valamely közösség nyelve az anyanyelv, ez a közösség létezési formája, ezért nevezzük a közösséget anyanyelvi közösségnek. Az anyanyelv addig él, amíg a közösség alkalmazza, a közösség pedig addig marad meg, amíg az anyanyelvét használja. Az anyanyelv tehát a közösségének sajátja, közügye; a közösség minden tagja beszéli, írja. Ők a szakavatatlanok, az egyszerű nyelvhasználók. Vannak, akik figyelik a nyelvet, változásait tanulmányozzák, figyelmeztetnek. Ők a nyelvészek, a szakavatottak. Vannak ápolói a nyelvnek, akik a félrecsúszásokat helyreigazítják. Ők a nyelvművelők, köztük vannak nyelvészek, noha ez nem nyelvtudománykörü feladatuk, és szép számmal az anyanyelvért rajongó szakavatatlanok. Az anyanyelv egyformán közös kincse mindnyájuknak. Hogy mennyire az, rávilágít a szakavatatlanoknak a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban megjelent írásai-ból való alábbi szemezgetés. (Ebben a kérdéskörben több cikket, könyvfejezetet írtam, ezekből nem idézek.)

Ádám György

„Nagyváradról, tehát a Partiumból származom, ami annyit jelent, hogy a szűkebb hazámból elkerült nemzedéktársaimmal együtt kisiskolás korom óta belém ivódott a *soknyelvűség* éltető szelleme. Magyar anyanyelvünkkel együtt szinte természetesnek vettük, hogy tudtunk románul, de nem állt távol tőlünk sem az otthon hallott német, sem a román iskolában tanult francia nyelv. Talán éppen ezért már korán szégyennek, sőt nevetségesnek tartottuk a nyelvek meggondolatlan keverését, az összevissza, zavaros beszédet. Csúfoltuk a »románosan« magyarul beszélőket éppúgy, mint azokat az iskolásokat, akik »franciásan« vagy éppen »németesen«, tehát szerintünk finnyá-

san kényeskedtek. Természetes igényünk volt a *tiszta, érthető*, makulátlan beszéd, akár a magyarról, akár az akkor tanult idegen nyelvekről volt szó” (Ádám 2001: 28).

Bertók Lóránd

„Ha egy nemzet elveszti saját nyelvét, eltűnik, beolvad. Korunk, a világgymatosítás (globalizáció) kora, ez már tulajdonviszonyai miatt sem kedvez a magyar nyelv fennmaradásának. Ha így haladunk, rövidesen csak a »bennszülöttek« nyelve lesz a magyar. Ha nem teszünk ellene, gyárakban, irodákban, egyetemeken rövidesen az angol lesz a »hivatalos« nyelv.

Sajnos napjainkban már minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a köz- és a szakmai magyar nyelv egyaránt igen lepusztult állapotban van. Gyakorlatilag minden szakmai nyelvünk mind szóhasználatában, mind szerkezetében pongyola, félgyarmati jellegűvé vált, noha erre semmi külső hatás nem kényszerítette használóit. Így ez az »önkéntes gyarmat« egyik sajnálatos tüneteként fogható fel. [...]

Elkeserítő kézbe venni egy szakmai rendezvény meghívóját, mert azon magyar szó az ülés megjelölésében, céljában, lebonyolításrendjében (konferencia, workshop, szimpózium, regisztráció, credit stb.), az előadások címében is alig található. Elgondolkodva a fentiekben megállapítható, hogy ennek a veszedelmes nyelvromlásnak az okai többek között a következők lehetnek. Első az a tévhit, hogy magyarul nem lehet kifejezni valamit. A második és nem jelentéktelen ok, hogy azt hiszik, ez az »előkelőbb«, a korszerűbb. A harmadik ok egyszerűen a lustaság, mert nem keressük a megfelelő magyar kifejezéseket. A negyedik ok pedig az, hogy fogalmunk sincs arról, vagy észre sem vesszük, hogy ez a mai nyelvi helyzet nagyobb veszélyt jelent, mint a régebbiek. Pedig lehet ma is tiszta magyar nyelven beszélni és írni, csak először magunkat kell meg- és legyőzni, oda kell figyelni, és tudatában kell lenni annak, hogy a magyar igen gazdag nyelv, amelyen bármit ki lehet fejezni.

Mindent meg kell tenni szakmai nyelvünk visszamagyarosításáért, mert ez nemzeti fennmaradásunk záloga. Minden szakmában össze kell gyűjteni azokat a szakembereket, akiknek fontos a magyar nyelv, és hajlandók is érte tenni valamit. Minden szakmai alkalmat meg kell ragadni a helyes magyar beszéd és írás terjesztésére. Sajnos, ma még ott tartunk, hogy azok, akik egyetértenek ezzel a gondolattal és cselekvési tervvel, azok sem tudnak beszélni-írni idegen szavak nélkül, pedig ezek a szavak nem gazdagítják, hanem szegényítik a nyelvet. Így például csak az »információ« szó 29 szép magyar szót szorít ki nyelvünkéből. Nem beszélve a »már minden magazin,

minden fesztivál« jelenségről (pl.: juhászfesztivál, tarhonyafesztivál stb.) és egyéb borzalmakról” (Bertók 2001: 25).

Boda László

„Mi, magyarok eléggé hajlamosak vagyunk az idegen nyelvű – görög, latin, angol, német – szakfogalmak használatára, előadásokban, közleményekben, azért is, mert az tudományosabb jelleget kölcsönöz mondanivalónknak, és így rangosabbnak mutatkozik. Elég egy orvosi szakvizsgálat szövegét idézni. Pedig nem ártana, ha ezt a beteg is megértené. Nem véletlen, hogy ennek a kérdésnek hatalmas irodalma van. [...] A megoldást a tudományos »kétnyelvűség« jelentheti. [...] A nevezéktani kétnyelvűséget a magam részéről a katedránál azzal okoltam meg, hogy a magyar nyelvű szakfogalommal Magyarországhoz tartozom, az idegen nyelvű terminussal pedig Európához vagy a világhoz. A kettős szóhasználatot egyébként a stílus változatossága is igényelheti (vö. *computer és számítógép*)” (Boda 2013: 12).

Buda Béla

„A szakkifejezések vagy műszók sajátos jelentéstartalommal bírnak, amelyek eltérnek (rendszerint szűkebbek) a magyar szó jelentési szerkezetétől. Az idegen szó segíti a fogalom kívánt jelentésének elkülönítését. A görög és a latin nyelv – főleg szóösszetételi szabályai és új szóképzéseinek szemantikai rendje miatt – kiválóan alkalmas volt az orvosi nevezéktanra (is). Nem véletlen, hogy ma is folyik görögös-latinos szakszóképzés olyan angol szavakból, amelyek a görög vagy a latin nyelvből származtak, és francia hatásra, ill. a műveltségi nyelvhasználat részeként kerültek az angolba. Újabban az angol nyelvből főleg metaforaképzésen át, rétegnyelvi alapon jönnek létre találó kifejezések, amelyek a szakma zsargonjában ugyanúgy érdemesnek tűnnek az átvételre, mint a görög és a latin szóalakzatok. Ha mindezeket magyarra fordítanánk, vagy magyarul adnánk vissza, külön szöveggörnyezettel kellene biztosítani szakszerű jelentésüket (előzetes szakmai egyeztetés és elfogadás után). Az orvosi szakmai kommunikáció, úgy látszik, nem képes nélkülözni az idegen eredetű szakkifejezéseket, és ezek nagy száma miatt most már nagyon nehéz lenne az egyeztetés. A szakkifejezések sajátos kontextusai (a klasszikus nyelvekben a jelentési rendszer, az angol kifejezésekben a képi vagy jelképi elem) új, alkotó szóképzést enged meg új összefüggésekre, jelenségekre, és ezek magyarítása már különösen nehéz lenne” (Buda 2002: 6).

Csernátony Zoltán

„Anyanyelvünk szeretete nemcsak annak hangoztatásában, hanem ápolásában is megnyilvánulhat. Valójában ez utóbbi a hiteles szeretet. De az is fontos, hogy ez a szeretet ne vakítsa el nyelvi tisztánlátásunkat, lássuk meg és lássuk be anyanyelvünk korlátait. Míg az egyik oldalon rendkívül kifinomult nyelvi eszközök állnak rendelkezésünkre árnyalatnyi különbségek hathatós érzékeltetésére, addig a másik oldalon toldalékokkal és ragokkal működő nyelvezetünk igencsak ellenáll az idegen szavak simulékony beillesztésének” (Csernátony 2011: 5).

Donáth Tibor

„A nemzeti nyelv ápolása minden időben a nemzeti kultúra ápolásának egyik legfontosabb tényezője. Fokozottan érvényes ez a kis nemzetekre, mert esetükben a világ 6 milliárdos populációját tekintve csak elenyésző kisebbség vallja magáénak a nyelvet anyanyelvként. A mi viszonylatunkban a 15 millió magyarul beszélő ember kis közösségnek számít, jóllehet a világon közel 7000-féle nyelvet beszélők táborában a magyar nyelv az első ötven közé tartozik.

Másrészt konkrétan a magyar nyelv felé való fokozott odafordulást indokolja az Európai Unióhoz való csatlakozás, nevezetesen az európai közösségen belül döntő mértékben az anyanyelv ápolása és fejlesztése biztosítja a nemzeti kultúránk integritását.

Ez a felelős munka elsősorban a filológusok, a szépírók, a literátorok feladata. De a nyelv ma már egy rohamosan bővülő gyűjtőfogalom, mely a közbeszéd, az irodalom nyelvezetén túl felöleli az egyre inkább tagolódó szakterületek szakkifejezéseit, így külön fejezetet képeznek például a zenei, a jogi, a műszaki, az orvosi nyelv stb.

Joggal kérdezhetjük, hogy e szaknyelvek ápolása kinek a feladata? Vajon képesek-e a fent említett szaknyelvszerek, literátorok ellátni a szaknyelvművelés munkáját is? Nyilván nem, hiszen az egyes szakterületekre – és most beszéljünk konkrétan a biológiáról, az anatómiáról – vonatkozó előképzettségük a gimnáziummal befejeződött. Világos, hogy a szaknyelvművelést a megfelelő szakterületek szakképviselőinek kell végezniük, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük is van.

A szaknyelv szerszám. Miként az alkotóművész, a kreatív iparos sem képes szerszám nélkül kifogástalanul dolgozni, így a tudományok világában a tudományos eredmények megfogalmazása is szerszámot, azaz közérthető, egységes

szaknyelvet kíván. Ezt a szaknyelvet a tudományos dolgozónak kell új közleményei írása során állandóan csiszolnia, frissítenie” (Donáth 2003: 31).

Gaál Csaba

„Minden nyelvnek megvan a maga észszerű gondolatmenete, és a nyelvben tükröződik egy nép gondolkodásmódja, tulajdonságainak némelyike, sőt – talán nem túlzás – a lelkiülete is. A nyelv a gondolatrendszer kódja. Szülőföldünk hanghordozása ott él nemcsak beszédünkben, de szellemünkben és szívünkben is (La Rochefoucauld)” (Gaál 2008: 60–3).

„Szerkesztői tevékenységem során számtalan jelét láttam az *anyanyelvi műveltség fogyatékosságainak*: tömondatok halmozása, szűk szókinccs és ebből eredő szóismétlések, leegyszerűsített nyelvtan használata, ez alapvető ismeretbeli hiányosságokra utal. Az egyetemi jegyzetek, sőt tankönyvek rossz magyarsággal megírt oldalai minden bizonnyal hozzájárulnak a (szak)nyelvi kultúra hanyatlásához. Egyszerűen mindennapi jelenség az igénytelenségből fakadó »szaknyelvi trágárság« (Rák Kálmán).

A nyelv tükörképe a társadalomnak, az egyén szóhasználata pedig jellemzi az illetőt. Szomorúan érzékelem leromlott nyelvezetünk mindennapjait. A közszereplők, politikusok fellengzős, silány és fontoskodó stílusa megfertőzte a tudományos világ nyelvezetét is. A mintát mutatni hivatott médiumokban ugyanezt a züllést észlelem. Ha az átlagember mindig ugyanazt a hibás szót, kifejezést hallja, abból indul ki, hogy ez így helyes, és a kör bezárult. Lehet, hogy mindezt a legtöbb szakember nem veszi észre, vagy csak kis hányaduk? [...]

Könyvszerkesztői munkásságom folyamán sokszor találkoztam értetlenséggel, amikor kértem a szerzőket, hogy *használjanak magyar kifejezéseket*. E mögött nyilván nemegyszer szellemi tohonyaság áll, hiszen nem mindig könnyű megfelelő és találó magyar fordítást találni. Nagy úr azonban a megszokás is. Nem méltányolható az a válasz, hogy amióta a fogalmat az angol eredetiből átvettük, »mindig így mondtuk«. Itt vetődik fel az adott szakterület hazai vezetőinek a felelőssége. Az ő kötelességük lett volna időben arról gondoskodni, hogy ezek a kezdetben újszerű kifejezések helyesen, vagyis magyarul honosodjanak meg. A szolgálai átvétel a legegyszerűbb megoldás. Végül olyan indoklást is a fejemhez vágta, hogy azért tartsuk meg az angol kifejezést, mert a nemzetközi kongresszusokon is így használják ezeket, és a fiatalok akkor könnyebben megértik, hogy miről van szó. Nos, aki idegen nyelvű előadást összefüggéseiben megért, és vitaszinten ismeri a nyelvet, annak nem kell magyar szakszövegben az eredeti angol kifejezésekhez ragaszkodnia, hiszen anélkül is boldogul – ha meg nem, úgyis mindegy!” (Gaál 2013: 133–4)

„Az egyoldalú szakismeret torzítja az orvos gondolkodásmódját. A látóhatár tágításához jelentősen hozzájárul az *emberi kultúra* ápolása, amely alapja az emberek közötti kapcsolatnak. A műveletlen ember kevésbé képes az orvosi gondolkodás elsajátítására, mindazon ismeretek megtapasztalására, amelyek a mindennapi és szakmai életben szükségesek és hasznosak. Ez a viselkedés ugyanis *egyfajta filozófiát* is jelent. A filozófia szó itt tágabban értelmezendő, azaz olyan tudományként, amely a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutatja, és azokat a mindennapokban alkalmazza. (A filozófia az ősi felfogás szerint csodálkozás.) Így nézve a fogalmat, az valóban része az orvostudománynak, hiszen a napi gyakorlatban minden orvos többé-kevésbé kialakítja a saját »filozófiáját«, ahogy a gyógyítandó ember sem ragadható ki szoros kötődéseiből. Az emberekkel való bánáshoz *empátia* és kellő *műveltség* kell. A művészetek, az irodalom, a filozófia, a hittudomány iránt érdeklődő, azokban valamelyest jártas orvos tudja csak igazán megérteni a betegek nyomorúságát, kiszolgáltatottságát. A legtöbb orvost a nagy nyilvánosság elsősorban emberi magatartása szerint ítéli meg, és csak másodsorban szakmaisága alapján” (Gaál 2014: 61).

Gyéresi Árpád

„Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie. [...]

Jelenleg a magyar nyelvű tudományos lapok nagy gondja, hogy a tudományos eredmények nemzetközi értékelése (ld. pl. hatástényező) döntően a rangos, angol nyelvű szaklapokban való közlésre készíti a szerzőket. Emiatt csökken a magyar nyelven közlő szerzők aránya, sőt a lapok léte forog kockán. Évek óta e választút előtt áll a 92 éve megjelenő erdélyi magyar szaklap, az *Orvostudományi Értesítő* (Erdélyi Múzeum-Egyesület) is, tekintve, hogy a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében” (Gyéresi 2019: 109).

Györffy Sándor

„A nyelvművelés mindannyiunk feladata, és azért szükséges minden szakmában megfogalmazni magyarul a mondanivalónkat, hogy anyanyelvünk ne elválasszon, de összekössön” (Györffy 2001: 24).

Jászberényi Csaba József

„A nyelv (jó esetben) együtt fejlődik a körülöttünk lévő világgal, és ezzel minden szakterületen együtt kell haladnia. Különösen fontos, hogy lépést tudjunk tartani a nemzetközi fejlődéssel, mert ha ez nem így történik, akkor egy olyan szakzsargon jön létre, amelyben a már régóta létező magyar szavak is feloldódnak, és adott esetben visszaváltoznak idegen, eredeti alakjukká” (Jászberényi 2001: 7–8).

Juhász Nagy Sándor

„A korszerű magyar tudományos nyelv kialakulása nagyjából egybeesett a tudományos kutatás hazai fellendülésével, az önálló magyar tudományos élet megteremtődésével. Noha a folyamat csíráiban már jóval korábban bontakozni kezdett, nyelvünket a késő reformkortól kezdődően egy-két tudósnemzedéknek (Arany és Jókai kortársainak) voltaképpen bámulatosan rövid idő alatt sikerült alkalmas eszközzé alakítani tevékenységük pontos leírására, gondolataik árnyalt kifejezésére. Így a magyar nyelv, ha említett feladatkörének betöltésében – de csakis abban! – kezdetben jócskán le is maradt a nagy nyugati nyelvektől, ezt a történeti hátrányt hamarosan és tökéletesen behozta. Kifejező és tömörítő erejében, választékosságában, szabatoságában a magyar tudományos nyelv – a helyesen használt magyar – ma már egyetlen tudományágban sem marad el a nagy világnyelvektől, ami az emberiség igen kevés (legfeljebb két-három tucat) nyelvéről mondható el a sok ezer közül.

Szellemi elődeinknek, köztük az első magyar orvosnemzedék kiválóságainak (Balassáéknak, Markusovszkyéknak) mindezek véghezviteléhez kevés lett volna – egyébként vitathatatlan – »szakmai« illetékességük. A kényszer sem hajtotta őket, hiszen valamennyien hibátlanul beszéltek és írtak németül (többnek, köztük a legnagyobbnak, az anyanyelve is ez volt). [...] Teljesítményük véghezvitelére egy dolog sarkallta őket: izzó patriotizmusuk. A természettudósok, köztük az orvosok, nem voltak egyedül ebben; egy hatalmas áramlat ragadta magával őket, amellyel nem pusztán csak sodródtak, hanem önkéntes vállalással vetették magukat belé. Személyes élményükké vált a tudás, hogy *a magyar nemzet és a magyar nyelv úgyszólván egyet jelent.*

E két dolog nálunk szerveesebben kapcsolódik egymáshoz, mint e világ igen sok más népénél. Az értelmiségi réteghez tartozván mindenekelőtt természetesen a kapcsolat magasabb művelődésbeli szempontjaira figyeltek. E nézőpont elsődlegessége ma sem vitatható. Ha a magyarság 1100 éves Kárpát-medencei történetének számtalan értékes művelődésbeli vívmányai,

alkotásai közül csak egyetlenegy szabadna megnevezni, habozás nélkül választhatnánk az anyanyelven létrehozott művészi teljesítmény *egészt* (a »szépliteratúrát«), a közös emlékezet legősibb, már-már ködös rétegeibe visszanyúló népköltészettől kezdődően egészen Weöresig, Nagy Lászlóig és (remélhetőleg) tovább. Ezért, amikor annak idején az első hazai orvosiskola nagyjai – ki-ki a maga szűkebb szakterületén – Nyugat-Európa akkori nagyságainak színvonalához törekedtek (sikerrel) hasonulni, nyelvi igényeik szerint a korabeli magyar írás kiválóságaihoz – Vörösmartyhoz, Petőfihez, Arany Jánoshoz – és szellemiségükben természetesen a nyelv fellendítésére akadémiát alapító Széchenyihez »zárkóztak fel«. Céljukat talán nem érhették el egy csapásra (ehhez hosszú évtizedek kellettek), de törekvéseikkel (hasonlóan a tudomány sok más ágazatához) az orvoslás számára valódi értéktartó és értékmegőrző *közösségi keretet* teremtettek. És törekvéseiből éppen ez maradhatott máig a legidősebbnek.

A patriotizmus ma sem jelent mást, mint egyrészt a nemzeti közösséggel önként vállalt mély érzelmi azonosulást, másrészt e közösség iránti tudatos felelősségvállalást. A fogalomról lekophattak a másfél század előtti idők romantikus szóvirágai, és – talán – a hangsúly is áthelyeződhetett, racionálisabb korszemléletünknek megfelelően, a dolog másodikként említett oldalára – ám a lényeg változatlan maradt. Adott tárgykörünkre leszűkítve a kérdést: *aki orvosként magyar nyelven ír – magyar nyelven is ír –, s törekszik ezt a csodálatosan fejlett közlési eszközt színvonalasan használni, tudatosan nyilvánítja – mintegy a hazai tudományos közösség éltető elemébe lépve –, hogy felelősséget vállal e közösségért és fontosnak tartja annak értékítéletét.*

Ezáltal hozzájárul egy *valós* értékrend természetes kialakulásához, ami nélkül az igazi, torzításmentes szakmai közvélemény és az egészséges közélet elképzelhetetlen. [...] Ez hozzásegít annak fenntartásához (vagy újraélesztéséhez?), ami a magyar szakemberek legnagyobb erőssége (s a külföldre került magyarok – nem csak orvosok! – sikerének legfőbb »titka«) volt, s a jövőben is lehet: a sokoldalúsághoz, az *egészet* egyben látó, átfogó szemlélet létrejöttéhez, a »csömlés«, a túlszakosodás helyett. Bátran kijelenthető, hogy mindez elsőrendű nemzeti cél abban a szellemben, amelyben Széchenyi István látnoki módon, éppen 160 éve, feladatként népe számára előírt (*Kelet népe*, 1841). »Kisnyelvi« voltunk ebben a tekintetben hátrány helyett előnnyé válhat, hiszen szűkebb, eszményi síkon összefogottabb szakmai közösségeket tételez fel, természetesebb módon történő odafordulást a többiek eredményei, tudományos nézetei felé” (Juhász Nagy 2001: 8).

Kiss József

„Vajon hol és mikor tanulja meg a szakorvos a betegségek és a tünetek magyar nevét; mikor tanulja meg megérteni a beteget, és mikor tanulja meg magyarul, azaz a közember számára is érthető nyelven elmondani a »diagnózist« és a »terápiát«? Hasonlóan a más szakterületen dolgozó értelmiségiekhez, az orvosoknak is először rendszeren meg kell tanulniuk a szakmájukat magyarul, valamint – magyar lévén – idegen nyelven is, és orvos lévén – természetesen – latinul is. Szerintem ez alapvető követelmény kell legyen minden magyar értelmiségi számára. Hiszen az anyanyelv használata fontosabb kell legyen a szakmai tolvajnyelv használatánál, különösen, ha olyan foglalkozást űz – bocsánat! –, ha olyan hivatást gyakorol, amely során emberekkel foglalkozik. Vagyis ha tudása és szakértelme elsősorban nem szakmai közegben, hanem a köznapi életben, a közemberek körében érvényesül. Hiszem, hogy az orvostudomány alapvető célja a gyógyítás és a betegségek megelőzése. Ezt pedig csak közérthető, világos, szabatos, magyarul megfogalmazott ismeretközléssel lehet magyar emberek között elérni” (Kiss 2002: 17).

Kupcsulik Péter

„A technika fejlődése, a gazdaság növekvő lehetőségei, a társadalmi elvárások bonyolult összefüggései kritikus szakaszhoz érkeztek az elmúlt évtizedekben. Az orvostudomány fejlődését mindeddig általános érdeklődés és támogató fogadtatás övezte. Ezekben az évtizedekben azonban teret nyertek a pénzügyi, gazdasági szempontok, és megszülettek az egészségügyi kiadások csökkentését célzó intézkedések sorai. Sajátosan kapcsolódott össze ezzel az egyén önrendelkezési jogának általános elismerése. Az egészségügy szempontjából ez azt jelentette, hogy az orvos–beteg kapcsolat, illetve az orvosi szakma és a társadalom viszonya alapvetően megváltozott. Míg korábban az orvosi tevékenység mind az egyén, mind a társadalom szemében a feltétlen bizalomra épülő, kiemelkedően magas erkölcsi szintű, objektív szakmai tudáson alapuló, de a gyógyító orvos képességei és tapasztalata által döntően meghatározott tevékenység volt, melyet az elzárkózás alig átlátható fala vett körül, ezután a számonkérés, az elszámoltatás, a beleszólás igénye merült fel. Nem vitatva azt, hogy ennek kétségtelen emberi jogi okai is voltak, a döntő tényező azonban a gazdasági szempontokban lelehető fel. Ez a kényszerű helyzet azt tette szükségessé, hogy a szakmai tevékenység a társadalom felé, az egyes orvos munkája a betegek felé érthető és átlátható legyen.

A tájékoztatás kritikus pontja a nyelv, jelesül az orvosi nyelv. Ebben az összefüggésben az orvosi nyelv nemcsak egyes szavakat vagy szóhasználatot

jelent, hanem összességében a közlés tartalmi jellemzőit és szerkezetét is: azt a törekvést, hogy az orvosok egymás közötti vagy a beteg felé használt tájékoztatási módszereiben az anyanyelvi kifejezések használata, a magyarázó jellegű fogalmazás, azaz a közérthetőség váljon uralkodóvá. Magyarország ebből a szempontból is késésben van a nyugati féltekéhez képest. Ennek talán megvan az az előnye, hogy elkerülhetjük a nemkívánatos szélsőségeket” (Kupcsulik 2001: 14).

Lapis Károly

„Napjainkban az orvosbiológia területén végbemenő, hihetetlen tempójú és egyben lenyűgöző fejlődés [...] következtében naponta számos angol terminus technicus születik. Ha ezeket változatlanul vagy – ami még rosszabb – kissé kitekert formában vesszük át és használjuk, torz lesz a magyar orvosi nyelv fejlődése, illetve meg is áll. Márpedig, ha egy nyelv valamelyik összetevőjének [...] fejlődése megáll, akkor az a nyelv egészének a fejlődésére is károsan hat, megtorpanítja azt, ami azután előbb-utóbb a nyelv halálát okozza.

Ezért van szükség a magyar orvosi nyelv folyamatos és céltudatos fejlesztésére – új szavak megalkotására – még akkor is, ha [...] a magyar orvosi szaknyelv csak szűk körben: itthon és a környező országokban, a diaszpórában élő magyarság körében lesz majd használatos.

Gondoljunk csak bele, hol tartana a magyar orvosi szaknyelv nagy elődeink céltudatos nyelvemlővel tevékenysége nélkül!” (Lapis 2001: 10)

Matekovits György

„Nem kell csodálkozni azon, hogy a kisebbség-többség fogalomrendszerét nem használjuk szívesen. Itt nem kizárólag az anyaországról, a történelem szikéjével lekanyarított nemzetrezs számszerű, mennyiségi arányairól van szó, amikor a szülőföld nem egyezik a hazával. [...]

Egy beszélőközösséget akkor tekinthetünk kétnyelvűnek, ha mindennapi beszédében két – vagy több – nyelvet használ. Magyarország határai mellett – a történelmi múltból adódóan – kétnyelvű közösségek élnek. A magyar nyelvi ismeret lehetőséget ad az anyanyelv használatára, de a földrajzi elhelyezkedéstől függően van, ahol többé, van, ahol kevésbé gyakran adódik alkalom a magyar szó használatára. Éppen e nyelvi közeg összetettségéből adódóan vezették be a nyelvészek a nyelvi otthonosság fogalmát.

NYELVI NEMZEDÉKEK

Ennek keretében öt nyelvi nemzedéket különböztetünk meg.

1. Az anyanyelvi beszélő az a személy, aki az anyaországban vagy azzal határos más országban, általános iskolai, esetleg további tanulmányait a magyar tannyelvű oktatásban, magyar nyelven végezte. Anyanyelvét tudatosan használja, alaposan ismeri annak helyesírását, mondat-szerkesztését.
2. Első nyelvi nemzedékhez tartoznak azok a nyelvhasználók, akik maguk részt vettek a magyar nyelvi oktatásban, de csak elkezdték azt, majd tanulmányaikat más nyelven folytatták.
3. Második nyelvi nemzedékről akkor beszélünk, ha a szülők legalább egyike részt vett magyar tannyelvű képzésben. Ez esetben a családtagok anyanyelvi szintű beszélőtől sajátították el a magyar nyelvet.
4. Harmadik és további nemzedékhez tartozik az a beszélő, akinek szülei egyáltalán nem vettek részt a magyar nyelvi oktatásban, csak valamelyik felmenője. A magyar nyelvhez nem semleges a hozzáállása, hiszen magyar gyökerekkel rendelkezik.
5. A magyar nyelvvel mint idegen nyelvvel kerül kapcsolatba az, akinek felmenői között nincs magyar anyanyelvű személy.

NYELVI OTTHONOSSÁG

Ez a tág fogalom magában foglalja: a nyelvtudást, a nyelvismeretet, a nyelvtudáshoz fűződő érzelmi hozzáállást és a nyelvhez való tudatos viszonyt. [...]

SZOLGÁLTATÁS VAGY SZOLGÁLAT?

Véleményem szerint a fogyasztói társadalmak azzal követték el az egyik legnagyobb hibát az egészségügy jogi szabályozásában, hogy a gyógyítást, az orvos jobbtó tevékenységét a szolgáltatások körébe sorolták. Ez a filozófiai tévedés egy ponton, de széles néprétegek körében kikezdte a polgári társadalom hagyományos értékrendjét. Ráadásul ez a fajta hozzáállás képmutató is, mert aki már látott beteg, szenvedő embert, akit fájdalmak, kétségek gyötörnek, az tudja, hogy ez a beteg nem szolgáltatásvásárlásra tér be hozzánk” (Matekovits 2007: 8–11).

Michelberger Pál

„Ha az egységes tudományos nyelv egyúttal egyetlen tudományos nyelvet enged meg, akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvű tudományos irodalom, elszegényedik a tudományos ismeretterjesztő irodalom, leépül az alapfokú, és gyengül a középfokú oktatás. (A felsőoktatás feltételezhetően hozzáférhető marad az elit számára angolul). A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik.

A tudományos nyelv kiesése után a nemzeti nyelv további erózióját a hivatali nyelv elangolosodása, majd a szakmai nyelvek eltűnése fogja fokozni. A nemzeti nyelv visszaszorul a templomba és a konyhába” (Michelberger 2001: 31–3).

Molnos Angéla

„Végül megfogalmaznám harmadik tételtemet. A tudományok, többek között a lélektan és az orvostudomány szaknyelvének magyarítása elsősorban közakarat kérdése, másodsorban az intézményesített hatalom kérdése, és csak harmad- és negyedsorban szakmai és nyelvészeti feladat. [...]

Kazinczy (1759–1831) idejében megvolt a közakarat. Egy akkori latin–magyar–német szótár végén találtam egy körülbelül 6000 nevet tartalmazó, 62 oldalas felsorolást, a kiadást segítő »Magyar Hazafiak« címmel.

Mindenféle intézmény, minden korú és rangú ember az ország minden részéből, szegény és gazdag munkájával és anyagilag is támogatta a szótárt. A nemzet védte közös kincsét. Egy magyar főnemes, Széchenyi István hozzáadta tekintélyét és pénze hatalmát” (Molnos 2002: 29–30).

Nagy Tibor

„Neves professzor szerzőm, amikor azt javasoltam, hogy kéziratában a különböző angol szavak helyett valami jó magyart kellene találni, a következőképpen válaszolt: »Ezt civilizált nyelveken így írják«. Kinevetnék a szakmabeliek, ha az elfogadott nemzetközi (értsd: angol) helyett nem is igazán jó magyar fordítást használna.

Érettségi találkozon egykori padtársam (ma egyetemi tanár, a tudomány doktora) kijelentette: magyarul nem érdemes publikálni, magyar nyelven könyvet kiadni kidobott pénz. [...]

Megkockáztatom a feltételezést: ha az egyetemi oktatást, a tudományos könyvkiadást, általában a tudás átadását teljesen átállítjuk idegen nyelvre, ket-

tészakad az ország. Valamilyen szinten magyarul beszélő köznépre és egy képzett, iskolázott, de nem magyarul beszélő elite. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy »visszafejlődünk« a nyelvújítás előtti állapotba” (Nagy 2002: 21).

Nemesánszky Elemér

„A magyar nyelv a legrégebb és legdicsőségesebb emlékműve nemzeti önállóságunknak és szellemi függetlenségünknek. [...]”

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi évtizedekben a globalizáció vírusa fertőzte meg nyelvünket. Ha Vörösmarty Mihály veretes vagy Arany János csodálatos dallamú és szókincsű mondatait a jelenlegi médiaszövegekkel összevetjük, szomorúan döbbenünk rá, hogy a gyengülő-fakuló, betegeskedő magyar nyelv gondozó őrszemekre, társadalmi összefogásra, illetve alapos orvoslásra szorul. A nyelvrontó vírust elpusztító, az ellen immunizáló védőoltást nem ismerünk, az okok kiküszöbölésének óhaja pedig csupán hiú ábránd! Panaceában tehát nem reménykedhetünk. A tünetek felismeréséig azonban el kell jutnunk, a siralmas status quót rögzíteni szükséges, és a jobbitás szándékával felvértezve »minden magyart« meg kell szólítani. A sokasághoz szólás hitével, Csokonai reményével, Kazinczy tenni akarásával, Széchenyi István elszántságával lehetne lépni a magyar nyelv megmentése érdekében.

A tudomány területén a legfenyegetőbb az idegen nyelvi hatás. Nekünk, orvosoknak először a saját házunk táján kell körülnéznünk, hiszen a szaknyelvet követni ma már alig lehet. Nem vagyok nyelvész, a szavak ízét többnyire olvasva érzem, és főleg akkor, ha a betűvetést (már egyre ritkábban) a magam örömeire gyakorlom. A diszciplína »dadaista kaleidoszkóppá« csorbult nyelvezetét régóta figyelem, és egyre nehezebben viselem, hogy a beszélt nyelv és az írott szöveg először rétegnyelvvé torzul, majd napjainkra a magyar nyelv elemei lassan kisebbségbe szorulnak. Petőfi Sándor indulata idéződik fel bennem, akinek a versében bánatában a legény egyetlen húséges társát nem kímélve: »...nagyot ütött botjával a szamár fejére«. [...]

Idézem Lükő Gábort, aki *A moldvai csángók* címmel megjelent könyvében ekképpen fogalmazott: »A szaknyelv mindaddig értéktelen (és értelmetlen) marad, amíg a 'specialisták' olyan őszintén nem szomorodnak el saját nyelvük idegen, rossz és csúnya voltán, mint a moldvai csángók a magukén. A hibridnyelv zavart okoz az identitásban, torzítja az önérzetet. Az orvosoknak mindenekelőtt meg kell tanulniuk azt, hogy tiszta, szép magyar nyelven beszéljenek. Ez lehetne a közös alapja az egymással és a betegekkel való mindenkori értekezésnek is.« [...]

Minden egyes orvos kötelessége lenne a magyar orvosi szaknyelv ápolása. A legnagyobb tisztelet illeti azokat, akik állandóan hallatják jobbitó szándékú szavukat. Sajnos, csupán néhány »megszállotról« van szó. Erőfeszítéseik színtere is szűkös, hiszen alig lehet találni olyan folyóiratot, amely ebben a témában elkötelezett lenne” (Nemesánszky 2003: 2–4).

Németh Éva

„A szerző helyében figyelembe venném a véleményemet.”

„Az írásom mottójául választott mondatot évek óta dédelgetem. Egyik lektorunk summázta vele megcáfolhatatlan igazságait, és engem, valahányszor eszembe jut, mindig megmosolyogtat. Irigylem a belőle áradó magabiztosságot, különösen most, amikor botcsinálta nyelvvédőként összegzem tapasztalataimat a magyar orvosi nyelvben terjedő anglicizmusokról. Azt remélem, hogy az e tárgyban szokásos, általános és kötelező búsongáson túljutva legalább egy vagy két kérdésben meggyőzőm olvasóimat. Mert a szerkesztő – embere válogatja – igyekszik féken tartani az angol, valamint a hagyományos görög–latin és a magyar orvosi nyelv közti kiszorítósdit. Attól tart, hogy egyszer csak azon kapjuk magunkat, jobban tetszik a *tarsal tunnel*, mint a *kéz-tőalagút*, ismerősebben cseng a *score*, mint a *pontszám*, az *up-to-date*, mint a *naprakész*, a *staging*, mint a *stádiummeghatározás*, a *compliance*, mint az *együttműködés*, a *study*, mint a *tanulmány*, a *mapping*, mint a *feltérképezés* és így tovább, utalva azokra az újabb fogalmakra is – *stentgraft-implantáció*, *leukocytarolling*, *Toll-like-receptor* stb. –, amelyek leírására már nem is születnek magyar szavak. [...]

Tovább cifrázza a helyzetet, hogy az orvosi kifejezések jó részét az angol is a latinból vette át, de ma új értelmezésben vagy más összefüggésben mi az angoltól vesszük vissza, a két vagy néha mind a három nyelvet kombinálva (*mucosa associated lymphoid tissue*, *large granular lymphocyte leukaemia*, *painful anular fissures tünetegyüttes*)” (Németh 2007: 12–4).

Pálinkás József

„A gondolat a szóban nem kifejezést nyer, hanem végbemegy.”
(Lev Szemjonovics Vigotszkij)

„Ha a gondolat és a szó egy, akkor a tudomány és annak nyelve is [...] egy-ége mindannak, ami a teória és a gyakorlat eredményeképpen létrejött.

Platón elképzelése szerint az orvoslás a test szolgálója, a beszéd a léleké, így mindkettő hozzájárul az ép lélek és test megőrzéséhez. A nyelv használata is lehet tehát természettudomány, és az orvoslás is nyelvművelői feladat. [...]

A magyar orvosi nyelv, mint minden szaknyelv, művelést kíván: a nyelvészeti szempontok átvitelét arra a dinamikus fejlődésre, amely az orvosi gondolkodásban lezajlik. [...]

Az európai uniós csatlakozásban a helykeresésünk és helyünk megtalálása új identitás létrejöttét fogja elősegíteni, amelyben nyelvünk megtartó-megújító szerepe kiemelkedő jelentőségűvé válik” (Pálincás 2001: 11).

Palkovits Miklós

„A magyar orvosi nyelv kérdése [...] egyidős magával az orvoslással. [...] A magyar orvosi nyelv kimunkálása és helyes használata az elmúlt évszázadok során mindvégig két tevékenységen alapult: az ismeretek bővülésével együtt járó szókincsgyarapodás szakmailag helyes, és a magyar orvosi nyelvbe legjobban illeszkedő ápolása, valamint az új szavak széles körű ismertetése, használatának általános elfogadtatása” (Palkovits 2001: 11).

Pásztor Emil

„A szakkifejezések fontos részét képezik a nemzeti nyelvnek. A biológia és az orvostudomány folyamatos fejlődése, a kutatás és a technika haladása szükségessé teszi, hogy szaknyelveinkben is megtaláljuk a legszebb, legkifejezőbb magyar, illetve magyaros megnevezéseket. Egyetértek Donáth Tibor professzorral, aki a *Magyar Orvosi Nyelv* 2003/2. számában a következőket írta: »Világos, hogy a szaknyelvművelést a megfelelő szakterületek szak képviselőinek kell végezni, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük van.« Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értéinkhez” (Pásztor 2005: 30–3).

Szabó T. Attila

„[...] [A]rra a vezérgondolatra, miszerint »az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent.« A természettudományokban ez csak részben igaz. Nem kétséges, hogy a nem-

zetközi szakszavak beépítése a magyar nyelvbe szükséges is – és nem is rossz. A rossz akkor következik be, ha a gyakori idegen szakkifejezéseknek nem születik magyar megfelelője (vagy ha született is, a szerző vagy előadó ennek nincs tudatában). Erre csak egy éppen időszerű példát említenék, a *genetika* (magyarul örökléstan, örökléstudomány) példáját. Nem hiszem, hogy volna olyan »purista«, aki kitiltaná a magyar nyelvből a *genetika* szót – különösen akkor, ha tudja, hogy az örökléstan tudományági önállóságát egy magyar állatnemesítő, gróf Festetics Imre ismerte fel és nevezte meg elsőként 1819-ben. [...]

A nemzetköziség és nemzeti büszkeség is indokolja tehát a *genetika* szó használatát. De a *nemzetközi* vagy *nemzeti* vitájában van legalább két nyomós indok is a magyar *örökléstan* és a nemzetközi *genetika* szakszavak váltakozó használatára a magyar szövegben. Az egyik a választékosabb fogalmazás lehetősége: a két egyenértékű szó sokszor felváltva használható az egymást követő mondatokban vagy – kényszerhelyzetben – akár egy mondaton belül is. A »szókincsbeli gazdagodás« tehát választékosabbá, értékesebbé teszi a szerzőt is.

Ami azonban igazán fontos, az a tartalmi kérdés. Az átöröklés (*heredity*) ténye évezredek emberi tapasztalat. Az örökléstan tudománya (*genetics*) 2020-ban éppen 200 éves, korszakváltó (na jó, legyen *paradigmatikus!*) felfedezés, felfedezés.

Ez a példa és a hasonló példák sora (na jó: *mutatis mutandis*) is igazolja, hogy a jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincsbeli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek” (Szabó T. 2019: 111).

Szirmai Imre

„Ma azt tapasztaljuk, hogy az egyeduralkodó angol nyelvből minden nemzeti nyelv igen sokat vesz át, különösen könnyen azokat az angol szavakat, amelyek latin tövűek. Ez azért érdekes folyamat, mert ily módon – kis torzítással – mégis visszakerül a deáknyelv a magyar orvosi nyelvbe. Ez a tendencia olyan erős, hogy még a meglévő latin kifejezések is kissé »elangolozva« élnek tovább (pl. *basal ganglionokat* mondanak *basalis* helyett, *anterior magcsoportot* az *előlső* helyett, *cranial felé* mondja a radiológus a *fej felé* vagy a *koponya irányába* helyett stb.). [...]

A nyelvzavar fogalmi zavar. A neurológia szaknyelvében a homályosságot a tárgyi tudás hiánya, a meghatározatlan vagy az anyanyelvre nem fordítható, esetleg hiányzó fogalmak okozzák. Az orvosok könnyen átvesznek politikai és köznyelvi kifejezéseket, amelyek a kanonizált szaknyelvet ront-

ják. Ezeken felül az orvosi nyelv hibáinak nagy része az orvosok attitűdjének megváltozására vezethető vissza. Ennek két fontos eleme: az egyszerűsítés vágya és a szakmai tévedéstől való félelem” (Szirmai 2005: 46–8).

Telegdy Gyula

„Az orvosi nyelv fejlődése és jelen helyzete is eltér a többi szakma nyelvétől. Az orvosképzés nyelvének nevezéktana a latinra épül. Egy diagnózis elnevezése ma is latin. Az emberi testen való tájékozódáshoz a szakma szintén a latin nyelvet használja. A nyelvújítás idején megpróbálták a betegségek elnevezését magyarra lefordítani. A szaknyelvhasználatba ezek a magyarítások nem nagyon mentek át. Ma, ha ilyet hall az ember, vagy régebbi tudományos közleményekben ilyen szóval találkozunk, inkább a csodálkozás vagy – az esetek egy részében – az érthetlenség érzése tölti el.

A problémákat csak tetézi az, hogy a tudományos folyóiratok jelenleg elsősorban az angol nyelvet helyezik előtérbe. Ez részben jó, részben további nehézségeket jelent. Jó, mert [...] a kiváló magyar eredmények megismerhetővé válnak a világ számára is. Baj azonban az, hogy miközben a latin mellett most már az angol nevezéktan is megjelenik, elfelejtjük a magyar szakmai nyelvet, amelyre pedig továbbra is nagy szükség van, hiszen az orvostársadalom körülbelül 40 000 főt számláló közösségének, az új eredmények megismerésének, a továbbképzésnek a nyelve a magyar.

Sajnos azonban azt lehet érzékelni, hogy a magyar orvosi nyelv lassan sorvad, miközben a jövevényszavakkal színesedik is. Kérdés azonban az, hogy ez gazdagítja-e vagy szegényíti a magyar orvosi nyelvet. Különösen nehéz helyzetben van az az oktató, akinek a hallgatók számára tankönyvet kell írnia, vagy a fiatal, akinek záródolgozattal vagy disszertációval kell befejeznie életének egy-egy fontos periódusát.

Tartsuk meg a latin nómenklatúrát, vagy fonetikusán írjuk a latin szavakat? Ha ez utóbbit választjuk, akkor minden latin szót fonetikusán használjunk, vagy csak egyeseket – és akkor melyeket? Az idősebb korosztály a klasszikus latin nevezéktanon nőtt fel. Számukra a fonetikus írásmódot sok esetben még olvasni is elborzasztó. Ha ilyen tankönyvet adunk a hallgató kezébe, hogyan fogja a latin diagnózist leírni?” (Telegdy 2001: 12)

Vizi E. Szilveszter

„Jogi szempontból a jövőben az orvostársadalom érdeke, hogy szabatos magyar nyelven és egyértelműen írjuk a kórmeghatározást (diagnózist), a kór-előzményt (anamnézist) stb.” (Vizi E. 2001: 13).

„Segíteni kell azokat, akik akár itt, akár ott a kultúrnemzet értékeinek megteremtésében és megőrzésében, a tudomány eredményeinek itteni és ot-tani honosításában, a tudomány továbbfejlesztésében, a nemzeti kultúra érté-keinek megőrzésében, újrateremtésében, helyreállításában, megerősítésében, illetve az európai ideálok szolgálatában dolgoznak. Példaértékű és úttörő jellegű volt a Magyar Tudományos Akadémia azon lépése, hogy 1990-ben bevezette az akadémiai külső tagságot, ezzel egyenjogúsítva a határon kívül élő magyar tudósokat az államhatáron belül élőkkel.

Márai Sándor kései, hetvenes évekbeli naplójának gondolatai nagyon is érvényesek a XXI. században, amikor a politikai határok el fognak tűnni: »Az ország, a nép még nem haza [...] nincs más haza, csak az anyanyelv.«

Természetesen manapság is van »műnyelvi válság«, s az informatikai forradalom természetéből adódóan sok nyelvi kultúrában megjelent ez a problé-ma. Tudomásul kell venni, hogy a tudomány nemzetközi, nem alkalmazkodhat államhatárokhöz, politikai rendszerekhez. A II. világháború után a tudomány közös nyelve az angol lett. Így nem véletlen, hogy azt is felvetették: nem is szükséges a tudományos nyelvek bonyolult fogalmainak fordítása, nemzeti-vé tétele.

Ez alapvetően téves nézet. Az ismeretek terjesztése a XXI. század nagy kihívása, hiszen tudásalapú Európa épül, s egyenrangú társként az Európai Unióba csak szakmailag jól felkészült, a tudomány legújabb eredményeivel is felvértezett népként, nemzetként léphetünk be, ezért mindennél fontosabb, hogy a tudomány nyelvvezete, a szaknyelv közérthető legyen. Csak így biztosít-hatjuk, hogy kultúrnemzetünk minden tagja hozzáférhessen a tudomány, a modern technika legújabb eredményeihez. A nyelv a nemzet kovásza, a nemzeti kultúra továbbélítője. Ki kell alakítani, vagy meg kell erősíteni azt a nemzeti tudatot, amely a nemzeti hovatartozást nem genetikailag és nem államhatárok, hanem a nyelv, a hagyomány, a kulturális örökség alapján határozná meg” (Vizi E. 2002: 40–3).

Összegzés

Ennyit szemezgettem, és még sok van. Ám ebből is jól látszik, hogy a nyelvvel nemcsak a nyelvészek foglalkoznak, hanem más tudományok, szakterületek képviselői is, a nyelv tehát közügy! A nyelvész nyilván kutatja a nyelvet, az avatatlan foglalkozik vele, részben munkaeszközeként, másrészt mint létezési formájával, feltételével („az ember nyelvbe zárt létező”).

Általános nyelvészeti álláspont manapság, hogy a nyelv változik a nyelv-használók szokásai szerint; ez természetes folyamat, beleszólni nem szabad,

és – mint vélik – hasztalan is: önállóan alakul. Nyelvművelő nagy nyelvészek (Lőrincze Lajos, Fábíán Pál, Grétsy László, Kiss Jenő, Balázs Géza stb.) nem biztos, hogy így gondolták, gondolják. Az azonban biztos, hogy az avatatlanok nem osztják ezt a véleményt: a nyelvi szabvány alkalmazását tartják követendőnek, zsinórmértéknek; a tudományok nyelvében mindenképpen, de a köznyelvben is. Más kérdés, hogy mit tekint a nyelvközösség szabványnak, változik-e az erről alkotott kép. Ennek fejtegetése messzire vezetne. Annyi azonban egyértelműen kitűnik az idézetekből, hogy a szerzők véleménye szerint az anyanyelv ügye mindenekfelett áll, azzal tevőlegesen foglalkozni kell, különben ebben az angolosodó világban rossz irányba halad.

Ékes példája ennek Vizi E. Szilveszter gondolata, miszerint a tudomány-nyelvnek, a szaknyelvnek mindenki számára érthetőnek kell lennie, mert csak így juthatnak el az ismeretek a közösség minden rétegéhez. Csak így lehetünk az európai közösség egyenértékű tagjai, és – mint Kiss Jenő fogalmaz – csak így lehet a társadalmunk versenyképes.

Előkerült a soknyelvűség kérdése, a több nyelv tudása, hogy az mennyire előnyös. Ám ez – miként Ádám György írta – semmiképpen nem jelenti a nyelvek „meggondolatlan keverését, az összevissza, zavaros beszédet. Természetes igényünk volt a *tiszta, érthető*, makulátlan beszéd, akár a magyarról, akár az akkor tanult idegen nyelvekről volt szó.” Ez a nyelvhasználat sarkalatos pontja: mindegyik nyelvet csakis a maga helyén, keverve soha. A tudománynyelvekben éppen a keveredés a legnagyobb gond. Okairól Bertók Lóránd írt, rámutatva arra, hogy senki nem kényszerített rá; „ez az »önkéntes gyarmat« egyik sajnálatos tüneteként fogható fel”.

A magyar nyelv szókincs gazdagságáról többen is írtak, és arról, hogy magyarul mindent ki lehet fejezni. A magyar értelmező nevezettár készítésében ezt magam is tapasztalom. Ennek tudatosítása a társadalom minden területén – elosztatva azt a tévhitet, hogy magyarul nem lehet – a magyar tudománynyelvek megőrzésének záloga, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia feladata. Juhász Nagy Sándor írta, hogy „amikor annak idején az első hazai orvosiskola nagyjai” a szakterületeiken nemzetközi színvonalon tevékenykedtek, „nyelvi igényeik szerint a korabeli magyar írás kiválóságaihoz – Vörösmartyhoz, Petőfihez, Arany Jánoshoz – és szellemiségükben természetesen a nyelv fellendítésére akadémiaát alapító Széchenyihez »zárkóztak fel«”.

A XVIII. századi nyelvújítás – a tudományok művelésére alkalmatlan gyarmati magyar tudománynyelvünk tökéletesítése – az anyanyelv létfenntartó jelentőségének közéleti tudatosulásából és a hazafiasságból fakadt. „Hazafiasság”, mintha már elavult fogalom volna, fennkölt gondolat. Hol

van már? Talán még mosolyognak is rajta, pedig – írta Juhász Nagy Sándor – „ma sem jelent mást, mint egyrészt a nemzeti közösséggel önként vállalt mély érzelmi azonosulást, másrészt e közösség iránti tudatos felelősségvállalást.” Felelősségvállalást az anyanyelvünk iránt a nyelvi otthonosság szellemében. A nyelvi otthonosság – Matekovits György szerint – „a nyelvtudást, a nyelvismeretet, a nyelvtudáshoz fűződő érzelmi hozzáállást és a nyelvhez való tudatos viszonyt” jelenti.

Figyelemreméltó a vélekedés a tudománynyelvek idegen nevezeteinek kérdéséről. Lapis Károly írta: „Ha ezeket változatlanul vagy – ami még rosszabb – kissé kitekert formában vesszük át és használjuk, torz lesz a magyar orvosi nyelv fejlődése, illetve meg is áll.” Telegdy Gyula szerint az orvosi nyelv a latinra épül. Eleink ezt igyekeztek magyarra fordítani, de nem terjedt el. „Ma – miként írta –, ha ilyet hall az ember, vagy régebbi tudományos közleményekben ilyen szóval találkozik, inkább a csodálkozás vagy – az esetek egy részében – az érthetlenség érzése tölti el.” Ugyanakkor rámutatott az angolosodó orvosi nyelv lehetetlen helyzetére. Palkovits Miklós a lépéstartást és az új szakkifejezések terjesztésének szükségességét hangsúlyozta. Az orvosi szaknyelv művelésének jelentőségére Pálinkás József is rámutatott. Buda Béla írta: úgy látszik, az orvosi szakma nem képes nélkülözni az idegen szakkifejezéseket, és mivel ezek nagy számban vannak, és sajátos szövegkörnyezetük miatt magyarításuk már különösen nehéz lenne. Hasonlóan vélekedett Szirmai Imre is, mondván, hogy vannak meghatározatlan vagy az anyanyelvre nem fordítható fogalmak. Elkészerítő, de valós a Nagy Tibor által idézett két vélemény: a magyar nyelv nem „civilizált”, és magyarul nem érdemes írni. Sokan vannak ezen a nézetten, de nem merik kinyilvánítani. Gaál Csaba szerint a szükségtelen idegen szavak használata mögött szellemi tohonyaság áll. Magam a magyarítás pártján állok. Hangsúlyozom: nem fordítani kell, hanem elnevezni meghatározott fogalmakat, magyar nevezeteket létrehozni félreérthetetlen tartalommal – és akkor teljesen mindegy, hogy az angol szakszó tágabb vagy szűkebb értelmű. Donáth Tibor mondta: „a hivatalos terminus technicust nincs jogom megváltoztatni.” Nem is akarom – nemzetközi helyzetben azt, magyar viszonyokban emezt használok. Jól megférnek egymással. A Boda László által említett nevezéktani kétnyelvűséget így értem, semmilyen körülmények között nem úgy, hogy magyar szövegben használok mindkettőt. Egyetértek Szabó T. Attilával: „a jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincs-béli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek.” Továbbá Pásztor Emillel is: „egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez.”

Vészharang Gyéresi Árpád vélekedése a magyar nyelvű tudományos folyóiratok megszűnéséről, mivel: „a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében.”

Zárszó

Pontot téve az utolsó mondat után felvetődött bennem a kérdés: miért szemezgettem? Ösztönösen, mert a magyar nyelvről, orvosi nyelvről írt vélekedések magukkal ragadtak, és késztetést éreztem arra, hogy ezt a felemelő érzést megosszam másokkal is, legalábbis ízelítőt adjak belőle. Meg talán azért is, mert az írottak szétszórva a folyóiratban nem fogalmazódnak meg annyira lélegzetelállítóan, mint összeszedve. De mi végre az egész, hiszen tudomány nyelvünk állapota – miként a szerzők fogalmazták – siralmas. Semmi foganatja a sok intésnek, óvásnak. Ennek ellenére fel kell hívni a figyelmet, ám ez nem elég, cselekedni kell. Erre most nem térek ki, csupán annyit teszek hozzá, hogy a fentiek a cselekvés indítói.

A szemezgetésem tudat alatti indítéka mellett volt egy tudatos is: felhívni kortársaim és a jövő nemzedékek figyelmét ókori anyanyelvünk nagyszerűségére, anyanyelvük iránti felelősségükre, hogy ők is számadással tartoznak anyanyelvi közösségüknek az anyanyelvvel való törődésükről. Nekem az anyanyelv a bensőm valója. Osztom Nemesánszky Elemér véleményét: „Minden egyes orvos kötelessége lenne a magyar orvosi szaknyelv ápolása”; de a *lenne* szót törlöm a mondatból.

Szakirodalom

- Ádám György 2001. Fontos-e a magyar orvosi nyelv? *MONy.* 1: 28.
 Bertók Lóránd 2001. Szakmai nyelvünk. *MONy.* 1: 25.
 Boda László 2013. A biológiai illetékességű tudományok szaknyelve és a filozófia. *MONy.* 1:12.
 Buda Béla 2002. Gondolatok a magyar orvosi szaknyelv kérdéséhez. *MONy.* 2: 6.
 Csernátóy Zoltán 2011. Fractura bordae. *MONy.* 1: 5.
 Donáth Tibor 2003. Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél? *MONy.* 2: 31.
 Gaál Csaba 2008. A fordítás útvesztői. *MONy.* 2: 60–3.
 Gaál Csaba 2013. A magyar orvosi nyelv jelene. *MONy.* 2: 133–4.
 Gaál Csaba 2014. További gondolatok a tudomány és a filozófia összefüggéséről. *MONy.* 1: 61.
 Gyéresi Árpád 2019. Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány? *MONy.* 2: 109.
 Györffy Sándor 2001. Nem magyarkodunk, hanem magyarul beszélünk. *MONy.* 1: 24.
 Jászberényi Csaba József 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 7–8.

- Juhász Nagy Sándor 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 8.
- Kiss József 2002. A mérnök esete az orvossal. *MONy.* 2: 17.
- Kupcsulik Péter 2001. A magyar orvosi nyelv hagyományai. *MONy.* 1: 14.
- Lapis Károly 2001. Köszöntő. *MONy.* 1: 10.
- Matekovits György 2007. Kisebbségi orvos – kisebbségi beteg. *MONy.* 1: 8–11.
- Michelberger Pál 2001. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő? *MONy.* 1: 31–33.
- Molnos Angéla 2002. Gyógyítsunk magyarul! A lélektani szaknyelv magyarázása. *MONy.* 1: 29–30.
- Nagy Tibor 2002. Nyelvújítás visszafelé? *MONy.* 2: 21.
- Nemesánszky Elemér 2003. Magyar nyelvet vagy hangzavart? Az orvosi glosszológia napjainkban. *MONy.* 2: 2–4.
- Németh Éva 2007. Magyarul nem megy? *MONy.* 1: 12–4.
- Pálinkás József 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 11.
- Palkovits Miklós 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 11.
- Pásztor Emil 2005. Egy világhírű anatómus értekezése a koponyáról, az 1870-es évekből, szép magyar nyelven. *MONy.* 1: 30–3.
- Szabó T. Attila 2019. Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány? *MONy.* 2: 111.
- Szirmai Imre 2005. Nyelvi és/vagy fogalmi zavarok a neurológiában. *MONy.* 2: 46–8.
- Telegdy Gyula 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 12.
- Vizi E. Szilveszter 2001. Köszöntők. *MONy.* 1: 13.
- Vizi E. Szilveszter 2002. A nyelv szerepe a tudományban és az ismeretterjesztésben. *MONy.* 1: 40–3.

KOVÁCS LÁSZLÓ

**MÁRKANEVEK: A MÁRKAKUTATÁS ÉS A NYELVTUDOMÁNY
METSZÉSPONTJÁBAN**

Bevezetés

A márkanevek – habár számuk világszerte több mint 40 millióra tehető (World Intellectual Property Indicators 2018) – nem gyakran képezik akár nyelvészeti, akár marketingcélú tudományos vizsgálatok tárgyát.

A marketingtudomány kontextusában a márkanevek hatásmechanizmusát összefoglalóan elemzi például Bugdahl (2005) vagy Rivkin és Sutherland (2004); míg nyelvészeti szemszögből Praninskas (1968), Ronneberger-Sibold (2004), valamint Platen (1997) vizsgálja a márkaneveket. Magyarországon lényegében két szerző végez márkanevekkel kapcsolatosan mélyebb kutatásokat: míg Papp-Váry Árpád elsősorban a marketing – pontosabban márkázás – megközelítéséből vizsgálja a márkaneveket és azok hatásmechanizmusát (vö. Papp-Váry 2010, Papp-Váry 2013), addig Kovács László elsősorban nyelvészeti szempontból a nyelvészet eszköztárával elemzi (vö. Kovács 2018, Kovács 2019).

A márkanevek azért lehetnek egyszerre több tudományterület eszközeivel, illetve azok metszéspontjában vizsgálhatók, mivel – mint alább látni fogjuk – mind a marketing, mind a nyelvtudomány területéhez elválaszthatatlanul hozzátartoznak. A marketingtudomány – márkázás – és a nyelvészet mellett a márkanevekkel a jog is foglalkozik; legyen szó egy név jogi védelméről vagy annak megállapításáról, hogy két név hasonlósága mennyire alkalmas arra, hogy a fogyasztókat megtévevse (vö. Bently–Davis–Ginsburg 2008).

Az alábbiakban elsősorban Kovács László kötete és kutatásai alapján írjuk le a márkanevek egyes összefüggéseit. A tanulmány első részében a márkaneveket mint a marketing – márkázás – eszközeit járjuk körül, míg a második részben rámutatunk egyes nyelvészeti kontextusokra, amelyekben a márkanevek vizsgálhatók.

A márkanevek és a marketing

A márkanev a márkázás elválaszthatatlan része, hiszen az a márkát – a logó, a márka színei és csomagolása mellet – elsődlegesen azonosítja (vö. Gröppel-Klein–Spilski 2019). A márkáról a márka nevével tudunk kommunikálni marketingkommunikációs kontextusban – például hirdetésekben –, de ha egy üzletben érdeklődünk iránta, azt szintén a márka nevével tesszük meg, és internetes keresések során is arra keresünk rá. Egyes szerzők ezért a márkane-

veket a vállalatok egyik legfontosabb immateriális javaként tartják számon (Kohli–LaBahn–Thakor 2001: 453).

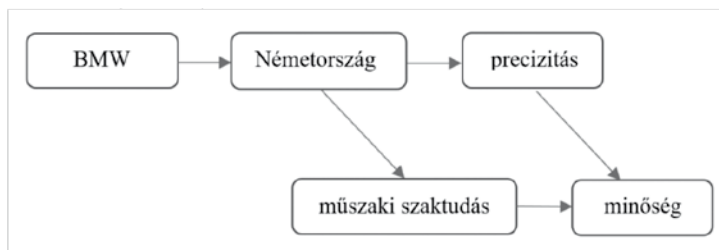
A márkanév egyik fontos funkciója a marketing kontextusában, hogy a terméket a többi, hasonló terméktől megkülönböztesse (Langner–Esch 2019: 592). A márka neve ugyanakkor nemcsak egyfajta megkülönböztető és azonosító funkciót lát el, hanem – megfelelően megválasztva – a márka egyes tulajdonságait és jellemzőit is kommunikálja. Uthalhat például a márka eredetére – *Herendi* –, a márka nevét egy országhoz kapcsolhatja – *Canada Dry* –, de egyben komplett pozicionálást is elláthat (vö. Redler–Esch 2019). Gondoljunk bele, milyen elvárásokkal keressük fel egy városban a *Corner Pub*, a *Corner Söröző*, a *Sarki Kocsmá* a *Boci Betépő* vagy éppen a *Késdobáló* nevű vendéglátóegységeket. A név alapján előnybe részesítenénk az egyiket, és elkerülnénk a másikat – a preferált szórakozási igényünk és a pénztárcánk adta lehetőségek függvényében.

A márkanévek alkotása során a vállalati kontextus kiemelten fontos, mivel a márkanévek nem csak önmagukban kell, hogy működjenek. Számos vállalatnak több márkája van ugyanis, amelyek egymás mellett léteznek: az *ABInBev* multinacionális vállalat például több mint 500 sör- és egyéb ital-márkát birtokol (*Becks's*, *Budweiser*, *Leffe*, *Borsodi*) (ABInBev 2022). Ezek a neves, sokszor azonos piacokon versengenek egymással a fogyasztó figyelméért. Ezért amennyiben egy vállalkozáson belül több márkanév is van, a nevek megalkotása és használata mindig komplex feladat: döntéseket kell hozni például arra vonatkozóan, hogy az anyavállalat neve megjelenjen-e – és milyen formában – a márkanévben, illetve a márkakommunikációban (vö. Esch–Bräutigam–Honerkamp 2019).

A márkanévek esetében a marketingszakemberek számára fontosak azok az asszociációk – elméleti képek – amelyeket a márkanévekhez társítunk (Aaker 1991, Keller 1993). Ezek egy része származhat magából a márkanévből – mint a fenti példán láttuk –, más részük azonban nem a név nyelvi jelentésére vezethető vissza, hanem vagy marketingkommunikációs tevékenység eredménye, vagy a fogyasztók egy csoportjában tapasztalatok alapján létrejött képzetársítás (vö. Franzen–Bouwman 2001). A *lila* és a *tehén* szavakról legtöbbszörnek azonnal egy csokoládémárka neve jut eszébe; esetleg e sorok olvasása közben már érezve is a csokoládé ízét és a következő fogyasztást tervezve. A *lila* szín és a *tehén* összekapcsolása a márkával marketingkommunikációs tevékenység eredménye: a különböző marketingeszközök megfelelő használata ahhoz vezet, hogy a fogyasztó elméjében asszociációk kapcsolódnak a márka nevéhez (Aaker 1991, Keller 1993, Franzen–Bouwman 2001). Az asszociációk olyan jellemzőket is leírhatnak, mint a márka presztízse vagy árfekvése (vö. a pozicionálás, illetve Franzen–Bouwman 2001). A márkához kapcsolódó asszociációk összessége alkotja a márka imázsát (Keller 2001).

A márkák nevéhez elménkben kapcsolódhatnak – saját élmények vagy környezetünk tapasztalata alapján – olyan jellemzők is, amelyeket nem a márka tulajdonosa hozott létre. Képzeljük el például a *Lada* és a *Volvo* neveket olvasva, hogy melyik márkáról tudjuk előbb elképzelni, hogy egy új, elektromos, környezetbarát, biztonságos családautó-típust fejleszt, míg melyikről feltételeznénk hagyományos hajtást, nagyobb fogyasztást és technikailag kevésbé kifinomult megoldásokat. Többségünk egyértelműen hozzá tudná rendelni az egyik fajta jellemzőket az egyik, míg a másik fajta jellemzőket a másik márkához. Ez a hozzárendelés nem lesz szükségszerűen igaz (hiszen csak kevesen követik naprakészen az adott gyártók fejlesztéseit), azonban az automatikus hozzárendelés és az elvárások nagyon jól mutatják, miként működnek a márkák asszociációi, és miért releváns a megfelelő kapcsolatok kialakítása. Gondoljunk bele, mennyire nehéz lenne meggyőzni minket arról, hogy *Trabant* márkanévvel elektromos hajtású sportautót vásároljunk!

Az asszociációk nemcsak a márkához kapcsolódhatnak közvetlenül, hanem egy már meglévő asszociációhoz is (1. ábra):

1. ábra. Másodlagos (indirekt) asszociációk

Ezeket az asszociációkat Keller (1998: 74–75) szekunder (illevé tercier) asszociációknak, Franzen és Bouwman (2001) indirekt asszociációknak nevezi. Ezen asszociációk jelentőségét az adja, hogy egy asszociációt a márkához kapcsolva automatikusan további asszociációk is kapcsolódni fognak a márka nevéhez anélkül, hogy azokat a marketingkommunikációban explicit említenünk kellene. A fenti példát alapul véve elég tehát egy autómárka nevét Németországhoz kapcsolni; ezzel automatikusan mindazon – pozitív és negatív – asszociációkat is átviszszük a márkákra, amelyek a német autómárkákat, illetve a német műszaki technológia színvonalát jellemzik. A marketingtudományban a fent bemutatott konkrét kontextus – Németország kapcsolása a *BMW* márkához – azt jelenti, hogy a származási országot (country of origin) hangsúlyozzuk, és az országgal kapcsolatos pozitív képet viszszük át a márkára (Papp-Váry 2017).

Ez az átvitel – megfelelő eszközök használatával – nagyon sikeresen tud működni. Jó példa erre az *Alpecin*, a férfiak számára kifejlesztett sampon,

amely fekete színű, koffeint tartalmaz, és egyik terméke a *Tuning sampon* nevet viseli (szlogen: „Hajtuning minden hajmosásnál”), maga a csomagolás a motorolajok flakonjára emlékeztet, és a márka nemzetközi szlogenje így hangzik: „German engineering for your hair” (vö. Alpecin 2022, Alpecin Tuning sampon 2022). A példa nagyon jól mutatja, hogyan lehet különböző eszközökkel – nyelvi elemek, csomagolás, termékjellemzők – két, egymással nem összefüggő termék kategóriát összekapcsolni egymással, és a német műszaki precizitással kapcsolatos asszociációkat átvinni egy samponmárkára.

A marketing kontextusában elsősorban – mint látjuk – a márkanév funkciója és hatásmechanizmusa fontos: azaz a legfőbb kérdés, hogy miként tud egy márkanév hozzájárulni egy termék értékesítéséhez. A márkanévnek tehát gyakorlati funkciója és feladata van: a terméket kell eladnia. Ezért több publikáció és szerző is elemzi, hogy melyek a „jó”, illetve „rossz” márkanév: jó márkanéven azokat értve, amelyek segítik, rosszon pedig azokat, amelyek megnehezítik a termék értékesítését (Robertson 1989, Rivkin–Sutherland 2004, Kircher 2019).

Jó márkanév az, amely (többek között) megkülönböztető jelentéssel bír, egyszerű, megfelelő konnotációkat és asszociációkat aktivál, minden nyelven „jó hangzású”; a rossz márkanév ezzel szemben nehezen kiejthető, túl általános, szakmai terminust tartalmaz, vagy túl hosszú (vö. Robertson 1989, Platen 1997, Rivkin–Sutherland 2004, Keller 2013). Ezek és a hasonló jellemzők nyelvészeti szempontból sok esetben nem, vagy csak nehezen értelmezhetőek. Az egyes jellemzők néha egymásnak is ellentmondhatnak; de ahogyan Kircher (2019) is utal rá, a különböző javaslatok nem kell, hogy egyszerre teljesüljenek, sokkal inkább szempontrendszerként kell értelmezni őket, amelyeket – ha mód van rá – célszerű betartani.

A sikeres márkanév elemzéséhez egy további kontextus is tartozik: a jó és nem jó márkanéveket a piaci siker ismeretében elemzik, azaz azokat a neveket, amelyek a piacon nem lettek sikeresek (például a piacra lépés első szakaszában elbuktak) – tudattalanul is, de –, kizárják az elemzésekből, akár jó, akár rossz nevek voltak. Itt meg kell jegyeznünk azonban, hogy a név és a termék nem választható el egymástól: egy rossz termék egy jó névvel sem lesz sokkal jobban értékesíthető, és egy kevésbé jól választott név sem tud egy ténylegesen jó terméket sikertelenné tenni (Usunier–Shaner 2002, Rivkin–Sutherland 2004). A márkanév így a marketing és a márkázás szempontjából nem semlegesek: vagy segítenek egy termék értékesítésben, vagy nem.

A márkanév és a nyelvtudomány

A márkanév ugyanakkor a szókincsünknek is részei, így azok a nyelvészeti kutatásoknak is tárgyai lehetnek. A következőkben ezért röviden fel-

villantunk néhány lehetőséget azzal kapcsolatban, a nyelvészek hogyan kapcsolódhatnak be a vizsgálatukba.

Elsődleges kérdés, hogy a márkanevek tulajdonnevek – mivel részben a tulajdonnevek jellemzőit (egyedítés, megkülönböztetés, azonosítás) hordozzák – vagy köznevek, mivel a márkanevek nem egy konkrét egyedet jelölnek, hanem egy olyan termékfajtát, amelyből számtalan, egymástól semmilyen jellemzőben nem eltérő egyed létezik (vö. Koß 1996, 2002). Gondoljunk például a fentebb említett „lila csokoládé” egy adott táblájára, amelyből világszerte több millió vásárolható meg, és amelyek lényegében azonosnak tekinthetők. Megfontolandó ezen kettősség alapján – amelyet a vonatkozó szakirodalom is részletesen tárgyal – a márkanevek tulajdonnevek és köznevek melletti külön kategóriaként kezelése: Kovács (2019) külön kategóriaként kezelné a márkaneveket, amelyeknek mind a köz- mind a tulajdonnevekkel vannak közös elemei, Nübling, Fahlbusch és Heuser (2012) átmeneti nevekként kezelik őket a köz- és tulajdonnevek között, szintúgy mint Langendonck (2007: 236), aki a márkaneveket „multidenotative proprio-appellative lemma”-ként definiálja.

A nyelvészek számára nagyon gyümölcsöző kutatási terület lehet a márkanevek csoportosítási lehetőségeinek feltárása, illetve azoknak a nyelvi és nem nyelvi eszközöknek az elemzése és rendszerezése, amelyek segítségével márkanevek alkothatók (Praninskas 1968, Platen 1997, Rivkin–Sutherland 2004, Ronneberger-Sibold 2004, Kovács 2019). Mint láttuk, a vizsgálatra rendelkezésre álló korpusz – több mint 40 millió márkánév – bőséges: az elemzések elképzelhetők egy-egy országban, egy nyelvterületen, egy fogyasztói piacon vagy egy termékkategóriában. A vizsgálatok az egyik legproduktívabb névfajta leírása mellett az új márkanevek létrehozását is megkönnyíthetik. A kutatás így lehet deskriptív, összegyűjtve például egy konkrét termékkategória neveit egy adott piacon és időszakban, de ugyanakkor javaslatokat is megfogalmazhat az elemzések alapján: adott termékkategóriában milyen névadási trendek figyelhetők meg, és ezek alapján milyen névadási stratégiák javasoltak (Kovács 2019). Hozzáteve, hogy sok esetben a helyes stratégia pontosan az lehet, ha szembemegyünk a trendekkel: az Egyesült Államokban a legsikeresebb francia bormárka a *Fat Bastard* (finoman fordítva: ’kövér disznó’) nevű bor volt, a 2000-es évek elején (vö. Kovács 2018). Kérdéses, hogy ki tudta volna előre jelezni egy francia bor sikerét egy ennyire a bornévadási hagyományoknak szembemenő névvel.

Egy másik vizsgálandó terület a márkanevek helyesírása (Kovács 2019). Helyesírási szempontból a szabályozás egyértelműnek tűnik (AkH. 194., 195.), amíg nem szembesülünk például azzal, hogy habár a márkanevek nagy kezdőbetűvel írandók, egyesek – például az *adidas* – kis kezdőbetűvel vannak

védjegyként nyilvántartva. Kérdéses, hogy ilyen esetben elvárható-e a márkanév nagybetűvel írása? A szabályok egyértelműsítése mellett hasznos lenne olyan aktuális értelmezések készítése, amelyek a helyesírási szabályok használatát márkanévek esetében pontosítják, illetve részletesen, példákkal együtt bemutatják (vö. Fercsik 2001, Fercsik 2007).

Vizsgálhatjuk a hangszimbolika és a márkanévek összefüggéseit is: több nemzetközi kutatás mutat rá, hogy bizonyos hangokkal összekapcsolunk egyes terméktulajdonságokat; például a név alapján a *Dotil* inkább sötétebb, míg a *Detil* inkább világosabb sörre utaló név (Klink 2000), illetve a *Frosh* nevű fagylalt krémesebb „hangzású”, mint a *Frish* (Yorkston–Menon 2004) vagy a p, t, k, f, s hangok azt a képzetet hívhatják elő a fogyasztóban, hogy az a gyógyszer, amelynek neve ezeket a mássalhangzókat tartalmazza, gyorsabb hatású, illetve kevésbé invazív (Abelt és Glinert idézi Benczes 2019; részletesen számos példával vö. Benczes 2019 és Elsen 2016). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a hangszimbolikai kutatások eredményei nem minden esetben egyértelműek: a korai kutatások módszertana nem kiforrott, illetve az egyes eredmények alapján megfogalmazott általánosítások nem biztos, hogy minden esetben megállják a helyüket – ezért ezen első eredmények igazolására további kutatások szükségesek (vö. Elsen 2016). A hangszimbolikai kutatások – megfelelő módszertannal – tehát szintén hozzájárulhatnak sikeres márkanévek alkotásához.

A márkanévek azonban nemcsak helyiek, hanem nemzetköziek is lehetnek: a nemzetközi piacon is helyt kell állniuk, és működniük kell. Így releváns kérdés a fordításuk, illetve adaptálásuk, azaz hogy adott piacon milyen márkanév alatt forgalmazzák a lényegében azonos termékeket.

London utcáit járva meglepően ismerős külsejű gépkocsikkal találkozhatunk, a márkanévek és a logó láttán azonban elbizonytalanodunk: miért hívják *Vauxhall*-nak az *Opeleket*? A márkanév használatának vagy változtatásának kérdése minden esetben felmerül, ha új piacot célzunk meg – és a névvel kapcsolatban meghozott döntések hozzájárulhatnak a sikerességhez vagy a bukáshoz az adott piacon. A Magyarországon sikeres *Csersze-gi Fűszeres* bor vagy a *Pöttyös Túró Rudi* magyar neve hangzatos ugyan, a külföldi piacon azonban egy ilyen nevű termék – legyen az bármennyire is ízletes – eladhatatlan lenne. Ezért az előbbit az *Unpronounceable Wine* (‘kiejtethetetlen nevű bor’), míg utóbbit *Dots* (‘pöttyök’) néven vezették be külföldön (Kovács 2019).

Egyértelmű, hogy megfontolandó egy márkanév fordítása akkor, ha a márkát egy olyan országban szeretnénk bevezetni, amely más írásrendszert használ, mint a márka „hagyományos” neve. Ez a helyzet gyakori, ha a nyugati márkák a kínai piacot célozzák meg: ebben az esetben a nevet lefordíthatjuk,

amelyre három alapvető eljárás áll rendelkezésre: 1) a márka nevét hangzás alapján „fordítjuk”, tehát a márkanév hangzása legyen a kínai piacon az eredeti márkanévéhez közeli; 2) a márkanév jelentését – amennyiben van – fordítják le a hangzástól függetlenül, vagy 3) mindkét szempontot figyelembe veszik (Shrum et al 2012). A fordítástudomány így az eszköztárával és fordítástechnikai módszereivel segíteni tudja a márkanevek fordítását (vö. pl. Slíz 2019).

Egy további lehetséges kutatási terület azon márkanevek hatásmechanizmusának a vizsgálata, amelyek megtévesztenek minket, például vagy hamis országeredetet sugallva (a *L’Eggs* egyesült államokbeli márka francia hangzással) vagy egy sikeres márkanevet utánozva, például *abibas* (\approx *adidas*), *Johnnie Worker* (\approx *Johnnie Walker*).

Előbbi – a *L’Eggs* – a Foreign Language Display stratégiája. Az FLD esetében a cél, hogy egy idegen nyelvi elem – például a márkanév – segítségével egy adott kultúrához kapcsolható pozitív asszociációkat hívjon elő, azzal a szándékkal, hogy az adott kultúrával vagy nyelvvel kapcsolatos pozitív asszociációkat a fogyasztók az elméjükben a márkával is összekössék (Hornikx–van Meurs 2020).

Ez akkor szükséges, ha egy ország imázsa jobban megfelel az adott termék kategóriának – például egy mélyhűtött pizzamárka esetében egy olasz vagy olaszosan hangzó márkanév alapján más asszociációkat aktiválunk, mint egy magyar (vagy német) márkanév esetében. *Ristorante, Guseppe, Pizza Feliciana Classica, Cucina Nobile, Trattoria Alfredo, Pizza D’Oro* – ezen pizzák márkanevei hangzatos olasz nevek, amelyek alapján azonnal Olaszországra, az olasz konyhára és az olasz életstílusra gondolunk. Ezek a pizzák azonban nem Olaszországból származnak: az első négy a Dr. Oetker, a *Cucina Nobile* az Aldi, a *Trattoria Alfredo* a Lidl márkája, így ezek német pizzák; míg a *Pizza D’Oro* magyar márka. Ebben az esetben tehát a márka neve vagy a márkakommunikáció nyelvhasználatának kontextusa (pl. szlogen) egy márkát egy adott országhoz (vagy nyelvhez) kapcsol.

Ezzel szemben a márkanevek utánzása – pl. *Johnnie Worker* – egyértelműen olyan névalkotási metódus, amely nemcsak etikailag, de jogilag is támadható: ebben az esetben egy sikeres márka – legtöbb esetben jogilag levédett nevét – módosítják olyan formában, hogy az az eredeti névre emlékeztessen, és a márkát kevésbé, például csak hallomásból ismerő fogyasztót megtévevessze. Sok esetben – pontosan ennek elkerülésére – a vállalatok nemcsak az „eredeti”, használatban lévő nevet védetik le jogilag, hanem az ahhoz nagyon hasonló elnevezéseket is (Platen 1997).

Izgalmas kutatási terület emellett a márkanevekhez kapcsolódó asszociációk vizsgálata. Ez a terület – mint fentebb láttuk – a marketingközpontú vizsgálatoknál is kiemelt jelentőségű, maga az asszociációs módszer azonban

a nyelvtudományban is használatos, legalábbis Galton (1879) első vizsgálataitól. A módszer újabb reneszánszát éli a 2000-es évek közepétől, amióta a nagy digitális asszociációs adatbázisok megalkotása és elemzése – az informatikai eszközöknek és módszereknek köszönhetően – sokkal egyszerűbbé vált (vö. Kovács 2013). A márkanév kontextusában – mint fentebb láttuk – az asszociációk olyan képek, szavak, érzések, amelyeket a márkanév az elménkben előhív, illetve amelyek a márkanévet hívják elő elménkben. A fenti *lila tehén* példája nagyon jól szemlélteti az asszociációk szerepét és relevanciáját. Egy márka asszociációinak vizsgálata felhívhatja a figyelmet a márka erősségeire és azon pozitív tulajdonságaira, amelyeket hirdetésekben célszerű lehet hangsúlyozni, és egyben rávilágíthat azokra az összefüggésekre is – a negatív asszociációkon keresztül –, amelyek a márka tulajdonosa számára potenciálisan veszélyeket jelentenek (részletesen vö. Kovács 2019). Márkaasszociációs kutatások számos kontextusban végezhetőek: akár egy város nevével kapcsolatos asszociációk is elemezhetőek, és segítségükkel könnyen feltérképezhető egy adott csoport városképe (Kovács et al. 2020).

Az asszociációk elemzése a márkával kapcsolatos valós képet mutatja be: egyrészt a segítségével mérhető egyes marketingkampányok rövid és hosszú távú sikere, másrészt kimutatható, hogy a márka képe a társadalomban mennyire és miben tér el attól a képtől, amelyet a marketingkampányok közvetíteni próbálnak.

A marketingközpontú publikációk, mint fentebb láttuk, sok esetben jó és rossz márkanévekről beszélnek. Fontos ugyanakkor hangsúlyoznunk, hogy egy márkanév önmagában a legkritikább esetben rossz, illetve jó. Sokkal inkább beszélhetünk jó és rossz (vagy kevésbé jó) nevekről egy adott korszakban, egy adott termékkategória és egy adott piac (és nyelv) kontextusában. Így például mindenki számára érthető, hogy miért nem lenne jó márkanév a magyar piacon a *Kukident* német fogápoló termékek neve, illetve a *Capamos* (Szaratov), az orosz (szovjet) hűtőszekrénymárka neve. Hozzáteve: egy jó márkanév önmagában nem lesz, és nem lehet a siker záloga: a név mögött megfelelő terméknek kell állnia ahhoz, hogy az sikeres legyen. Egy jó termék kevésbé hangzatos névvel is lehet sikeres, ahogy a *Rubik's Cube* (*Rubik-kocka*, *Bűvös kocka*) név is bizonyítja. Az angol piacon a kevésbé hangzatos név ellenére a termék sikere évtizedek óta töretlen.

Összefoglalás és kitekintés

A márkanév vizsgálata, mint láttuk, izgalmas, interdiszciplináris terület: márkanévvel mind a marketingtudomány, mind a nyelvtudomány foglal-

kozhat. Sajnálatosan kevés azonban azon nyelvészeti vagy nyelvtudományi módszereket és/vagy összefüggéseket megfelelően alkalmazó vizsgálatok száma, amelyek segítenék a márkanevek pontosabb nyelvészeti és egyúttal marketingközpontú megismerését. Ez annál is sajnálatosabb, mivel már Lutzeier (2000, 2001) kutatásai is rámutattak a nyelv(észet)i tudás hasznosíthatóságára a márkanevek alkotásában.

Reméljük, hogy a közeljövőben a márkanevek tudományos vizsgálata Magyarországon is egyre nagyobb szerepet kap és kaphat mind a marketingtudomány, mind a nyelvtudomány keretein belül. Az egyes diszciplínákon belüli, valamint az interdiszciplináris vizsgálatok eredménye nemcsak a márkanevek nyelvi jellemzőinek és hatásmechanizmusának pontosabb megismerése lehet, hanem olyan márkanevek megalkotása is, amelyek mindkét diszciplína kutatóinak tudását ötvözik.

Szakirodalom

- Aaker, David A. 1991. *Managing Brand Equity*. Free Press, New York.
- ABInBev 2022. Our Brands. <https://www.ab-inbev.com/our-brands/> (Letöltés: 2022. 01. 05.)
- Alpecin 2022. <https://www.alpecin.com/en-gb/> (Letöltés: 2022. 01. 07.)
- Alpecin Tuning sampon 2022. <https://www.alpecin.com/hu-hu/termek/details/product/alpecin-tuning-sampon> (Letöltés: 2022. 01. 07.)
- Benczes Réka 2019. *Rhyme over Reason: Phonological Motivation in English*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781108649131>
- Bently, Lionel – Davis, Jennifer – Ginsburg, Jane C. 2008. *Trade Marks and Brands: An Interdisciplinary Critique*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511495212>
- Bugdahl, Volker 2005. *Erfolgsfaktor Markenname*. Gabler, Wiesbaden.
- Elsen, Hilke 2016. *Einführung in die Lautsymbolik*. Erich Schmidt, Berlin.
- Esch, Franz-Rudolf – Bräutigam, Sören – Honerkamp, Jerome Emanuel 2019. Analyse und Gestaltung komplexer Markenarchitekturen. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 413–34. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_1
- Fercsik Erzsébet 2001. Az idegen márkanevek egy típusának magyar toldalékolása. *Magyar Nyelvőr* 125/4: 493–4.
- Fercsik Erzsébet 2007. A név kötelez. Nyelvi és nem nyelvi szempontok érvényesülése a márkanevek írásakor. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban*. Líceum Kiadó, Eger, 179–96.
- Franzen, Giep–Bouwman, Margot 2001. *The Mental World of Brands*. Henley-on-Thames: World Advertising Research Center.
- Galton, Francis 1879. Psychometric experiments. *Brain* 2: 149–62. <https://doi.org/10.1093/brain/2.2.149>

- Gröppel-Klein, Andrea – Spilski, Anja 2019. Verhaltenswissenschaftliche Grundlagen zur Markenführung. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 43–69. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_2
- Hornikx, Jos – Van Meurs, Frank 2020. *Foreign Languages in Advertising: Linguistic and Marketing Perspectives*. Palgrave Macmillan, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-31691-4>
- Keller, Kevin Lane 1993. Conceptualizing, Measuring and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing* 57/1: 1–22. <https://doi.org/10.1177/002224299305700101>
- Keller, Kevin Lane 1998. *Strategic Brand Management*. Prentice Hall, New Jersey.
- Keller, Kevin Lane 2001. Kundenorientierte Messung des Markenwerts. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Moderne Markenführung*. Gabler Verlag, Wiesbaden, 1059–79. https://doi.org/10.1007/978-3-663-10829-0_43
- Keller, Kevin Lane 2013. *Strategic Brand Management*. Pearson, Harlow.
- Kircher, Sybille 2019. Die Entwicklung von Markennamen. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 605–22. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_29
- Klink, Richard R. 2000. Creating Brand Names with Meaning: The Use of Sound Symbolism. *Marketing Letters* 11/1: 5–20.
- Kohli, Chiranjeev – LaBahn, Douglas W. – Thakor, Mrugank 2001. Prozeß der Namensgebung. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.) *Moderne Markenführung*. 3. Aufl. Gabler, Wiesbaden, 451–74. https://doi.org/10.1007/978-3-663-10829-0_18
- Koß, Gerhard 1996. Warennamen. In: Eichler, Ernst et al (ed.): *Namensforschung / Name Studies / Les noms propres*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1642–8.
- Koß, Gerhard 2002. *Namensforschung: eine Einführung in die Onomastik*. 3. Aufl. Niemeyer, Tübingen. <https://doi.org/10.1515/9783110946680>
- Kovács László 2013. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács László 2018. Bormárkanévek. In: Veszelszki Ágnes (szerk.): *Borkommunikáció*. Századvég Kiadó, Budapest, 124–37.
- Kovács László 2019. *Márka és márkanev*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács László et al. 2020. Nagykanizsa mint márka – középiskolások körében végzett városmárkaasszociációs vizsgálatok eredményei. *Vezetéstudomány* 51/3. 17–29. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.03.02>
- Langendonck, Willy van 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. <https://doi.org/10.1515/9783110197853>
- Langner, Tobias – Esch, Franz-Rudolf 2019. Branding als Grundlage zum Markenaufbau. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 587–604. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_28
- Lutzeier, Peter Rolf 2000. Der Stellenwert der Empirie in der Semantik. In: Beckmann, Susanne – König, Peter-Paul – Wolf, Georg. (Hrsg.): *Sprachspiel und Bedeutung*. Niemeyer, Tübingen, 13–24.

- Lutzeier, Peter Rolf 2001. Die Rolle lexikalischer Daten im Alltag für das Strukturgerüst im Lexikon. In: Lehr, Andrea et al. (Hrsg.): *Sprache im Alltag*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 409–21.
- Nübling, Damaris–Fahlbusch, Fabian–Heuser, Rita 2012. *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Narr, Tübingen.
- Papp-Váry Árpád 2010. A márkanevek típusai és szerepük a fogyasztók befolyásolásában. *Fogyasztóvédelmi Szemle* 4/2: 89–95.
- Papp-Váry Árpád 2013. *A márkanev ereje*. Dialóg Campus, Budapest.
- Papp-Váry Árpád 2017. Ország márkázástól a versenyképes identitásig – és még tovább. A country branding megjelenése, céljai és természete 2009-ben és 2017-ben. *Marketing & Menedzsment* 50/1–2: 105–16.
- Platen, Christoph 1997. „Ökonomie”: zur *Produktamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt*. Niemeyer, Tübingen.
- Praninskas, Jean 1968. *Trade name creation: processes and patterns*. Mouton, The Hague–Paris. <https://doi.org/10.1515/9783111357485>
- Redler, Jörn– Esch, Franz-Rudolf 2019. Management von Markenallianzen. In: Esch, Franz-Rudolf (Hrsg.): *Handbuch Markenführung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 459–84. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13342-9_21
- Rivkin, Steve – Sutherland, Fraser 2004. *The Making of a Name*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Robertson, Kim 1989. Strategically desirable brand name characteristics. *The Journal of Consumer Marketing* 6/4: 61–71. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000002563>
- Ronneberger-Sibold, Elke 2004. Warennamen. In: Brendler, Andrea – Brendler, Silvio (Hrsg.): *Namenarten und ihre Erforschung: ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Baar, Hamburg, 557–603.
- Shrum, L. J. et al. 2012. Sound symbolism effects across languages: Implications for global brand users. *International Journal of Research in Marketing* 29/3: 275–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2012.03.002>
- Slíz Mariann 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. *Névtani Értesítő* 41: 13–38. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>
- Usunier, Jean-Claude – Shaner, Janet 2002. Using linguistics for creating better international brand names. *Journal of Marketing Communications* 8/4: 211–28. <https://doi.org/10.1080/13527260210146000>
- Yorkston, Eric – Menon, Geeta 2004. A Sound Idea: Phonetic Effects on Brand Names on Consumer Judgments. *Journal of Consumer Research* 31: 43–51. <https://doi.org/10.1086/383422>
- World Intellectual Property Indicators 2018*. Wipo, Geneva.

EGY KRÚDY-NOVELLA ÁBRÁZOLTSÁGRENDJÉRŐL: IFJÚ ÉVEK

1. A Szindbád-novellák első darabja 1911-ben jelent meg (Egy kis tánciskola), ugyanebből az évből való az Ifjú évek (Krúdy 2007). Ennek az irodalmi szövegműnek az értelmi folyamatosságát a benne lévő ábrázolt tárgyiasságok (egy részének) vizsgálata (is) föltárhatja. A dolgozat közvetlenül nem az író stílusáról kíván szólni – erről ld. Kemény 1991: 78–88 –, hanem a koherencia megvalósulásáról. Az ábrázolt tárgyiasságok rétegei (Ingarden 1977: 224–62) a teljes szövegmű fölépülésének nem csupán részei, hanem alakítói. Az ábrázolt tárgyiasságok mibenléte tág értelemben veendő, „minden nominálisan [sic!] felvázolt valamit jelöl, függetlenül attól, hogy az milyen tárgykategóriába tartozik s milyen matériája van” (Ingarden 1977: 227). A szövegnyelvészeti kutatás egyes nézetei szerint a valós világot a szövegvilág „nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon” (Tolcsvai 2001: 121). Valamely irodalmi szövegműben az egyes ábrázolt tárgyiasságok is bizonyos rendszert mutatnak, amely rendszer részben a mű értelmi folyamatosságát teremti meg, illetőleg jelzi a befogadó intellektusa számára. A szövegvilágot (egyebek mellett) tárgyak, események, cselekmények, helyzetek összessége alkotja, az olvasó ezeket az entitásokat megfigyelve és megjegyezve értelmezi a szöveg egészének értelmét. A megértéshez számos (harmincnál több) tényező hat(hat) a koherencia megvalósulásának segítőjeként (ld. Beaugrande–Dressler 2000: 133–5), így az állapotok, a térbeliség, az időbeliség, egyenértékűség, visszatérés stb. Az ábrázolt tárgyiasságok számos eleme ismétlődik a szövegműben. A benne lévő cselekményfüzér ezekkel az elemekkel (is) össze van kapcsolva. Sok esetben az alany személye az összekötő kapocs, de szintén az lehet az imént említett eseménynek, tárgynak és egyebeknek ismétlődései is (ld. Veres 1980: 40).

A szereplőknek (*Lubomirski, Szindbád, Róza* és mások), a cselekmény helyszíneinek (**Podolin, Poprád, kolostor* stb.) nyelvi megjelenítő elemei a szövegösszefüggés rendszerét alakítják ismétlődéseikkel, vagyis a szövegtestben való meg-megjelenésükkel (szórásukkal). A szövegmű ilyenét földolgozása föltár(hat)ja a novella belső összetartását az ábrázolt tárgyiasságok (zömének) föltárásával.

Az Ifjú évek szövege üres sorokkal három részre van tagolva a fölhasznált kiadásban [itteni jelzéssel: I–III]; a novella szövege (Krúdy Gyula 2007. I: 15–20) és a vizsgálatban alkalmazott jelek:

\subseteq	része
\equiv	azonos
\supseteq	bővítése
Σ	együtt
\sim	felosztás, divízió
f	folyó
: :	ismétlődés, visszatérés
k	kolostor
k/p	kolostor része (p[ars])
L	Lubomirski
\rightsquigarrow	mezőkapcsolat
sz	személy
Sz	Szindbád
Szt	szentek
v	város
t	táj
v/p	városhoz tartozó

[I.] (I: v1) *A podolini* (I: k1) *kolostorban* – gondolta magában egyszer egy (I: SZ1) *őszes férfiú*, éjszaka, ősz felé, odakint a háztetőkön ködből való kéményseprők jártak a nedves holdfényben – volt vagy van egy régi kép, (I: L1) *a képen torzonborz ember*, a bajusza boglyasan felfelé kunkorodó, mint a hősöké, a szakálla tömör és rozsdaszínű, mintha egy göndör hajú nő vöröslő hajából való volna, a szeme két karika, benne hosszúkás, világoskék szemgolyó, az arca pedig piros, mint a bor fénye napos téli időben a fehér asztalon: (I: L2) *ez volt herceg Lubomirski*.

(I: L3) *Ki volt, mi volt a herceg*, mielőtt kopottas, aranyozott rációk között elfoglalta volna helyét (I: k2) *a régi kolostorban?* – ez szorosan nem tartozik e történethez. Elég az hozzá, hogy ott volt, (I: k/p1) *a bolthajtás alatt* (I: k/p2) *a falon*, amelynek lehullott vakolatán még itt-ott látszottak nyomai a falra festett képeknek, amelyeken (I: Szt1) a régen megholt szentek játszadoznak egymás között. (I: Szt2) *Szent Anna* egy kis zsámolyon üldögélt, az arcát megérintette a régiség, csak két fakó szeme tekingett kérdőleg (I: sz2) *a diákokra*, akik (I: k/p3) *a folyosó* (I: k/p4) *kockakövein* csizmában kopogtak. Mintha állandóan a leckék megtanulásáról tudakozódott volna (I: Szt3) *a szent asszony*. (I: Szt4) *György* sárkányát öldökölte – a középben helyet foglalt (I: L4) *Lubomirski úr*.

(I: k3) *A kolostorban* sok (I: sz3) *ingyenes növendék* volt, és a derék (I: sz4) *papok* állandóan (I: L5) *a karikaszemű herceggel* riasztgatták a növendékeket.

(I: L6) *A herceg hajdanában* (I: k/p5) *szép kerekre faragott kockakövekkel* járult az áhítat terjesztéséhez, midőn (I: k4) *a kolostort építették*, és ezen a révén a túlvilágról is beleszólása volt a hanyag diákok megintésébe. A szegény (I: sz5) *tót fiúk*, akik az egyenesre nőtt fenyőerdők közül (I:k5) *a kolostor* (I: k/p6) *vastag falai* közé kerültek, tisztelettudóan emelték meg a sapkájukat a (I: L7) *pirosbor-arcszínű Lubomirski előtt*.

(I: v2) *A podolini* (I: sz6) *kisasszonyok*, akik gyónni jártak (I: sz7) *a papokhoz*, (I: L8) *mezei virágot tűztek a herceg ráámájába*, és (I: sz8) az asszonyok, akik egy párszáz év előtt csupa vörös szakállú és torzonborz külsejű gyermekeket hoztak a világra, éppen úgy (I: L9) *imádkoztak a herceg képe előtt*, mint a többi szentek képeinél. (Bizonyára elfelejtették már, hogy jó párszáz esztendővel ezelőtt (I: L10) *a herceg szívesen lehúzta kezéről a bivalybor kesztyűt*, ha fehérnép térdepelt lábához. De most már soha többé nem húzza le a kesztyűt.)

Ilyenformán még halottaiban is (I: L11) *Lubomirski volt az első úr* (I: v3) *a városkában*, (I: sz9) *a fiúkat* gyakorta Györgynek keresztelték, és Úrnapján (I: v/p4) *a városháza előtti térségen* nemcsak az öreg Isten, de (I: L12) *Lubomirski György tiszteletére* is elpukkantotta (I: sz10) *a hajdú* mozsarát. (Igaz, hogy csak felényi puskaporral.)

(I: SZ11) *Az őszes úr*, aki egy estén visszaemlékezett íróasztala előtt (I: k/p7) *a bolthajtásos folyosóra*, ahol a növendékek csizmasarka kopogott, visszhangzott, hogy aztán végleg elhangozzék a messzi távolban, abban az időben diákfiú volt (I: k6) *a kolostorban* és (I: k7) *a kolostor környékén*, és (I: SZ12) *a neve Szindbád* volt. (Kedves olvasmányából, az Ezeregyéjszaka tündérmeséiből választotta magának ezt a nevet, mert abban az időben még közel volt az a kor, midőn a lovagok, költők, színészek és rajongó diákok nevet választottak maguknak. Egy púpos fiúcska a (I: sz13) *Gergely pápa* névre hallgatott, ki tudná, miért?)

(I: SZ14) *Szindbád* (I: L13) *tisztelte Lubomirski urat*, de a kalapját csak olyanformán emelte meg előtte, mint (I: sz15) *Müller papírkereskedő* előtt, akinek (I: v/p5) *egy sötét kapualjban* volt a boltocskája, és a boltocskában mindig sötét volt. És a sötétségben a természet eltévesztette a rendet, mert (I: sz16) *Müller bácsinak* nem volt bajusza, de nagy, fekete, hamis leányának, (I: sz17) *Fánninak* igenis volt bajusza. (I: sz18) *Fánni* ezért sokáig szegyenkezett, de egyszer (I: sz19 & I: v6) *jött egy fiatal tanár a városba*, (I: sz20) *a tanár* (I: sz21) *Fánni* bajuszát szépnek és hódítónak nevezte. És (I: sz22) *Fánni* boldog lett, és boldogságában a (I: f1) *Poprádba ugrott a malomgátnál*.

(I: SZ23) (*Szindbádért* szülei pontosan megfizették a tandíjat (I: k8) *a kolostornak*, sőt egyszer-mászor hordó bort is küldtek a szentmiséhez, amelynél (I: SZ24) *Szindbád* piros szoknyában ministrált, a Confiteort széleseben mondta, és ünnepélyesen, tekintélyesen rázta meg a csöngettyűt, mintha tőle függött volna, hogy a hátulsó padosorokban üldögélő diákok most térdre ereszkedjenek. Ugyancsak a ministráló ruha piros palástjában hódította meg egyszer (I: sz25) *Kacsó Annát*, midőn (I: sz26) *Anna* vasárnap a szentmisére a barátokhoz jött.) Hogyan is volt ez a dolog teljes bizonyossággal?

[II.] (II: L14) *A hercegnek már csak azért se köszönt* valami nagyon alázatosan (II: SZ27) *Szindbád*, mert (II: sz28) *Kacsóéknál* volt kosztosdiák. (II: sz29) *Kacsó bácsi* szolgabíró volt – azon régi szolgabírák fajtájából, akik hajdanában az eldugott kis hegyi városokban feltalálhatók voltak. Fiatalkorában tán csak szolgabírói hajdú volt, később írnok, midőn tekintélyes szakállt növesztett, és gyakorlatból megtanulta a közigazgatást. A hasa is megnövekedett, és így szolgabíró lett. A felvidéki szolgabírákban semmi sincs alföldi kartársaik hetykeségéből: derék és szolid emberek, nagy családot alapítanak, segítenek otthon a favágásnál és gyertyaöntésnél, és csak akkor haragusznak meg, ha kozmás lett a leves. (II: sz30) *Kacsó bácsi* gömbölyű öklével az asztalra csapott.

(II: sz31) – *Én* vagyok a szolgabíró! – kiáltotta.

(II: sz32) *Minka*, szelídkés, szomorkás és lesimított hajú felesége ilyenkor csendesen felelt:

– Igen, de nem itthon.

– A leányaim előtt mondd ezt nekem? – kérdezte (II: sz33) *Kacsó bácsi*, és a tenyeréből tölcser formált a füléhez, mintha valami bepanaszolt tótót hallgatna ki az irodában.

– Azok az én leányaim – felelte sóhajtva (II: sz34) *Minka néni*. – (II: sz35) *A pán szolgabíró* édeskeveset törődik azzal, hogy valamikor férjhez is menjenek.

Ezután már nem volt más tennivalója (II: sz36) *Kacsó Gyula szolgabírónak*, mint gyorsan az irodába szökni. A kedves pipájáért a hajdút küldte haza.

(II: sz37) *A Kacsó kisasszonyok* férjhez menésével valóban nem látszott törődni senki; hárman voltak, szépre, nagyra, egészségesre termett hajadonok, és (II: SZ38) *Szindbáddal* együtt (II: v/p7) *a ház emeleti részében* laktak. Hetenként, felváltva egymást, főztek. (II: sz39) *Magda* az ürühúst, (II: sz40) *Anna* a káposztát, míg (II: sz41) *Róza* az édes tésztát gyakorolta művészettel, és délutánonként, valamint esténként, midőn (II: SZ42) *Szindbádnak* valamely titokzatos okból el kellett hagynia (II: v/p8) *a föld-*

szinten levő nagy családi szobát (hogy (II: sz43) *Kacsó bácsi* és (II: sz44) *Minka néni* kedvükre veszekedhessenek, midőn is (II: sz45) *a pán szolgabíró* nem szökhett el az irodába), a kisasszonyok felváltották egymást abban is, hogy az egyedülletben félős, tanulni nem nagyon szerető (II: SZ46) *Szindbád*ot (II: v/p9) *az elhagyatott emeleti szobába* felkísérjék, vele a tanulóasztalnál helyet foglaljanak, és kézimunkájuk mellett a vég nélküli regényeket elolvassák. (II: sz47) *Magda* és (II: sz48) *Anna* annyira elmerült a regényolvasásba, hogy (II: SZ49) *Szindbád* kényelmesen elaludhatott tanulókönyve felett. De (II: sz50) *Róza*, aki éppen tizenhat esztendő volt, és még nem nézte le túlságosan a kamaszkodó (II: SZ51) *Szindbád*ot, gyakran kapott fehér kezével (II: SZ52) *a diák* sűrű, fekete hajába, és hol komolyan, hol tréfásan megrázogatta azt. (II: SZ53) *A diák* jajgatott. (II: sz54) *Rózának* kipirosodott az arca, és mind erősebben húzta a (II: SZ55) *Szindbád* haját.

– Tanulj – kiáltotta csillogó tekintettel –, mert isten bizony (II: L15) *megbuktat a Lubomirski*.

(II: SZ56) *Szindbád* sürgősen könyvei fölé hajolt, míg egyszerre (II: v/p10) *az elhagyott emeleten*, ahol (II: v/p11) *az üres szobákban* a zabos zsákok olyanformán heverték, mint odadobott halottak, egyszerre zúgni-búgni kezdett a szél... (II: sz57) *Róza* ijedten, lehuny szemmel hallgatta egy darabig a szelet, aztán a félelem mindinkább erőt vett rajta, és remegve, sápadtan simult (II: SZ58) *a diákhöz*, a fejét a vállára hajtotta, a karjával átkarolta a nyakát...

(II: SZ59) *Szindbád* ugyancsak annyira megijedt a visszhangzó széltől, hogy a lapot sem merete megfordítani a könyvben, pedig már egészen jól tudta azon az oldalon levő leckéjét.

[III.] Tehát akkoriban, amidőn (III: L16) *Lubomirski György herceg* vigyázott (III: v12 & III: sz60) *a podolini diákokra*, és bivalybőr kesztyűs kezében kardmarkolatot tartott, amely markolaton pontosan láthatók voltak az akkori szentek képmásai – akkoriban, midőn (III: sz61) *Kacsó Róza* jókedvvel, ambícióval és kis szerelemmel húzogatta (III: SZ62) *Szindbád* haját, valamint a vállára hajtotta a fejét, midőn e büntetést kiosztotta, volt egy fiú, aki a hit-tanban, ministrálásban és szentképek tiszteletében legelső volt, akit ezért vagy másért (III: sz63) *Gergely pápának hívtak* (III: k9) *a régi kolostor* növendékei. (III: sz64) *Gergely pápa* püpos fiúcska volt, és olyan finom arca, feje volt, mint a szent ostyának, amelyet hetenkint magához vett. – (III: SZ65) *Szindbád* bár gyakran megverte (III: sz66) *Gergely pápát*, mégis barátságot szőtt vele, sőt egyszer délután, midőn éppen (III: sz67) *Róza* ült a tanulóasztal mellett a Kacsó-házban, hogy (III: SZ68) *Szindbád* tanulmányaira felügyeljen –

(III: sz69) *a púpos fiút* meghívta magához. Bizonyosan azért, hogy dicsekedjen előtte (III: sz70) *Róza* barátságával, (III: sz71) *Róza* szép szemével és fehér kezével.

(III: sz72) *Gergely pápa látogatása* így történt: (III: sz73) *Róza* szótalan és komoly volt egész idő alatt, lenézőleg bánt (III: SZ74) a két fiúval, és sehogyan sem akart (III: SZ75) *Szindbád* hajába kapni, amit azelőtt soha el nem mulasztott.

Majd ahelyett, hogy (III: SZ76) *Szindbád* vállára hajtotta volna a fejét, ahelyett hogy átkarolta volna nyakát, szinte durván ráförmedt:

– Csodálom, hogy *a megtűr ilyen rossz* (III: SZ77) *diákok* (III: k14) *a kolostorban*.

A púpos (III: sz78) *Gergely pápa* tágra nyitotta fényes, lázas szemét, és szinte megbűvölve nézte (III: sz79) *Rózát* fehér háziruhájában, hol meztelen karjain megfeszült az ujjas, és domború keblén a gyöngyház gombok csendesen emelkedtek.

De (III: sz80) *Róza* csúfolódva a hátára ütött:

– Nini, (III: sz81) *ennek a fiúnak* púpja van, mint a tevének.

(III: sz82) *Gergely pápa* lesütötte a szemét, csendesen elpirult az arca, majd könnyes szemmel (III: v/p13) *távozott az emeletről*.

Azon az estén (III: SZ83) *Szindbád* valamely keserűséget érzett, amidőn (III: sz84) *Róza* kedveskedve turkált a hajában, hamvas arcát vállára fektette, és erősen a vállába kapaszkodva, hintázta magát a széken. Folyton (III: sz85) *a púpos fiú* könnybe borult tekintete látszott előtte, és ugyanezért komolyan a tanulásra adta magát, hogy (III: sz86) *Rózát* ezzel is bosszantsa.

– Ugyan, mit szeret (III: 87) *azon a békán?* – kérdezte (III: sz88) *Róza* ingerülten, midőn (III: SZ89) *Szindbád* le sem vette szemét a könyvről.

Kinyújtózkodott, felállott, és lustán (III: v/p14) *az ablakhoz* lépett. Az este – lágy, júniusi este – (III: v/p15) *egy kis hegynek kanyarodó utcának* meghatározhatatlan, zümmögő hangjait lopta letről a *szobába*, (III: t1) *a távoli hegyek felől* eltűnedező csillagocskák bukkantak fel, mint bújódsít játszó gyermekek.

– Tanuljon ezentúl (III: sz90) *a púpos békával* – mondta későbben egészen elkomolyodva (III: sz91) *Róza*. – Tanítsa latinra (III: sz92) *ő* magát, ha annyira szereti.

Ez a fellegecske okozta, hogy (III: sz93) *Gergely pápával* másnap délután (III: f2) *fürödni ment a Poprádba* (III: SZ94) *Szindbád*, mint akár a legjobb barátjával.

(III: f3) *A Poprád ott kanyargott* (III: k11) *a régi kolostor alatt*, és a gendárból összerótt gátak között mélyen, csendesen és feketén vonult meg,

mint egy tó vize. Künn, (III: f4) *a folyó közepén* vígan, játékosan, szinte kacagva szaladtak a habok, *mintha* (III: *t2) *a hegyek között* utazó fuvarosoktól tanulták volna a jókedvű kocsikázást, füttyörészve, dalolgatva, iszogatva megtenni az utat egyik országból a másikba.

(III: SZ95) *A fiúk természetesen* (III: f5) *a mély, csendes vízben fürödtek*, kezükkel megkapaszkodva a gerendák vaskapcsaiban, lóbálták magukat (III: f6) *a fenéktelen vízben*.

(III: sz96) *A kis púpos* teljes biztonságban érezte magát a nagyszerű és bátor (III: SZ97) *Szindbád* társaságában, sőt egyszerre diadalmasan és vígan így kiáltott fel:

– Hiszen (III: f7) *a folyónak itt feneke van* – szólott, és vékony lábait lefelé nyújtogatta. Tintás ujjaival elbocsátotta a vaskutyát, és hangtalanul (III: f8) *elmerült a vízben*. (III: SZ98) *Szindbád* csak furcsa púpját látta egy másodpercig (III: f9) *a folyó felszíne alatt*, aztán hosszadalmas (III: f10) *csend lett a vízen*, (III: t3) *a tájon*, (III: t4) *a nagy hársfák alatt*, *mintha* (III: k12) *a kolostort bővös vessző* érintette volna, és az is meghalt volna nyomban, mint az Ezeregyéjszakában.

(III: SZ99) *Szindbád* (III: t5) *a partra ugrott*, *mintha* rák csípte volna meg a lábát, (III: f11) *a mozdulatlan vízre* bámult, egy letört faággal (III: f12) *megkavarta a vizet* – aztán sebesen magára kapta ruháit. Szótlanul, öszszeszorított szájjal futni kezdett (III: t6) *a fahíd irányába*, amely mint egy nagy pók terpeszkedett hosszú lábaival (III: f13) *a Poprád felett*. Emberekkel találkozott útközben, akik fejcsóválva néztek a sápadtan futó (III: SZ100) *kisfiú* után, és (III: SZ101) *Szindbád* szinte hallani vélte, amint (III: L17) *a titokzatos Lubomirskit emlegetik*.

(III: t7) *A hídnál* kötélén csónak ringott. (III: SZ102) *A diák* zsebkése éles volt, hisz szabad óráiban egyebet sem tett, mint a kését köszörülte. A kötél el volt metszve egy pillanat alatt, és a csónakot már vitték lefelé (III: f14) *a gyors habok, lefelé a folyón*, és (III: SZ103) *Szindbád* kimeresztett szemmel bámult előre (III: t8) *a nagy hársfák felé...* Hátha ott himbálódzik ismét a vaskutyán a púpos (III: sz104) *Gergely pápa*, és az egész dolog nem volt egyéb rossz tréfánál...

De a hely, ahol (III: f15) *a folyó mintegy álmát aluszza*, most is olyan csendes volt, mint néhány perc előtt. A csónakot (III: SZ105) *Szindbád* óvatosan arra a helyre kormányozta, ahol (III: sz106) *Gergely pápa* elmerült, és az evezőt mélyen (III: f16) *a vízbe nyújtotta*. Majd a (III: f17) *kezével nyúlt a vízbe*, *mintha* ott volna a közelben (III: sz107) *Gergely pápa...* Aztán csendesen evezni kezdett (III: f18) *lefelé a folyón*. Meg-megállott, az evező már régen a sekély (III: f19) *Poprád kavicsos* (III: f20) *medrét kavarta*, nagy

kövek bukkantak fel a távolban (III: f21) *a víz mélyén*, egy pillanatig (III: *sz108) *mindmegannyi Gergely pápák*, egy piros pisztráng ijedten suhant tova, és (III: f22) *a folyó úgy csillogott, habzott*, mintha olvasztott ezüstöt szűrne valaki egy nagy szitán.

(III: k/p8) *A kolostor mellvédei* lassan elmaradtak, (III: t9) *sárga és piros színben csillámló gyümölcsfák* húzódtak tova, a zöldéséges kertben (III: sz109) *Privánka tanár gyomlált* csizmában és felgyúrt reverendában, (III: SZ110) *Szindbád* ijedten hasalt a csónak fenekére.

Aztán tovább evezett, és (III: k14) *a kolostor messzire elmaradt*. (III: f23) *Bokrok hajoltak a víz fölé*, de a bokrok alatt csupán egy korhadt fenyőgerendát talált.

Már késő délután volt, *a nap elbújt* (III: t10) *a nagy hegyek mögött*, és (III: t11) *a sovány földek* árván, emberek nélkül nyújtózkodtak éjjeli pihenőre (III: t12) *a folyó két partján*. Majd (III: f24) *a Poprád ezüstje sem csillogott többé* fényesen, mintha egy nagy, lila színű árnyék húzódnék lassan (III: f25) *a folyó tükreire*.

És ekkor messzire (III: f26) *a folyó közepén* megpillantotta a púpos (III: sz111) *Gergely pápát*, amint felfelé fordított (III: f27) *arccal úszott a habokban*. A két karja kitarva, a szája nyitva, mint egy fekete lyuk. Két lába (III: f28) *elmerült a vízben*.

(III: SZ112) *Szindbád* megtörölte verejtékező homlokát, mert ebben a percben érezte meg, hogy mi történt valójában. (III: sz113) *A púpos fiú* (III: f29) *a vízbe fulladt*, érte majd (III: SZ114) *őt* okolják, (III: L18) *Lubomirski végre csakugyan* kiszáll a folyosóbéli képrámából, és már közeleg is tömött, veres szakállával. (III: t13) *Nagy messzeségben, valahol* (III: t14) *a túlsó part sötét bokrai* alatt áll (III: sz115) *Róza* hátrafont kézzel, és komoran, haragosan néz, mint tegnap este a csillagokat nézte... (III: f30) *A folyót mélynek, rejtelmesnek és ijesztőnek kezdte látni*, amint a hulla után evezett. Végre elkapta a púpos (III: sz116) *Gergely lábát*, és erőlködve, nyöszörögve, sírva a csónakba emelte.

Háttal fordult feléje, és lassan, (III: f31) *fáradtan evezett vissza a folyón*.

Egyszer felébredt (III: SZ117) *Szindbád*, (III: *v/p16) *otthon volt*, az ágyban feküdt.

(III: sz118) *A Róza* hamvas arcát világította meg a lámpa sárga fénye.

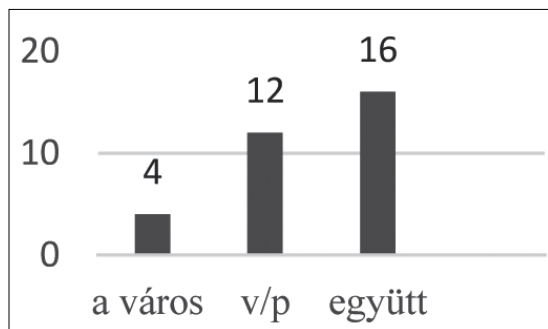
(III: sz119) *A leány* rámeresztette csillogó, nagyra nyílt, szürke szemét, és az ajkával az arcába súgta:

(III: *SZ120) – *Te egy hős fiú vagy. És ezért most már örökké szeretni foglak.*

2.1. A novella első részének (a későbbi történésekkel kapcsolatos) ábrázoltságának helye egy város: közvetve **Podolin* (← *podolini*), közvetlenül nevezve: (I: v3) *városkában* és (I: v6) *a városba*. Krúdy és az egyes helynevek kapcsolatára ld. Angyal 2014: 208–9.

A szövegmű cselekménye nem kívánja meg a várost mint egészet ábrázolni, a városban lévő helyeket (utca, ház, szoba stb.) viszont – minthogy azok a történések helyei – igen. A szöveghelyeket áttekintve láthatni, hogy az egész (a város) felől a befejezésben már csak közvetve (szemantikai mezőkapcsolattal) a városhoz tartozó tárgy szerepel, Szindbád otthon ágyban fekszik: *térség* → utcák → házak → városháza → térség → kapualj → emelet → szobák → alak → tanulóasztal → ágy $\Sigma \equiv$ város ~ **Podolin*. Mindezek a részletek azok, amelyeknek összessége a várost jelent(heti) a szereplőnek és az olvasónak is. Az I. rész a szövegműben lévő város mint ábrázolt tárgyiasság közvetett és közvetlen megnevezését adja, majd az előfordulási szórásban a részletek következnek, amelyek az események terei (4 : 12 arányban).

A VÁROS MEGNEVEZÉSÉNEK ADATAI ÉS ÁBRÁZOLÁSA

(I: v1) *A podolini kolostorban*

(I: v2) *A podolini kisasszonyok*

(I: v3) *Lubomirski volt az első úr a városkában*

(I: v6) *jött egy fiatal tanár a városba*

A VÁROSHOZ KAPCSOLODÓ RÉSZLETEIK (= v/p)

(I: v/p4) *a városháza előtti térségen*

(I: v/p5) *egy sötét kapualjban volt [⊆ |:a boltocskája:]*

(II: v/p7) *a ház emeleti részében laktak*

(II: v/p8) *[a földszinten levő ⊇] nagy családi szobát*

(II: v/p9) *az elhagyott emeleti szobába*

(II: v/p10) *az elhagyott emeleten*

(II: v/p11) *az üres szobákban*

(III: v12) *a podolini diákokra*

(III: v/p13) *távozott az emeletről*

(III: v/p14) *az ablakhoz lépett*

(III: v/p15) [*egy kis hegynek kanyarodó* \supseteq] *utcának*

(III: *v/p16) *otthon volt*

2.2. A (I: v1) *podolini kolostor* szerkezetben *podolin* + *-i* grammatikai alakulatot lehet és kell érteni-látni, mint ezekben a valóságbeli helységnevek hasonló nyelvhasználatában: *pácini (várkastély) ~ palini (iskola)* : *Pácín ~ Palin*, ezek valós települések, tehát van (vagy kell lennie) a szövegmű ábrázolt valóságban **Podolin* nevű helynek (a helyesírás szokásrendje miatt: **podolin* \equiv **Podolin*). Ugyanez látható ezekben is: (I: v2) *A podolini kisaszszonyok*, továbbá (III: v3) *a podolini diákokra*.

Kolostor (kastély, iskola) általában valamely lakott helyen vagy közelében van, tehát a podolini kolostor ugyancsak efféle helységben lehet. Ezt később a (I: v4) „Lubomirski volt az első úr a városkában” szövegdarab mutatja is: *a városka* \equiv **a kolostor helye az ábrázolt valóság terében* \equiv **Podolin*. A valós világban nemcsak Podolin volt a Krúdy-írás idején Magyarországon, hanem a piarista kolostor is, az író évekig tanult ott (ld. Visegrádi 1909). A szöveg-műben az említett három hely után közvetve is jelölve van az ábrázolt valóságnak megfelelően a ’városka’, amely pars pro toto módon jelenik meg egyes jellemző jegyében: (I: v5) *térségen*, (I: v6) *kapualj*, (I: v7) *város*. A ’városka’ jelentéshez tartozó referencialánc a *ház* szóval folytatódik. Szindbád Kacsó szolgabíróéknál volt kosztosdiák, így említődnek azok a helyek, amelyek ezzel kapcsolatosak, nevezetesen a ’ház’ részei vagy berendezési darabja (szemantikai mezőkapcsolat alapján felosztással, divízióval): nevezetesen: (II: v8) *emeleti rész*, (II: v9) *földszinten*, (II: v10) *emelet*; (II: v11) *elhagyott emelet*, (II: v12) *üres szobák*, (III: v13) *emelet*; (III: v14) *ablak*, (III: v15) *utca*, (III: v16) *ágy*. Éppen ez utóbbihoz tartozik az a fogalom, amely (közvetve) a novella főhőséhez kapcsolja az összes helyábrázolatot ezzel a felosztással: *szoba & üres szoba* \approx *ágy* \approx *emeleti rész & elhagyott emeleten & emeletről* \approx *ablak* \approx *ház* \approx *utca* \approx *kapualj* \approx [\subseteq |:*boltocska*:|] \approx *térség* \approx *kolostor* \approx *városka* (\subseteq *podolini kolostor*).

A novella első szövegmondatában szintén van helyet jelölő rész: „A podolini kolostorban – gondolta magában egyszer egy összes férfiú, éjsza-

ka, őszfelé, *odakint a háztetőkön* ködből való kéményseprők jártak a nedves holdfényben – volt vagy van egy régi kép”. Ez az elbeszélő közlése arról, hogy valaki valahol mit gondol. A meg nem nevezett személy ugyancsak meg nem nevezett helyen gondol a podolini kolostorban lévő régi képre. Később a neve is megjelenik: „Az őszes úr (aki egy estén visszaemlékezett íróasztala előtt a bolthajtásos folyosóra, ahol a növendékek csizmasarka kopogott, visszhangzott, hogy aztán végleg elhangozzék a messzi távolban) abban az időben diákiú volt a kolostorban és a kolostor környékén, és (I: SZ12) *a neve Szindbád* volt.” Az íróasztalánál elmélkedő (immár nyilván felnőtt) Szindbád tartózkodási helye valamely meg nem nevezett település, hiszen „*odakint a háztetőkön*” őszi köd gomolyog. E körülmények nem zárják ki, hogy **Podolin* lenne az emlékezés helye, de nem is valószínűsítik.

A kolostor mint egész építmény és mint hely nem csupán többször említődik, hanem egyes részletei is meg-megjelennek: így a folyosó maga, fölötte a bolthajtás, a (faragott) kockaköves padozat. A csónakkal Gergely pápát kereső Szindbád a szövegmű ábrázolt tárgyiasságában már nem a visszaemlékezés virtuális, másodlagos ábrázoltságait, hanem (III: k/p8) *A kolostor mellvédeit* látja. A visszaemlékezés első ideje a kolostorbelső tárgyi ábrázoltságának kisebb, ekkor pedig már nagyobb részleteit idézi föl, térben és időben is változnak az ábrázolt tárgyiasságok szerepkörei. Az épület és belső részei a bevezető részben semleges vagy kellemes diákkori emlékekkel kapcsolódnak (a bolthajtás, a herceg és a szentek képmásai, a csizmák kopogása a szépen faragott kockaköven).

A zárórészben „*mintha* (III: k12) *a kolostort bűvös vessző* érintette volna, és az is meghalt volna nyomban, mint az Ezeregyéjszakában.” Az itt lévő hasonlatban az arab mesegyűjtemény nyilván (ismételten) allúzió a *Szindbád* névre, amelynek, valamint a térnek és az időnek mitizálására (ld. Finta 2000: 406, 410). Egyébként a név arab/perzsa *Sindibād* névben a *bād* ’-ból/-ből’ jelentésű posztpozíció, így a név jelentése ’Szindből való (ember)’, vagyis ’indiai’, mivel a *Szind* ~ *Hind* India perzsa neve, amely az Indus (görög *Indosz*) folyó környékére vonatkozik, és amely Dareiosz birodalmának része volt. Az Ezeregyéjszákán kívül ismeretes egy *Sindibād-nāmah* (Szindbád könyve) című mesegyűjtemény, amely állítólag indiai eredetű, de nem eredetiben maradt ránk, hanem arab, héber, latin, görög fordításokban. Irodalmunkban Poncianus császár históriájaként ismeretes.¹

A kolostorból végül az épület mellvédei látszanak, majd a (III: k14) „a kolostor messzire elmaradt”, vagyis a vízben társát kereső Szindbád elveszíti az emlékek kedvező tárgyi ábrázoltságú kapcsolatait, ez mintegy jelké-

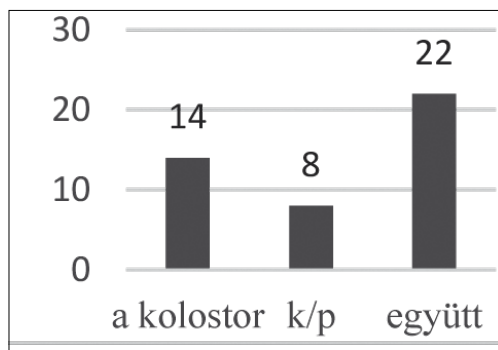
¹ Wojtilla Gyulának köszönöm a *Szindbád*-szómagyarázat részleteit.

pezi a diák Szindbád tragédiáig való életének változását, amelyet vízbe fűlt barátja keresése okoz.

A kolostorral kapcsolatos emlékekből Krúdy zárójelkben közöl olyat (is), amilyen nem a diák Szindbádé, hanem a már „őszes úr” Szindbádé. Ilyen már említett kitétel, célzás a városka asszonyaival kapcsolatban, „akik egy párszáz év előtt csupa vörös szakállú és torzonborz külsejű gyermekeket hoztak a világra”; ugyanis „Lubobirski szakállá tömör és rozsdaszínű, mintha egy göndör hajú nő vöröslő hajából való volna”. Ezt a célzást egy másikkal azután meg is magyarázza az író: (I: L10) („Bizonyára elfelejtették már, hogy jó párszáz esztendővel ezelőtt a herceg szívesen lehúzta kezéről a bivalybőrkesztyűt, ha fehérszínű térdepelt lábához. De most már soha többé nem húzza le a kesztyűt.”) Az idővel gyengülő hercegi tekintélyre is van példa: „Lubomirski György tiszteletére is elpukkantotta a hajdú mozsarát. (Igaz, hogy csak felényi puskaporral.)” Ezek a digressziók összhangban vannak az író témaválasztásainak (erotika, gasztronómia, vö. Kemény 1977) jellegével (a kitérésre ld. Fónagy 1972).

A kolostor ugyan a város részének tartandó, kiemelését az indokolja, hogy a diák és az „őszes úr” Szindbád életéhez és emlékeihez szorosabban tartozik, mint a város vagy annak részei. Ezt igazolja, hogy a szövegműben az I. és a III. részben van a zöme a megnevezéseknek, (14 és 8); a középső rész, amelyik a kosztos diák életének részleteire tér ki, nem tartalmaz efféle kolostorábrázoltságot. A kolostor az események terében egyre messzebb kerül – az előfordulási szórás csökken –, a diák Szindbád a térbeli távolsággal eddigi biztonságát is veszíti (III: k12) „mintha a kolostort bűvös vessző érintette volna, és az is meghalt volna”.

A KOLOSTOR ÉS RÉSZEI MEGNEVEZÉSÉNEK ADATAI ÉS ÁBRÁZOLÁSAIK

- (I: k1) *A podolini kolostorban*
 (I: k2) *a régi kolostorban*
 (I: k3) *A kolostorban*
 (I: k4) *a kolostort építették*
 (I: k5) *a kolostor*
 (I: k6) *a kolostorban*
 (I: k7) *a kolostor környékén*
 (I: k8) *a kolostornak jól van*
 (III: k9) *a régi kolostor növendékei*
 (III: k10) *a kolostorban*
 (III: k11) *a régi kolostor alatt*
 (III: k12) *a kolostort bűvös vessző érintette volna*
 (III: k13) *A kolostor*
 (III: k14) *a kolostor messzire elmaradt*

A KOLOSTOR RÉSZEI

- (I: k/p1) *a bolthajtás alatt*
 (I: k/p2) *a falon*
 (I: k/p3) *a folyosó*
 (I: k/p4) *a folyosó kockakövein*
 (I: k/p5) *szép kerekre faragott kockakövekkel*
 (I: k/p6) *vastag falai*
 (I: k/p7) *a bolthajtásos folyosóra*
 (III: k/p8) *mellvédei*

2.3. Azok a szövegbeli, részletesebben elmondott cselekmények, amelyek Szindbáddal közvetlen kapcsolatban vannak, két helyen történnek. Egyik részük a Kacsó szolgabíró háza ([II: v8] *a ház emeleti részében*), a másik pedig a folyó és legtágabb értelemben vett környéke ugyancsak divízióval: *nap* 'égitest' \supseteq *táj* \subseteq |:hegyek:| – |földek '(szántó)föld' – gyümölcsfák – folyó \equiv |:Poprád:| – |fahíd – |:part:| – |:hársfák:|, |bokrok.

Az ábrázolt tárgyiasságok között a (III: *t2) közvetlenül nem a szövegtér közvetlen része, minthogy egy hasonlatból való: „szinte kacagva szaladtak a habok, mintha a hegyek között utazó fuvarosoktól tanulták volna a jókedvű kocsikázást”. A folyó habjainak megszemélyesítésében az utazó fuvarosokhoz kapcsolt cselekvések másodlagos ábrázolás a szövegvalóságban lévő (III: t1) *hegyekhez képest*.

A *valahol* (III: t14) *a túlsó part sötét bokrai alatt* áll (III: sz115) *Róza hátrafont kézzel* szövegmetsetben a táj ábrázolt tárgyiasságában a lány, Róza itt szintén másodlagos ábrázolt tárgyiasság, hiszen most Szindbád képzelete.

A tájnak mint ábrázolt tárgyiasságnak megnevezésére minden kifejezés a III. részben van. Figyelemre érdemes, hogy bizonyos távlatrend mutatkozik: a *hegyek*, a *híd*, a *fák*, a *part* és maga a *folyó* ~ *víz*, a perspektíva a *távoli hegyek* ábrázolt tárgyiasságával kezdődik a III. rész elején, végül (III: t14) „a túlsó *part sötét bokrai alatt*” végződik, vagyis a III. részé a szóródási többség. Az ábrázolt tárgyiasságok közé tartozó történések (a fürdés, Gergely eltűnése és keresése) már nem a városban, hanem a hozzá tartozó tájban és részleteiben történik, ezért némelyik ismétlődik (*hegy*, *hársfák*, *part*), gyarapítva az elemek előfordulási szóródását.

A TÁJ MEGNEVEZÉSEI ÉS ÁBRÁZOLÁSAIK

(III: t1) *a távoli* |:hegyek:| *felől*

(III: *t2) *a* |:hegyek:| *között*

(III: t3) [csend lett] *a tájon*

(III: t4) |:a nagy hársfák:| *alatt*

(III: t5) *a* |:partra:| *ugrott*

(III: t6) *a fahíd irányába*

(III: t7) *A hídnál*

(III: t8) |:a nagy hársfák:| *felé*

(III: t9) *gyümölcsfák húzódtak*

(III: t10) *a nap elbújt a nagy* |:hegyek:| *mögött*

(III: t11) *a sovány földek árván, emberek nélkül nyújtózkodtak*

(III: t12) *a folyó két* |:partján:|

(III: t13) *Nagy messzeségben, valahol*

(III: t14) *a túlsó* |:part:| *sötét bokrai alatt*

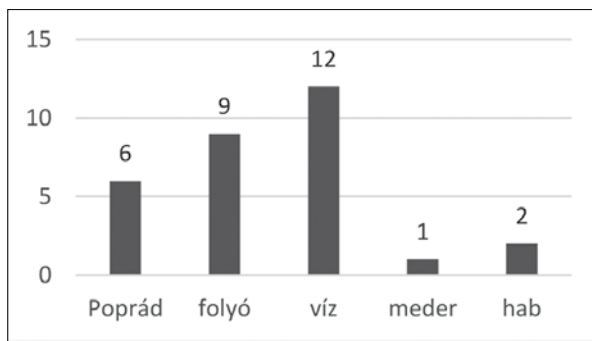
A szövegműben először a *Poprád* (az írásszokás szerint nyilván főnév) jelenik meg: (I: f1) „És Fanni boldog lett, és boldogságában a *Poprád*ba ugrott a malomgátnál.” A *malomgát* „vízimalmot hajtó folyóvizzen épített duzzasztó gát” (ÉrtSz.), tehát a *Poprád* egy folyóvíz földrajzi névként ábrázolt tárgyiassága, amely a kolostor, valamint Podolin mellett szintén a valós világ része is.

A folyó egésze mint a táj egységéhez tartozó ábrázolt tárgyiasság köznyelvi leírást és metaforikusát is kap: *kanyarog*, *vonul* (vö. ÉrtSz. *húzódik* 3.), *csend*, |:csendes:|, *mozdulatlan*, *gyors*, **alszik*, *meder*, *mély*, **csillog* :

*nem csillog, *habzik. A háromszoros földrajzinév-használat után (III: f4)-től az egyediség megnevezése még háromszor tér vissza (III: f13, f19, f24), a többi helyen a *folyó* és a *víz* (tíz-tíz esetben), továbbá a folyó imént fölso-rolt jellemzői jegyei jelennek meg az ábrázoltság folyamatos meglétét, ko-herenciáját biztosítva. A szöveg befogadója már a malomgátnál a Poprádba ugró Fanni kapcsán (enigmatikus allúzióval) tudhatja, hogy ott (halált oko-zó) mélység lehet, hiszen a lány „boldogságában” (a kifejezés antonímia) cselekedett akként. (A *Fanni* név Krúdy egyik gyakran használatos női neve, ld. J. Soltész 1989: 456–7.) Ugyancsak a halálra vonatkozó kijelentés már olvasható volt a lakás leírásában (II: v/p12) *az üres szobákban a zabos zsá-kok olyanformán heverték, mint odadobott halottak*). Valamelyes összekap-csolhatósága ennek most jelentkezik, illetőleg a befejező részben (III: sz12) *A púpos fiú* (III: f29) *a vízbe fulladt*).

A folyó ábrázoltsága során a megnevezések váltakozása (*Poprád* (6) $\Sigma \equiv$ *folyó* (10) \rightarrow *víz* (11) \rightarrow *hab* (~ *habzott*) \rightarrow *meder* – nem mutat különösebb felosztási metódust, egy alkalommal nincs megnevezve a folyó, ekkor ép-pen bizonyos félelmetessége miatt („csendes és feketén vonult meg”; *vonul* ’húzódik’). A folyó megnevezésének a szemantikai mezőkapcsolatok révén kialakult változatossága szolgálja az olvasó számára az ábrázoltság elkép-zelhetőségét. A folyónak mint ábrázolt tárgyiasságnak szóródási adatai: az I. részben (mintegy allúzióként a későbbi malomgáti esethez) az I. részben 1, a II.-ban 0, a III.-ban 30.

A FOLYÓ MEGNEVEZÉSÉNEK ADATAI ÉS ÁBRÁZOLÁSAIK

- (I: f1) a |:Poprádba:| ugrott a malomgátnál
 (III: f2) *fürödni ment a |:Poprádba:|*
 (III: f3) A |:Poprád:| ott kanyargott
 (III: f4) a |:folyó:| közepén

- (III: f5) *a mély, csendes |:vízben:| fürödtek*
 (III: f6) *a fenéktelen |:vízben:|*
 (III: f7) *a |:folyónak:| itt feneke van*
 (III: f8) *elmerült a vízben*
 (III: f9) *a |:folyó:| felszíne alatt,*
 (III: f10) *csend lett a |:vízen:|*
 (III: f11) *a mozdulatlan |:vízre:| bámult*
 (III: f12) *megkavarta a |:vizet:|*
 (III: f13) *a |:Poprád:| felett*
 (III: f14) *a gyors |:habok:|, lefelé a |:folyón:|*
 (III: f15) *a |:folyó:| mintegy álmát alussza*
 (III: f16) *az evezőt mélyen a |:vízbe:| nyújtotta*
 (III: f17) *kezével nyúlt a |:vízbe:|*
 (III: f18) *evezni kezdett lefelé a |:folyón:|*
 (III: f19) *|:Poprád:| kavicsos medrét kavarta*
 (III: f20) *kavicsos medrét kavarta*
 (III: f21) *a |:víz:| mélyén*
 (III: f22) *a |:folyó:| úgy |:csillogott:,| habzott*
 (III: f23) *Bokrok hajoltak a |:víz:| fölé*
 (III: f24) *a |:Poprád:| ezüstje sem |:csillogott:|*
 (III: f25) *a folyó tükrére*
 (III: f26) *a |:folyó:| közepén megpillantotta*
 (III: f27) *arccal úszott a habokban*
 (III: f28) *elmerült a |:vízben:|*
 (III: f29) *a |:vízbe:| fulladt*
 (III: f30) *A |:folyót:| mélynek, rejtelmesnek és ijesztőnek kezdte látni*
 (III: f31) *fáradtan evezett vissza a |:folyón:|*

2.4. A személyek mint ábrázolt tárgyiasságok közül *Lubomirski* szerepe különönbözik többiekétől. Az irodalmi szövegmű legelején arckép gyanánt jelenik meg: (I: L1) & (I: L2) „A podolini kolostorban [...] volt vagy van egy régi kép, a képen torzonborz ember, a bajusza boglyasan felfelé kunkorodó, mint a hősöké, a szakálla tömör és rozsdaszínű, mintha egy göndör hajú nő vöröslő hajából való volna, a szeme két karika, benne hosszúkás, világoskék szemgolyó, az arca pedig piros, mint a bor fénye napos téli időben a fehér asztalon: ez volt herceg *Lubomirski*.” A „volt vagy van” kitételhez kapcsolódik a befejező rész közlése: (III: L16) „Tehát akkoriban, amidőn *Lubomirski György* herceg vigyázott a podolini diákokra”, ebből tudhatni, hogy talán már semmi nem úgy van, mint a történésekkor, vagyis az ábrázolt tárgyiasság eseményvoltának ideje bizonytalan. Krúdy elbeszélésmódjáról meg is jegyzi *Fried István* (2006: 112), hogy

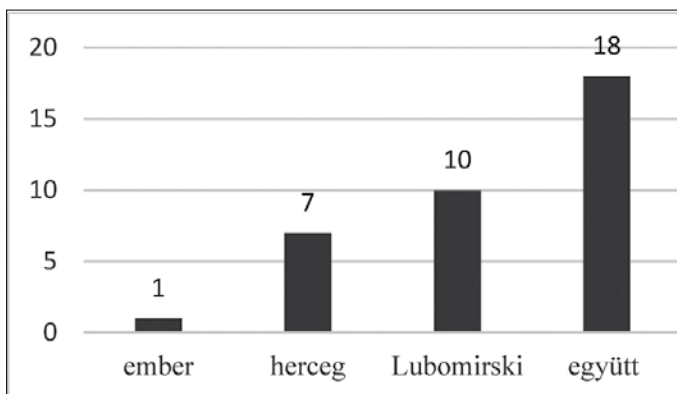
„a régi meg az ódon mily gyakran jelzője [az írónak], de hogy milyen régi, milyen ódon, az teljesen bizonytalan”. Fontosabb, szimbolikus szerepe van a hercegnek a városka és a diákok meg Szindbád életében. A kolostor milyenségében is – (I: k/p5) „a kerekre faragott kockakövekkel árult az áhítat terjesztéséhez”, a lakosság körében is, hiszen „az asszonyok, akik egy párszáz év előtt csupa vörös szakállú és torzonborz külsejű gyermekeket hoztak a világra”.

A kisasszonyok (I: L8) *mezei virágot tűztek a herceg rámájába*, az asszonyok imádkoztak előtte, a diákfiúk sapkájuk levételével köszöntötték, bár: (II: L14) „A hercegnek már csak azért se köszönt valami nagyon alázatosan Szindbád, mert Kacsókóéknál volt kosztosdiák.”

A barátja után kutató (III: SZ100 & III: L17) „*Szindbád* szinte hallani vélte, amint a titokzatos *Lubomirskit* emlegetik.” A herceg iránti tisztelet és féltelmelem most Szindbádot is érinti: (III: sz112) „A púpos fiú a vízbe fulladt, érte majd őt okolják, *Lubomirski* végre csakugyan kiszáll a folyosóbéli képrámából, és már közeleg is tömött, veres szakállával.” A herceg mindenki számára valamilyen fennsőbbiség jelképe, hiszen (III: L16) „*Lubomirski György* herceg vigyázott a podolini diákokra”, így Szindbádra is.

A *Lubomirski* névvel jelölt ábrázolt tárgyiasság kép gyanánt vagy a régi időkben és a történet idejében is jelképes hatalomként egyszer *ember*, tizenhétyszer a nevével vagy rangjával említődik, ezek szórása: az I. részben 13, a II.-ban 2, a III.-ban 3. A jelképeség az utolsó előforduláskor másodlagos virtuális valósággá válik, olyan, a szövegvilágban élő ábrázolt tárgyiassággá, amelyet a főhős látni vél ([III: L18] *Lubomirski* végre csakugyan kiszáll a folyosóbéli képrámából).

LUBOMIRSKI MEGNEVEZÉSÉNEK ADATAI ÉS ÁBRÁZOLÁSAIK

- (I: L1) *a képen torzonborz ember* ≡ Lubomirski
 (I: L2) *ez volt herceg Lubomirski*
 (I: L3) *Ki volt, mi volt a herceg* ≡ Lubomirski
 (I: L4) *a középén helyet foglalt Lubomirski úr*
 (I: L5) *a karikaszemű herceggel* ≡ Lubomirski
 (I: L6) *A herceg hajdanában* ≡ Lubomirski
 (I: L7) *pirosbor-arcszínű Lubomirski előtt.*
 (I: L8) *mezei virágot tűztek a herceg rájájába* ≡ Lubomirski
 (I: L9) *imádkoztak a herceg képe előtt*
 (I: L10) *a herceg szívesen lehúzta kezéről* ≡ Lubomirski
 (I: L11) *Lubomirski volt az első úr*
 (I: L12) *Lubomirski György tiszteletére*
 (I: L13) *tisztelte Lubomirski urat*
 (II: L14) *A hercegnek már csak azért se köszönt* ≡ Lubomirski
 (II: L15) *megbuktat a Lubomirski*
 (III: L16) *amidőn Lubomirski György herceg vigyázott*
 (III: L17) *a titokzatos Lubomirskit emlegetik*
 (III: L18) *Lubomirski végre csakugyan kiszáll a folyosóbéli képrámából*

A herceg képén kívül más (fal)festmények is szerepelnek: *a régen megholt szentek* képei, ezek felosztása (szentek ~ Anna ≡ *a szent asszony* ~ György) kapcsán tudhatni, hogy Szent Anna a diákok kolostorbéli életével van összefüggésben: mintha „a leckék megtanulásáról tudakozódott volna”. A sárkányölő szentről nincs megjegyzés. Az ábrázoltság ezen részletei nem olyatén szerepük, mint a Lubomirski festményé, amit az is mutat, hogy nincs a szövegműben későbbi visszatérésük. Lubomirski viszont visszatér: (III: L18) „*Lubomirski* végre csakugyan kiszáll a folyosóbéli képrámából, és már közeleg is tömött, veres szakállával.” E visszatérés másodlagos ábrázolt tárgyiasság, mivel tulajdonképpen Szindbád képzeletében él, hasonlóképpen jelenik meg a Kacsó lány – (III: sz115) „*Róza* hátrafont kézzel, és komoran, haragosan néz, mint tegnap este a csillagokat nézte...” –, *Róza* azonban olyan ábrázolt tárgyiasság, amelyik a szövegmű valóságában már némileg hasonló helyzetben szerepelt: „(II: sz55) *Róza* ijedten, lehunytt szemmel hallgatta egy darabig a szelet, aztán a félelem mindinkább erőt vett rajta”. Voltaképpen az „A podolini kolostorban – gondolta magában egyszer egy (I: SZ1) *őszes férfit*” és az (I: SZ2) „Az *őszes úr*, aki egy estén visszaemlékezett íróasztala előtt” ábrázolt tárgyiasságában a *férfi* ~ *úr* ugyancsak másodlagos, kiderül róla, hogy (I: SZ12) „a neve Szindbád volt.” Ugyanakkor a szöveg elbeszélő részei ettől kezdve a visszaemlékezés, ő mint ilyen pedig az ábrázolt

tárgyiasságú Szindbádhoz képest egy időben korábbi ábrázolt tárgyiasság. A kolostor(belső) régiségét igazolja a „lehullott vakolatán még itt-ott lát-szottak nyomai a falra festett képeknek” szövegrész, amelyik az archaizmust szolgáló kitérés.

MÁS FESTMÉNYEK MEGNEVEZÉSEI

(I: Szt1) *a régen megholt szentek* Σ

(I: Szt2) *Szent Anna* Σ

(I: Szt3) *a szent asszony* Σ

(I: Szt4) *György sárkányát öldökölte* Σ

2.5. A személyek közül – mint olyan ábrázolt tárgyiasságoknak, amelyeknek a diák Szindbádnak van köze – először (I: sz25 & sz26) *Anna* szerepel, őt Szindbád „a ministráló ruha piros palástjában hódította meg egyszer”. A második részben azután ismét föltűnik ([II: sz40] *Anna*). A kosztos diák (II: sz28) *Kacskóéknál* együtt van a családdal: (II: sz29) *Kacskó bácsi szolgabíró volt*, (II: sz32) *Minka, szelídkés, szomorkás és lesimitott hajjú felesége*, (II: sz37) *A Kacskó kisasszonyok* ≡ Σ *Anna* ~ *Magda* ~ *Róza*. (Az *Anna* és *Magda* női neveket J. Soltész 1989 nem említi.)

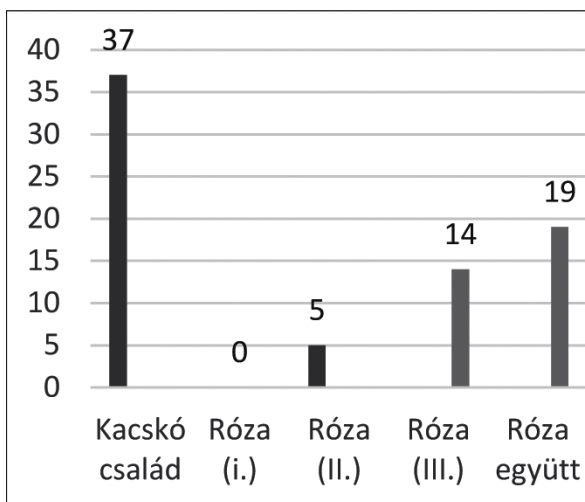
A Krúdy-szövegmű belső, kitérősszerű története – a Lubomirski hercegre tett néhány zárójelben közölt pikáns célzású megjegyzés mellett, pl. (I: L10) „a herceg szívesen lehúzta kezéről a bivalybőrkesztyűt”, továbbá (I: sz9) „a fiukat gyakorta Györgynek keresztelték” – tartalmazza a Kacskó házaspár vitáját a kisasszonyok férjhez adásával kapcsolatosan, továbbá a lányok napi tevékenységét. A Kacskó családra való kitérésben szereplő személyek számos előfordulást mutatnak, hiszen Szindbád náluk lakik, az egyik lánnyal való kapcsolata a novella csattóját adja. Az ábrázolt tárgyiasságok esemény-elemeinek a Kacskó családra vonatkozó része arra utal, hogy a novella fő eseménye nem adna elég szövegterjedelmet, továbbá a lányok (és szüleik) bemutatása önmagában is, a kibontakozó szerelem szempontjából is jelentős. A Kacskó családra és tagjaira 37 megnevezés van, ebből a *Róza* név 17 esetben szerepel, továbbá egyszer (III: sz119) *A leány* proformával, és szintén egyszer egybefoglalással, tehát 19 esetben. A Rózára vonatkozó elemek szóródása jól mutatja a lány erősödő szerepét az eseményábrázoltságokban: az I. részben nem, a II. részben öt, a III.-ban tizennégy előfordulásuk van. A zárórészben Róza neve tizenháromszor fordul elő, ezekből egyszer nem a szövegvilág valóságában szerepel a leány, hanem Szindbád virtuális világában (III: sz115). Nevének gyakorisága együtt jár Szindbád életének

a tragédiával kapcsolatos fordulataival: (III: *SZ119) *Te egy hős fiú vagy. És ezért most már örökké szeretni foglak.*”

A személyek közül néhánynak nincs részletezve a diák Szindbáddal való kapcsolata, járhatott vásárolni (I: sz15) „Müller papírkereskedő”-höz, akinek (I: v/p5) „egy sötét kapualjban volt a boltocskája”, ám Fanni (I: sz17–20) leányának tragédiája mint ábrázolt tárgyiasságú esemény az „őszes úr” rekonstruált történetének látszik. Ugyanakkor a papírkereskedővel kapcsolatos rész olyan kitérés, amelyikben célzás van Gergely pápa későbbi halálának helyszínére: (I: fl) „És Fanni boldog lett, és boldogságában a *Poprádba* ugrott a malomgátnál.”

Fanni cselekedetének okozója (I: sz19) „egy fiatal tanár” lehetett, erre bizonyára megint a felnőtt Szindbád céloz. Egy tanár név szerint is szerepel, Szindbád látja a csónakból, és tart tőle: (III: sz109) „*Privánka* tanár gyomlált csizmában és felgyürt reverendában, Szindbád ijedten hasalt a csónak fenekére.”

A KACSKÓ CSALÁD ÉS RÓZA MEGNEVEZÉSEI ÉS ADATAIK

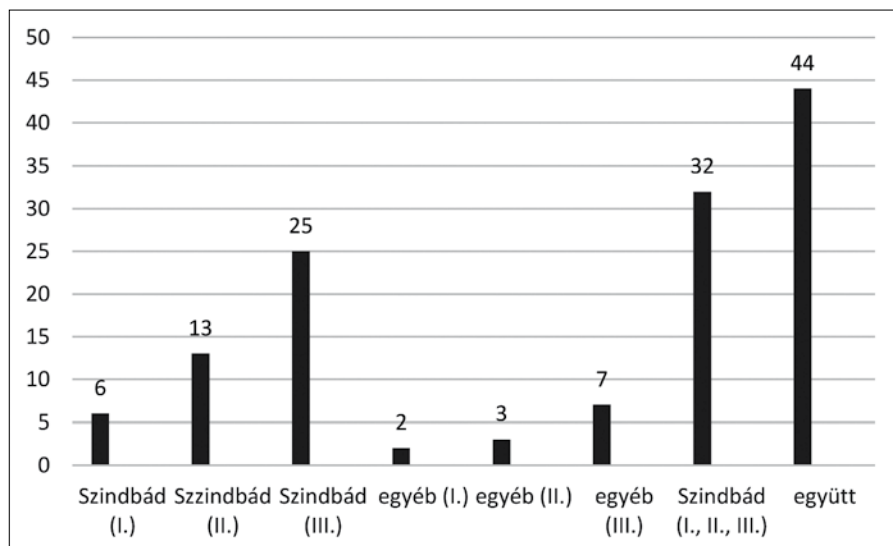
2.6. A szövegműben a Szindbád név, illetőleg a személyét jelentő más szó (*diák, ő, kisleány, te*) és kifejezés (*a két fúval*) harminckilencszer szerepel.

A névelőfordulások (és proformáik) összeállítása során a jelen elemzésnél finomabb felbontást is lehetne tenni az izotópia szempontjából. Az (III: SZ114) *érte majd őt okolják* szerkezetben például nem közvetlenül az elbeszélő azonosítja Szindbádot a névmással, hanem áttétel folytán tudható a személy: **Elmondom most, hogy Szindbád azt gondolja, hogy majd őt okolják.* A Szindbádot és Gergelyt egyaránt jelentő szövegdarabok viszont az elbe-

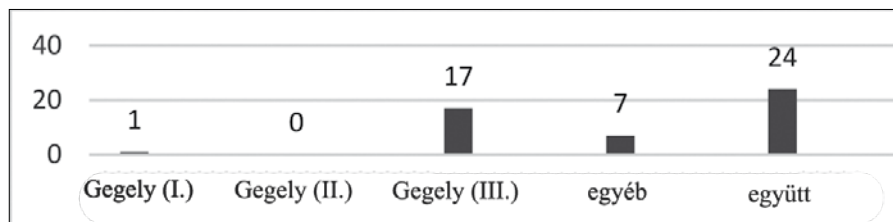
szélő nézőpontja megfelelője (is). A különféle grammatikai azonosítókra (pl. az igealakok illetén szerepére) az elemzés nem tér ki: „Végre *elkapta* [Sg3 = ő 'Szindbád'] a púpos Gergely lábát, és erőlködve, nyöszörögve, sírva a csónakba *emelte* [Sg3 = ő 'Szindbád'].”

A főhöst megnevező *Szindbád* név szórásszáma az elbeszélés egységeiben egyre nő (6 – 13 – 25), az egyéb öt jelölő nyelvi elemek száma is szintén (2 – 3 – 7). Utóbbiak *Szindbád* személyi állapotát jelölik (mint összes férfiút, diákot, kislfiút), ami az ábrázoltság része. Magának a *Szindbád* névnek a gyakorisága, ismétlődései (32) a cselekmény lefutásának állandóan a főhőshöz való kötését és a szövegmű egységét jelzik. Emellett bizonyos mértékben ornamentum is („az Ezeregyéjszaka tündérmeséiből választotta magának ezt a nevet”).

A SZINDBÁDOT JELÖLŐ ELEMELK ÉS ADATAIK

A GERGELYT JELÖLŐ ELEMELK ÉS ADATAIK

A SZINDBÁDOT ÉS A MÁŠ SZEMÉLYEKET JELÖLŐ ELEMEEK MEGJELENÉSE

- (I: SZ1) *egy őszes férőú*
 (I: sz2) *a diákokra*
 (I: sz3) *ingyenes növendék*
 (I: sz4) *papok*
 (I: sz5) *tót őúú*
 (I: sz6) *kisasszonyok* [\subseteq (I: v2) *A podolini*]
 (I: sz7) *a papokhoz*
 (I: sz8) *az asszonyok*
 (I: sz9) *a őúkat*
 (I: sz10) *a hajdú*
 (I: SZ11) *Az őszes úr*
 (I: SZ12) *a neve Szindbád*
 (I: sz13) *Gergely pápa*
 (I: SZ14) *Szindbád*
 (I: sz15) *Müller papírkereskedő*
 (I: sz16) *Müller bácsinak*
 (I: sz17) *Fánninak*
 (I: sz18) *Fánni*
 (I: sz19) *Fánni*
 (I: sz20) *Fánni*
 (I: SZ22) *Szindbádért*
 (I: SZ23) *Szindbád*
 (I: sz24) *Kacskó Annát*
 (II: SZ25) *Szindbád*
 (I: sz26) *Anna*
 (II: SZ27) *Szindbád*
 (II: sz28) *Kacskóéknál*
 (II: sz29) *Kacskó bácsi*
 (II: sz30) *Kacskó bácsi*
 (II: sz31) *Én vagyok a szolgabíró* \equiv *Kacskó bácsi*
 (II: sz32) *Minka*
 (II: sz33) *Kacskó bácsi*
 (II: sz34) *Minka néni*
 (II: sz35) *A pán szolgabíró* \equiv *Kacskó bácsi*
 (II: sz36) *Kacskó Gyula szolgabírónak*
 (II: sz37) *A Kacskó kisasszonyok* $\Sigma \equiv$ *Anna* \rightsquigarrow *Magda* \rightsquigarrow *Róza*
 (II: SZ38) *Szindbáddal*

- (II: sz39) *Magda*
(II: sz40) *Anna*
(II: sz41) *Róza*
(II: SZ42) *Szindbádnak*
(II: sz43) *Kacskó bácsi*
(II: sz44) *Minka néni*
(II: sz45) *a pán szolgabíró* \equiv Kacskó bácsi
(II: SZ46) *Szindbád*
(II: sz47) *Magda*
(II: sz48) *Anna*
(II: SZ49) *Szindbád*
(II: sz50) *Róza*
(II: SZ51) *Szindbád*
(II: SZ52) *a diák* \equiv Szindbád
(II: SZ53) *A diák* \equiv Szindbád
(II: sz54) *Rózának kipirosodott az arca*
(II: SZ55) *Szindbád*
(II: SZ56) *Szindbád sürgősen*
(II: sz57) *Róza*
(II: SZ58) *a diákhöz* \equiv Szindbád
(II: SZ59) *Szindbád*
(III: sz60) *a podolini diákokra*
(III: sz61) *Kacskó Róza*
(III: SZ62) *Szindbád*
(III: sz63) *Gergely pápának hívtak*
(III: sz64) *Gergely pápa*
(III: SZ65) *Szindbád*
(III: sz66) *Gergely pápát*
(III: sz67) *Róza ült*
(III: SZ68) *Szindbád*
(III: sz69) *a púpos fiút* \equiv Gergely 5
(III: sz70) *Róza*
(III: sz71) *Róza*
(III: sz72) *Gergely pápa látogatása*
(III: sz73) *Róza*
(III: SZ74) *a két fiúval* Σ \equiv Szindbád, Gergely
(III: SZ75) *Szindbád*
(III: SZ76) *Szindbád*
(III: SZ77) *diákot* \equiv Szindbád

- (III: sz78) *Gergely pápa*
(III: sz79) *Rózát*
(III: sz80) *Róza*
(III: sz81) *ennek a fiúnak* ≡ Gergely
(III: sz82) *Gergely pápa 10*
(III: SZ83) *Szindbád*
(III: sz84) *Róza*
(III: sz85) *a púpos fiú* ≡ Gergely
(III: sz86) *Rózát*
(III: sz87) *azon a békán* ≡ Gergely
(III: sz88) *Róza*
(III: SZ89) *Szindbád*
(III: sz90) *a púpos békával* ≡ Gergely
(III: sz91) *Róza*
(III: sz92) *ő* ≡ Gergely
(III: sz93) *Gergely pápával*
(III: SZ94) *Szindbád*
(III: SZ95) *A fiúk Σ* ≡ Szindbád, Gergely 15
(III: sz96) *A kis púpos* ≡ Gergely
(III: SZ97) *Szindbád társaságában*
(III: SZ98) *Szindbád*
(III: SZ99) *Szindbád*
(III: SZ100) *kisfiú* ≡ Szindbád
(III: SZ101) *Szindbád*
(III: SZ102) *A diák zsebkése* ≡ Szindbád
(III: SZ103) *Szindbád*
(III: sz104) *Gergely pápa*
(III: SZ105) *Szindbád*
(III: sz106) *Gergely pápa*
(III: sz107) *Gergely pápa*
(III: *sz108) *mindmegannyi Gergely pápák 20*
(III: sz119) *Privánka tanár*
(III: SZ110) *Szindbád*
(III: sz111) *Gergely pápát*
(III: SZ112) *Szindbád*
(III: sz113) *A púpos fiú* ≡ Gergely
(III: SZ114) *őt* ≡ Szindbád
(III: sz115) *Róza hátrafont*
(III: sz116) *Gergely lábát 22*

- (III: SZ117) *Szindbád*
 (III: sz118) *A Róza*
 (III: sz119) *A leány*
 (III: *SZ120) *Te* ≡ Szindbád

3. Az ábrázolt tárgyiasságok nyelvi anyagának bemutatott megjelenési módozata Krúdy írásának formális tényezője. A szöveg cselekményfüzére mindezzel természetesen összefügg. Az [I.] rész a történetelmondás indokán kívül („őszes férfiú” emlékezik fiatal éveire) többnyire a történés helyszínét (kolostor) írja le, amelyhez a festmény-Lubomirski a múlt jelképe gyanánt tartozik, a ’Lubomirski’ jelölésű nyelvi elemekkel. Ebben a részben van a legtöbb a ’város és részei’-t ábrázoló tárgyiasság hasonlóképp a ’kolostor’ ábrázoltságok egy részéhez. A [II.] rész közelebb visz a helyszín egyes részleteihez és személyeihez (Kacsó család) és az elbeszélő (fiatalkori) személyéhez. Kisebb-nagyobb kitérések mellett (amelyek egy része Lubomirskira, Müller Fánrira vonatkoznak) Szindbád és Kacsó Róza bimbózdó vonzalma is észlelhető. A lezáró, a [III.] rész Szindbád és diáktársa tragédiába forduló fürdőzését tartalmazza. A táj új helyszíneképp zömében itt kap ábrázolt tárgyiasságot a folyó számos részletével együtt.

A mindenféle dolgok (így a személyek, a kolostor, Lubomirski és más egyebek) ábrázolt tárgyiassága nyomon követhető az előfordulások listáiban és grafikonjaikban. Jól észlelhető, hogy az előfordulások szóródásai követik a teljes ábrázolt tárgyiasságok előfordulásait mintegy a cselekményfonal csomópontjaiként. Az illetén fontosság a visszatérő elemek jelentkezésében észlelhető ([III: L18] *Lubomirski*, [III: sz115] *Róza*, [III: k/p8], *A kolostor mellvédei*, [III: *v/p16] *otthon*).

Gergely pápa halála viszont a fiatal életek egymásra találását látszik erősíteni a szövegmű záró szövegmondata szerint. A formális ábrázolt tárgyiasságokat nyelvi elemekben nem követi, ez Szindbád (részben) erkölcsi alapállásának kialakulástörténete, a korábban a Gergely pápát kicsúfoló Róza esetében is erre lehet következtetni, ami azonban a szövegmű ábrázolt tárgyiasságainak nyelvi elemein kívül eső művelet.

Összefoglalás

Egy Krúdy-novella ábrázoltságrendjéről: Ifjú évek. Az ábrázolt tárgyiasságok nyelvi anyaga a szöveg cselekményfüzérével összefügg, és egységben van. A történések helyszínei, a személyek és maguk a történések ábrázolt tárgyiassága az előfordulások listáiban és grafikonjaikban követhetők nyomon.

Az előfordulások szóródásai követik az összes ábrázolt tárgyiasság előfordulásait mintegy a cselekmény hálózati csomópontjaiként. Ezeknek fontossága a visszatérő elemek jelentkezésében is észlelhető (pl. a város, a kolostor, Lubomirski herceg, a Kacsó család, a púpos fiú stb.), amelyek Szindbád erkölcsi alapállásának alakulástörténeti kerete.

Szakirodalom

- Angyal László 2014. Nevek szemiotikai holdudvarában (a Krúdy hősök „varázshegye”). In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest, 198–216.
- Beaugrande, Robert de – Wolfgang Dressler 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina Kiadó, Budapest. 120–51.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Bárczi Géza – Országh László (főszerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Finta Gábor 2000. A lét vándora – Krúdy Szindbádjáról. *Irodalomtörténeti Közlemények* CIV: 405–15.
- Fónagy Iván 1972. [A] digresszió. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996.
- Fried István 2006. *Szomjas Gusztáv hagyatéka – elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*. Palatinus, h. n. [Budapest], 2006.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- J. Soltész Katalin 1989. Krúdy Gyula névadása. *Magyar Nyelvőr* CXIII: 452–64.
- Kemény Gábor 1977. A szív álmaitól a gyomor álmaiig – (Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben). *Magyar Nyelvőr* CI: 439–57.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 78–88.
- Krúdy Gyula 2007. *Szindbád* I–II. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest].
- Tolcsvai Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Veres András 1980. Az ismétlődés vizsgálatának szintjei és szempontjai. In: Horváth Iván – Veres András (szerk.): *Ismétlődés a művészetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. *Opus Irodalomelméleti Tanulmányok* 5: 19–42.
- Visegrádi János 1909. *A podolini piarista kolostor története (1602–1072)*. Stephaneum, Budapest.

ARDAY GÉZA

TAMÁSI ÁRON TÁJNYELVÉNEK IRODALMI ÉS STÍLUSÉRTÉKE

A székelység emberi követe

Tamási Áron különösképpen azért az egyik legeredetibb nyelvezetű és stílusú magyar írónk, mert – Erdély keleti tájairól, a Székelyföldről – a páratlan képzelőerejű, eposzi néphagyomány kincsét hozta magával, s ezt a modern próza szintjére emelte. Váratlan képzettársításai, írásának sokszínűsége, tájnyelve mind arról tanúskodik, hogy egy zárt, rendkívül szívós közösséghez tartozik. Tamási irodalmi hagyatékának irodalomtörténeti feldolgozása még folyamatban van. Halála után megsokasodtak az életművéről szóló és az alkotásait elemző írások, cikkek és tanulmányok.

Nemcsak prózájában, hanem színpadi darabjaiban is – Pomogáts Béla megfogalmazása szerint – „a székelység emberi követe” kívánt maradni. Tamási ebben a műfajban is a székelység létkérdéseit jelenítette meg, közösségének sorsproblémáival foglalkozott. Darabjainak alaptémája a székely népi kedély, a tiszta erkölcs viaskodása a természettel, a gonoszsággal, a rossz erővel és a bűnnel. Ezekben a viaskodásokban az író nem mentes a kételyektől, a tragikus hatást azonban elkerüli, mert hitében derűlátó és reményteljes kíván maradni. Szabédi László szerint a Tamási-kérdés legjobban a színdarabokból fejthető meg, ezért utal a „novelláinál ismertebb” színdarabjaira, és ezek példáján magyarázza meg, miért lázad Tamási a népi műveltséggel, a hagyományos népelettel idegenül szembenálló gróf, pap és kereskedő ellen.

Tamási az irodalmi formák közül szigorú és izgalmas műfajnak tartotta a színpadi drámaírást, s ennek eszközeit erkölcsi célok szolgálatába állította, ám novelláival mégis jóval több elismerést vívott ki magának, mint színdarabjaival. 1941-ben a *Film Színház Irodalom* hetilapban arról folyt a vita, hogy Erdélynek van-e sajátos, önálló drámai irodalma. Tamási is nyilatkozott erről: „Az én helyzetem nem olyan egyszerű, nem tanulhatom meg más darabok után a darabírást, magamat hamisítanám meg ezzel. Aki ma magyar drámát akar írni, jó színpadi művet, annak el kell felejtetni, ami a színpadon nálunk volt.” A kritikusai kezdetben többnyire a technikai gyengeségekért marasztalták el a színdarabíró Tamásit. Akadtak, akik egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték, de bírálói észrevehették volna azt is, hogy az ő képzeletét nem a divat irányította, s hogy nemcsak a cselekményt, hanem a drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint

ahogy azt a színházi néző évtizedeken keresztül megszokta s elvárta. Amerikában ismerte meg az európai kultúra kimagasló értékeit: a modernek közül Franz Werfel és O'Neill drámáit. A húszas évek elején a New Yorkban játszott színdaraboknak jelentős részét magyar művek, mindenekelőtt Molnár Ferenc könnyed darabjai jelentették. A századfordulót követően egymás után születtek meg a különböző avantgárd irányzatok: a futurizmus, az expresszionizmus, az aktivizmus, a dadaizmus, a szürrealizmus stb. Darabjainak szereplői kevésbé egyénítettek, s nem jellemrajzokra tevődik a hangsúly, hanem eszmék s elvek megtestesítőiként küzdenek.

Tamási színműveinek értelmezésében még akad némi bizonytalanság. Darabjainak újszerűsége, a hagyományostól eltérő felépítése sokakat téveszt(ett) meg. Valóban meglehetősen nehéz alkotásainak a műfajilag pontos „besorolását” megtalálni. Saját maga az *Énekes madár* című darabját székely népi játéknak, a *Tündöklő Jeromost* drámai játéknak, a *Csalóka szivárványt* és a *Hegyi patakot* drámai színjátéknak nevezte. A *Vitéz lélek* műfaji megjelölése példázat, a *Hullámozó völgy* és a *Boldog nyárfalevél* színjáték, az *Ördögölő Józsiás* mesejáték; később előkerült darabját, az *Ősvigasztalást* a szokványos színmű megjelöléssel illette, de több helyen tragédiának nevezte.

Tamási Aron fantáziáját az az ősi hagyományokon nyugvó hit és hiedelemvilág mozgatta meg, amely magában rejtí az ember megújulási szándékát, illetve képességét is a pusztító viharok, háborús csapások után. A néphit nem ismeri a végleges bukást, a romlásból is a reménykeltő jeleket olvassa ki. Ez a pozitivista gondolkodásmód jellemzi Tamási műveit is. A székely népballadák világában járatos író számára ezért kínálkozott megoldási formaként a népi játék, amely a folklórt (ösköltészetet, mesét) – az emberi természet megnyilvánulásaként – a mitológiával egyesítette.

Az út azonban, amelyre Tamási első darabjával, az *Ősvigasztalással* lépett, és amely a népköltészetből az európai avantgárd művészet felé vezetett, korántsem bizonyult simának és egyenesnek. Az *Ősvigasztalás* a pályakezdő író alkotása, amely már az első lépésnél is meglepően jó teljesítménynek számít, és formailag majdnem egyedülálló színműve Tamásinak. Az antik dráma és a középkori misztériumjáték építő módszerét a későbbi parasztdrámák cselekményformáló fogásaival és a formabontó avantgárd színház megoldásaival elegyítve próbált új minőséget teremteni. A drámai történetbe két nemzedék felemás világnézete ágyazódik bele. Egy magtalan székely nemzetiség pusztulásának, kihalásának drámája az *Ősvigasztalás*, amely a görög sorstragédiák hőseinek bukásához hasonlóan, eleve magában hordja a végétüket. Erre példa a szereplők párbeszéde.

Ambrus: – Ó mit vétettem ellened, föld?! Ó, Ádám, be elvétettük, mikor e világra botlottunk.

Ádám: – Igen, de máshol nem találnánk a halálra.

Tamási Áron a legelterőbb műfajokkal kísérletezett. Novellákkal indult, ám regényei hozták meg számára az igazi elismerést, viszont tehetségét a dráma területén is próbára tette. Életműve a magyar próza első világháború utáni megújulásának, a népi és avantgárd indíttatás szintézisének egyik legkiemelkedőbb példája. A színművek az életművén belül nem tartoznak külön alkotói periódusba, ám nem lehet azt állítani, hogy egy bizonyos időszaktól kezdve Tamási csak színművek írásával foglalkozott volna, ugyanis vegyesen írt elbeszéléseket, regényeket és népi játékokat. Alkotói életében még az sem fordult elő, hogy két színművet egymás után hozott volna létre. Tehát már csak emiatt sem lehetne különválasztani a színpadi alkotásait a munkásságának egyéb területeitől. Ha mégis megpróbálkoznánk valamiféle elkülönítéssel, akkor esetleg a műfajok rendje szerint lehetne besorolni az alkotásait. Ebből a szempontból viszont egyértelmű az, hogy nem lehet egy szintre helyezni a novelláit és a regényeit a színpadi játékaival. Az is megállapítható, hogy Tamási nem a színpadi művei révén vált híres íróvá, hanem inkább neves íróvá válása után lettek híressé, vagyis felkapottá a színművei is. Nagyságát, eredeti-egyéni stílusát abban láthatjuk, hogy darabjaiban megtalálta egyéni hangvételt, s eleven mondanójához mindig hű maradt, ezáltal nem sorolódott, illetve sodródott bele a XX. században megcsontosodott dramaturgiákba.

Tájnyelvi stílusértéke

A székelyek nyelve szinte külön nyelvnek számít – amely sajátos irodalmi érték –, s tele van bájjal és közvetlenséggel. Persze minden tájnyelv sajátos irodalmi értéknek számít, mint Veres Péter hajdúsági, Szabó Pál bihari, Tömörkény István „szögedics” és Wass Albert mezőségi nyelvezete. Az „igazi” írók valamilyen egyéni hanggal és egyedi témával, gondolattal teszik meg az első lépéseket az irodalomba, amely feltűnővé, megkülönböztethetővé, illetve felismerhetővé teszi őket. Tamási Áron stílusának egyik jellegzetessége a székely nyelvjárás felhasználása volt.

A Szász Tamás, a pogány című novellája volt az első műve, előtte nem írt semmit, mert kereskedelmi akadémistaként a bankszakmába készült. Ezzel a munkájával vált íróvá, amelyet eredetileg huszonöt évesen virtuskodásból küldött el egy pályázatra, és el is nyerte vele az első díjat. Az említett írás egy ballada a nagy erejű Szász Tamásról, aki bánatában felhajt egy üveg pálinkát, azután hazamegy, és felgyújtja mindenét. Egy halomba hordja értékeit az udvarának közepén, felhasználja a bútorait, és a lovával együtt beleugrik

a tűzbe. „S feje felett vége leve a világnak.” Szász Tamás alakja túlméretezett volt, népballadai, kissé Szabó Dezső-i alak, mert Tamási stílusművészete már érett volt. A műben előforduló tájszavak és székely kifejezések természetesnek hatnak, mert teljes mértékig illeszkednek a szövegbe. A novellában átképz(el)éses módon Szász Tamás szemével látunk mindent: „Úgy ült az ital mellett, mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva.” Érdemes megvizsgálnunk a novella jellegzetes mondatait, amelyek bizonyos távolságtartó gúnnyal intonálnak, és székelyesen mutatják be a helyzetet és a környezetet: „Egy kecskedarázs az üveg szájára szállott, de lehelletével úgy az asztal alá fújta, hogy kicsikkant a darázs karcsú dereka.” A *kecskedarázs* kifejezés nem számít kifejezetten tájszónak, más vidéken is használatos lódarázs formában. *Az üveg szádja*, az üveg száját, a nyílás párkányát jelenti. A *kicsikkant* pedig egy hangutánzó szó, amelynek jelentése: kibicsaklott, kinyekkent, azaz vége lett a lódarásznak. A másik hasonló mondat: „Nyúvadozik az idő.” A *nyúvadozik* szó jelentése: haldoklik, vagyis a végét járja. Az író következő idézendő, karakteres mondata: „S nem tűrte meg maga mellett a világnak semmiféle szuszogó darabját.” Humoros láttatást mutat ez a mondat is, amely egy Tamási-jellegzetesség, a tragédia humorban való feloldása, illetve ennek ellentéte, a humoros kezdés után a történeteknek tragédiává sűrítése. Úgy beszél komoly, sőt tragikus eseményekről, hogy mindig készen áll egy tréfára, egy furfangos megjegyzésre. Sokszor pattan ki Tamási tollából egy-egy vidám szikra, ami váratlanul lángra lobbantja a szöveget: „Bölcs lendülettel mindig följe néz a bajnak. [...] Még Gáspár komáját sem eresztette ezen este kecskelábú asztalához.” Az *ezen* szó használata itt furcsa, eredendően mint a mutató névmás mesterséges továbbképzése él nyelvünkben, de az erdélyi köznyelvben még manapság is megtalálható, Tamási is gyakorta alkalmazta. A *kecskelábú* jelző az asztal kifejezéshez kapcsolódik, ezzel oldani tudja a komolyságot, és a formájára is utal. „A kalapját a fejbübjára taszította, csapzott haja bélógott a homlokába s így itta a masinapálinkát.” Tamási az írásaiba a legkülönfélébb módon dolgozza be a székely tájnyelvet, művésziesen sejtetve a nyelvi árnyalatokat. Kivétel nélkül mindenütt „bé”-nek írja a „be-” igekötőt, akár szóösszetételben, akár különállóan. A *masinapálinka* azonban sajátos kifejezés, mert a pálinkát általában masinán készítik, még akkor is, ha kisüsti. Valószínű, hogy ez a szeszgyárból származó pálinka neve volt. „S így leve igaz, hogy sült pogány lett a templomjáró nagy székelyből.” A *leve* szó pedig régies, bibliás kifejezésnek számíthatna, ha nem volna székely tájnyelvi alak. A régies igealakok, különösen a félmúlt és a régmúlt egyedül a székelység nyelvében élnek. A leve szó is ebbe a csoportba tartozik a lett helyett.

Igazi stílusbravúr, sőt művészet, ahogy Tamási használta az anyanyelvét. Tudatossággal és szándékossággal bánt a tájszavakkal, de mindig vigyázott a nyelvi arányokra. Nem vitte túlzásba a töményen góbés mondatokat, ezáltal nem is vált egyik írása sem unalmassá, még ha többen modorosnak is találták.

1966. május 26-án bekövetkezett halála előtt az epika műfajában még sok frissességgel és meglepetéssel szolgált. Kései, kisregényszerű elbeszéléseinek is van drámai súlya, sőt még betegen is képes volt a régi lendülettel alkotni. Utolsó alkotásai az elfojtott férfiúi vágy és a kitörő gyermeki pajkosság ellentétei között parázslanak és sisteregnek, olykor tragédiával határos sérelmeket jelenítve meg. Legutolsó műve a *Vadrózsa ága* volt, amelyet betegágyán a feleségének diktált le, mert már nehezebbre esett az írás. Tamási számára a tovább élés öt hónapját jelentette ez a könyv, amellyel – utolsó vallomásával – az olvasóit gazdagította. Tamási Áron művészete Bartók Bélaéhoz hasonlítható, aki a népzeneire alapozva forradalmasította a XX. századi zenét, Tamási pedig szintén a népköltészeti hagyományokra támaszkodva igyekezett ugyanabban a században megtartani és fejleszteni a magyar nyelvet s megújítani a jelenkori színpadot.

TÓTH PÉTER: NYELVJÁRÁSI ÉS TUDOMÁNYTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Tóth Péter tizennyolc nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányt tartalmazó könyve *Az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai* című sorozatban jelent meg. Az írások nagyobb része a kárpátaljai magyar nyelvjárásokkal foglalkozik. A kötetben olvashatunk felekezetek közötti nyelvjárási különbségekről, mezősegi és palócos nyelvjárásszigetekről, a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságairól, a helyi nyelvjáráskutatás múltjáról, a kutatók életútjáról. Az írások közül röviden nyolcat ismertetek.

A Felekezetek közötti nyelvjárási különbségek Viskén című tanulmány egy eddig még kevésbé kutatott témát ragad meg és ír le. A szerző a viski adatait jórészt kérdőívvel gyűjtötte, amelyet *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNyA.) és *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA.) kérdései alapján állított össze. A kérdőívvel gyűjtés mellett passzív módszerrel is jegyzett fel ma már ritkának vagy archaizmusnak számító alakokat. Érdekes arról olvasni, hogy míg a református adatközlői általában nyílt *a*-zó változatot használnak (*mangaral, mángarló*), addig a római katolikus adatközlőknél a nyelvjárási *o* jelentkezik (*mongorol, mongorló*). Az *e*-zés is a reformátusokat jellemzi: *fütyel, prüskszel*; a római katolikus adatközlők a *fütyöl, prüsksöl* alakot használják. A köznyelvi *é* helyén jelentkező *í* szintén a reformátusokra jellemző.

Tóth Péter *A viski reformátusok mezősegi gyökereiről* című tanulmányában saját nyelvjárási gyűjtéseire, az

RMNyA. kötetekre és Murádin László erdélyi nyelvésznek az atlasz anyagán alapuló osztályozásaira támaszkodik. A viski nyelvjárásban a nyílt *a*-zást jellemzően hangsúlytalan pozícióban figyelte meg (*bagaj, cukar, malam, piras, váras*). E jelenség a Mezőség teljes területén megfigyelhető. A legtöbb egyezés Mezőveresegyháza, Mezőbodon és Görgényüvegcsúr mezősegi kutatópontok *a*-zásával állapítható meg. Aköznyelvi *ö* helyén hangsúlytalan pozícióban Viskén nyelvjárási *e* jelentkezik (*gömbejű, gögges, hüves*). Az *e*-ző, *a*-zó, *i*-ző, *ú*-zó és *ü*-ző adatok alapján a szerző megjelöli annak a területnek a határait, amely a viski nyelvjárással a legtöbb egyezést mutatja. Szorgalmazza a különböző mezősegi kirajzások egybevetését.

A Tecső helynév eredetéről című tanulmányban a szerző áttekinti a helynév eredetével foglalkozó szakirodalmat. A szótörténeti fejtegetések Kiss Lajos magyarázatát, azaz a magyar személynévi eredetet erősítik. A szerző a településnév és a *Tecső-patak* víznév kapcsolatával is foglalkozik.

Tóth Péter *Csűry Bálint nyelvjárásgyűjtésének korai szakaszáról* című írásában Csűry beregi és ugocsai vizsgálatairól ír. Csűry készítette a tiszaháti és ugocsai nyelvjárási jelenségek határvonalát szemléltető térképet, az elsőt, amely nyelvjárási sajátosságok izoglosszáját szemlélteti a mai Kárpátalja területén.

A Mokány Sándor és Mokányné Nagy Katalin kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseiről című írásból megtudhatjuk,

hogy a tudós házaspár utolsó nagy közös terve – a técsői tájszótár elkészítése – váratlan haláluk miatt sajnos nem valósulhatott meg. A tájszavakat cédulákra írták, ezeket Mokány Sándor a szerzőre hagyta, akárcsak azokat a magnetofonszalagokat, amelyek az 1960–70-es években Técsőn és környékén készültek. Ezek a pótolhatatlan felvételek digitalizálásra várnak.

Az ortológus és a neológus – Beregszászi Nagy Pál és Kazinczy Ferenc című írás egy másik hozzám közel álló témát szólaltat meg: a nyelvújítás történetét. A Beregszászi fő művének tekinthető *Dissertatio* támadta a nyelvújítók bizonyos szóalkotási elveit, köztük olyanokét is, amelyeket Kazinczy jónak tartott. Beregszászi nem utasította el a nyelvújítást, sokkal inkább azokról a képzőkről igyekezett tanácsot adni, amelyeket a neológusaink kevésbé használtak. Beregszászi és Kazinczy vitája abban gyökerezett, hogy míg Beregszászi etimológusként és grammatikusként tekintett az új szavakra, addig Kazinczy elsősorban szépíróként.

A Szólások, kitérő feleletek és falucsúfolók kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseimből című tanulmány a nyelvi humor sajátos íze miatt is érdekes. Példák a tréfás kitérő válaszok közül: *Nárettyenbe zabot hegyezni* (arra a kérdésre, hogy hová mégy), *Majd ha fagy ~ Majd ha piros hó fog esni* (arra a kérdésre, hogy mikor), *Azér mer a macska szőrös, oszt nem borotválkozik* (arra a kérdésre, hogy miért vagy minek). A *Falucsúfolók* című részben a tréfás megnevezések mögé pillanthatunk a magyarázatok által. *Angyalfalvának* hívják Császlócot a helyiek vallásossága miatt, *Csókolomváros* Barkaszó neve, mert az itt élők gyakran köszönnek csókolommal. A tiszaaágtelekieket *mókusoknak* hívják.

A magyar nyelvjáráskutatás Nemes-Népi Zakál György korában című írás a 18. század végétől 1821-ig tekinti át nyelvjáráskutatásunk történetét. Ebben az időben a nyelvjárások iránt külföldön és hazánkban is megnőtt az érdeklődés: mind a szépírók, mind a szótárírók bátran használták a tájszavakat. Az erdélyi Benkő József a tájszavakat a nyelv megbecsülendő értékeinek tartotta, s jeleskedett a tájszavak irodalmivá tételében. Aranka György, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság szervezője kiállt a nyelvjárások használata mellett, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos esetekben, kivált az írásban célszerű az ott szokásban lévő nyelvhasználattal élni. Márton József gyűjtőútjai során Magyarországot és Erdélyt bejárva tájszavakat és mesterségszavakat jegyzett le. A Vas megyei kötődésű Kresznerics Ferenc következetesen rögzítette a tájszó feljegyzésének pontos helyét (ez abban az időben még nem számított gyakorinak). A szorgalmas és lelkes plébános *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* című művében bőven közöl Ságón gyűjtött tájszavakat is.

Verseghy Ferenc 3 fő típusra (tiszai, erdélyi, dunai) osztja a magyar nyelvjárás-területet. Pápay Sámuel szerint a nyelvek alapvető tulajdonsága a területi változottság, ugyanakkor felfigyel arra, hogy a magyar nyelvjárások esetében ez nem akadályozza a beszélőket a megértésben. Pálóczi Horváth Ádám két fő dialektust különböztet meg: a dunait és a tiszait (ezen belül pedig kisebb egységeket is). Pálóczi a tiszaihoz sorolja az erdélyit, de feltűnik neki, hogy az Ormánság és az Okor vize mellékének némely jelensége hasonlít az erdélyi dialektusban megfigyelhetőkre. Gáti István szerint

szinte annyi nyelvjárással számolhatunk a köznép beszédét illetően, ahány vármegye van.

A tanulmányban Csokonairól is olvashatunk, aki költői nyelvét tudatosan gazdagította anyanyelvjárása és a dunántúli tájnyelv szavaival. Baróti Szabó Dávid az írók, költők figyelmébe ajánlja a tájnyelvi szavakat. Javasolja a nyelvjárásokkal való ismerkedést, a tájszavakból való válogatást. Kazinczy Ferenc is érdeklődött a tájnyelvek iránt. Erdélyi utazásai során azt is megfigyelte, hogy melyik társadalmi-műveltségi körből származnak az általa feljegyzett tájszavak.

Pápay Sámuel felfigyelt arra, hogy a nyelvjárási beszélők nyelvjárásiaságára hatással van, hogy hol és kivel beszélnek. A beszélt nyelvben elfogadja

a nyelvjárási beszédmódokat, de használatukat az írói nyelvben már nem tartja helyénvalónak. Pálóczi Horváth Ádám rámutat arra, hogy az etimológiai kutatások számára fontos forrást jelentenek a nyelvjárások. A szerző röviden ismerteti az első részletesebb leírásokat (Nemes-Népi Zakál György *Eörségnek Leírása*, Szeder Fábán *A' Palócok*, valamint B. S. *Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak* című munkáját). Tóth Péter szorgalmazza egy átfogó elemzés elkészítését a magyar nyelvjáráskutatások történetéről.

Remélem, sikerült e vázlatos ismeretivel érzékeltetnem, milyen érdekes és színes témáról olvashat az érdeklődő a 200 oldalas, puha kötésű könyvben, amely a Savaria University Press gondozásában jelent meg.

TUBA MÁRTA

H. VARGA GYULA: A BEFOLYÁSOLÁS FORMÁI A MÉDIÁBAN. SZÁNDÉK, HATÁS, FORMA ÉS TARTALOM

Szerkesztette H. Varga Gyula. Kommunikációs Nevelésért Egyesület. Hungarovox Kiadó. Budapest, 2020. 136 lap.

A kötet 2020-as kiadási évszámmal 2021 novemberében jelent meg. Szerkesztette és a záró fejezet tanulmányait írta a 2021. december 22-én elhunyt H. Varga Gyula professzor, főiskolai tanár, a Kommunikációs Nevelésért Egyesület elnöke. Ismertetésemet kollegiális barátságunk emlékének szenteltem.

Az előszóban a felelős kiadó, Kaiser László szemlézi a kötetet: tizenegy szerző négy témakörben, négy fejezetben vizsgálja a média hatását, ki-ki a maga szakterülete felől közelítve.

Az első fejezetben három nyelvész ír a küszöb alatti technikákról. Balázs Géza a tudat alatti befolyásolás formáit mutatja be *A manipuláció titkai: küszöb alatt vagy mellékúton* című tanulmányában. Kiindulópontja, hogy a globális hatások következtében ma már nemcsak a kereskedelemben és a közéletben, hanem a magánéletben is ki vagyunk téve manipulációnak. A digitális kommunikációban a reklámokon kívül is gyakoriak a mellékutas befolyásolási technikák. Akkor is lehetséges tudatküszöb alatti mechanizmusokkal – bevágott képkockákkal, képalapú spamekkel, animált GIF-ekkel – célzott üzeneteket eljuttatni a felhasználóhoz, ha éppen nem hirdetések olvasnak. Ma minden tévé néző érti az elhallgatás, az egyoldalú beállítás, a tematizálás, a keretezés, az álhír fogalmát, sőt az egyszerű ügyfél is találkozott már tisztességtelenül befolyásoló közlési

stratégiákkal és tárgyalási módszerekkel, például a félelemkeltéssel, a siettetéssel, a rejtett költségek elhallgatásával. Balázs Géza kiemeli, hogy „az 1996-os magyar médiatörvényben, majd az ezt követő reklámtörvényben is »van tiltás a tudatosan nem észlelhető reklámra«” (16).

Minya Károly *A lényegkiemelés és az elhallgatás pragmatikája a sajtóban* címmel ad közre tanulmányt. Meghatározza a politikai kommunikáció fogalmát, majd megállapítja, hogy egy-egy elkötelezett újságíró politikushoz hasonló befolyásolást fejthet ki a sajtóban. Felsorolja a leggyakoribb manipulatív technikákat: csúsztatás, egyoldalú beállítás, tabutéma, elterelés, zavarkeltés. Az elhallgatás és az elterelés nyelvi eszközeire két országos napilap összehasonlító elemzésével hoz példákat.

Pusztay János a média szerepéről ír a veszélyeztetett finnugor nyelvek mentésében. Az oroszországi finnugor népek életében nagyarányú nyelvfejlés ment végbe az 1920–30-as években, amikor a folklórból kialakult az irodalmi nyelvváltozat, és kialakították a tudomány, valamint a társadalmi-politikai élet szakszókincsét. Az anyanyelvi írott sajtónak nemcsak a tájékoztatásban, hanem a nyelvfejlésben is meghatározó szerepe volt. Ma ezt a szerepet a rádió, a televízió és az internet korlátozottan tudja betölteni. Veszélyt jelent az őshonos nyelveken nyomtatott

lapok betiltása, a példányszám és/vagy a terjedelem csökkentése. Ha a finnugor értelmiség visszatérne a sajtótermékek írásához, szerkesztéséhez, akkor az igényes sajtó lassítaná az asszimilációs folyamatot – a nyomtatott az idősek, az elektronikus a fiatalok körében.

A második fejezet nyelvészeti és hungarológiai szempontból közelíti meg a nyomtatott sajtó befolyásolási technikáit. Györfly Gábor a Heineken vállalat és az Igazi Csiki Sör manufaktúra közötti per 2017-ben született ítélete utáni híradásokat elemzi. Az erdélyi magyar sajtó „a manufaktúra Facebook-bejegyzése alapján alakította diskurzusát [...] [ezáltal] nyilvánvalóvá vált, hogy [...] a jelenlegi hibrid rendszerben a közösségi média információforrásként működik a professzionális sajtó számára” (39). A sajtó nem szűrte az átvett tartalmat, ami egyoldalú tájékoztatáshoz vezetett. A felháborodott olvasók azokat a híreket hitték el, amelyek megerősítették őket a már kialakult véleményükben. A közvélemény megosztott maradt, mert a hivatalos sajtó nem volt képes az olvasótáborok véleményének formálására.

Kökényesi Nikoletta *Sajtótermékek textológiai, retorikai megközelítésben* című tanulmányában az országos napilapok 2000–2011 közti évértékelő politikai beszédeit vizsgálja. A napilapok a témaválasztással, a szelektált témákban alkalmazott fogalmazással, a tipográfiai és a képhasználattal irányítják az olvasókat. A nagy méretű képek közeli fókuszba helyezve ábrázolják a makulátlan öltözékű szónokot, ezáltal befolyásolva tekintélyének és hatalmának észlelését. Az olvasók interpretációját a cikkek megjelenési helye, hossza, elrendezése, sorrendje is alakítja. A tömegsajtó tovább-

bi negatív hatása, hogy a befogadókat kész értelmezésekkel passzív szerepbe kényszeríti.

Egey Emese Finnország II. világháborús megítélését rekonstruálja a korabeli hírügynökségi jelentésekből, könyvekből, filmhíradókból. Finnországot háborús részvételének első szakaszában (1939–40) pozitívan, második szakaszában (1941–44) negatívan ítélte meg a nyugat-európai közvélemény. A magyar közvélemény viszont mindvégig együttérző és támogató maradt a néprokonsági eszme és mozgalom hatására. A magyar olvasók megértéssel fogadták a finnek területszerző hadműveleteit, ugyanis hasonlóságot láttak Karjala és a trianoni veszteség között. A szerző által vizsgált filmhíradó-bejátszások országimázsokkal dolgoznak: a pihenésre meghívott finn tisztek csárdást táncolnak egy kalotaszegi lakodalomban. „A [...] Finnország-szimpatia egyértelmű üzenete mindhárom [...] forráscsoportnak” (64).

A harmadik fejezet témája az elektronikus sajtó. Dede Éva a félrevezetés nyelvi és lélektani eszközeit gyűjti össze az Index internetes portál címeiből. Véleménye szerint az ügyetlenül megfogalmazott cím nem szándékosan félrevezető. Manipulációról akkor beszélhetünk, ha a cím alapján az olvasó téves hipotézist állít fel, „s a hír mintegy csattanóként következik – a kattintás után” (70). A befolyásolás nyelvi eszközei a túlzás és a szerkezetbeli hiány, lélektani eszközei a félelemkeltés, a pletyka iránti kíváncsiság felkeltése és a humor. A szerző azzal a következtetéssel zárja elemzését, hogy ezen egyszerű hatásvadász-kattintásvadász eszközök „korlátozottabb használatát várhatjuk el a médiamunkásoktól” (73).

Rácz Éva Mária a Kolozsvári Rádió első, éjfélkor sugárzott magyar nyelvű adásáról számol be írásában. Az újközszöntő magazinműsort 2016. december 31., 22 óra és 2017. január 1., 1.30 óra között adták a stúdióból és az interneten. A rádió Facebook-oldalának adatai szerint a műsor és a kapcsolódó tartalmak „átlagon felüli elérést és aktivitást eredményeztek” (81). Az üzenetek bizonyították „a rádiós közlés erejét és a rádió hatalmát, amellyel nem szabad visszaélni” (81). Bár a szerkesztőség feladata a hallgatóság fiatalítása és az internetes vétel népszerűsítése, a műsor kapcsán a 60 év körüli átlag hallgatói réteg is interaktívan együttműködött.

H. Tomesz Tímea *Hitelesség a televíziós tudósításokban* címmel azokat a tényezőket sorolja föl tanulmányában, amelyek nem a rétor (az újságíró) tulajdonságai. A hitelesség forrása lehet a műsortípus ismertsége, a műfaj megszokott sajátosságai vagy a befogadó háttérinformációi. Ha a befogadó észleli és elfogadja a tudósító, az üzenet és a közlési hely sajátosságait, akkor hitelesnek tartja a műsort.

Göbel Ágoston a Magyar Katolikus Rádió médianyelvi koncepcióját ismerteti. A rádió a katolikus egyház irányításával és gazdasági támogatásával működik, ugyanakkor közszolgálati szerepe is van. A műsorszerkezetből kiemelkednek a vallási és kulturális összeállítások, de rendszeresen helyet kapnak a mindennapi témák, úgymint gyermeknevelés, szórakozás, sport, étkezési és borfogyasztási szokások, vidéki élet, segítségnyújtás.

A negyedik fejezetben H. Varga Gyula két tudománytörténeti tanulmányában a legújabb kori sajtónyelvi-médianyel-

vi kutatásokat tekinti át. Az első szöveg a sajtónyelvművelés elvi szempontjait emeli ki. A két világháború között kiteljesedő preskriptív korszakot az 50-es években a pozitív nyelvművelés, a 70-es években az emberközpontú nyelvművelés váltotta föl elsősorban Lőrincze Lajos munkásságának köszönhetően. A nyelvészek – az ideológiai nevelést lehetőségig kerülve – megteremtették a sajtónyelv zsinórmértékét a Magyar Nyelvőrben, az Édes Anyanyelvünk folyóiratban és rádiós műsorban, a Nyelvművelő Bizottságban, az egri kiejtési konferencián, a Magyar Rádió nyelvi bizottságában, később a magyar nyelv hete rendezvényein. „A nyelvművelést [...] a nyelvészszakma hallgatólagosan az alkalmazott nyelvtudomány [...] ágaként ismerte el” (112). A 90-es évektől a nyelvi ismeretterjesztés pozíciói meggyengültek. A rádióban megszűnt a nyelvi osztály, a Magyarán szólva, az Értsünk szót!, majd 2007-ben a Beszélni nehéz és az Édes anyanyelvünk műsor. A bulvármédia megjelenésével markánsan elkülönbözött a hagyományos közszolgálati és a tabloid közlésmód. A szerző Balázs Gézát idézve zárja gondolatmenetét: „Elfogadom, hogy többféle norma van [...], de nem fogadhatom el, hogy ne lenne tudományosan megalapozott és a gyakorlatban kipróbált közszolgálati nyelvi norma, amelyhez tarthatnánk magunkat. Van ilyen, és folyamatosan dolgoznunk kell érte, hogy mindig időszerű legyen” (115).

H. Varga Gyula második tanulmányában két kutatóműhely, a Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága és az egri médianyelvi tanácskozássorozat eredményeivel foglalkozik. A Magyar Rádió Nyelvi Bizottságának tagjai havi rendszerességgel

elemezték mind a műsортípusokat, mind az egyes adásokat. Belső használatra készült kötetekben osztották meg a jelenségek leírását és az intézménytől elvárt nyelvi tanácsokat. Benczedy József, Fábrián Pál, Szathmári István, Wacha Imre elemzéseinek nagy erénye, „hogyan, a kommunikációs környezetben közlőnek a rádiós beszédhez” (121). A fiatalabb nyelvművelő nemzedék (Balázs Géza, Zimányi Árpád) hasonló elemzéseket adott közre a 2000-es években. Az egri médiaműhely tanácskozásai 2003-ban indultak. A viták anyaga önálló kötetekben jelent meg: a sajtó-

nyelv fogalma, a médiaműfajok, a rádió nyelvhasználata, a káros médiaüzenetek, a bulvárosodó média, norma és szabadság a média nyelvhasználatában, a média nyelve és „nyelvjárásai”. H. Varga Gyula a kutatások folytatását reméli akár médiumok, műfajok szerint specializálva, akár összegző jelleggel.

A kötet elméleti áttekintései és esettanulmányai jól kiegészítik egymást, felhasználhatók az oktatásban. A szerkesztő, H. Varga Gyula nyelvészprofesszor, tanár egész életében emberségével, munkásságával közszolgálati maradt, nem bulvárosodott.

FERENCZI GÁBOR

**BALÁZS GÉZA (SZERK.): JELENTÉS A MAGYAR NYELVRŐL 2016–2020
(öt év szavaival és kifejezéseivel)**

Petöfi Kulturális Ügynökség, Budapest, 2021. 272 lap

Roppant időszerű felismerés, hogy a magyar nyelv az elsődleges – természeténél fogva pedig egyedülálló – nemzetösszetartó erő, ennél fogva az összmagyarság megmaradásának lehetőségét hordozza. E felvetés lényegét megragadva a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport két évtizede gondosan figyeli, elemzi a magyar nyelv állapotát, és Balázs Géza szerkesztésében ötévente kiadvány formájában számot ad róla.¹ A Petöfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelye az említett kutatócsoporttal való szakmai együttműködés révén 2021-ben *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020* címmel – szinte már a hagyománynak megfelelően, immár negyedik alkalommal – a magyar nyelv állapota iránt érdeklődők körében figyelemre méltó kiadványt jelentetett meg.

A kiadvány felépítésére, tartalmára vonatkozóan hasznos sorvezetőül szolgál a Pölcz Ádám írta *Előszó – egy két évtizedes cselekvési program kapcsán* (7–8). E bevezető írás többek között világossá teszi, hogy a kiadvány nem pusztán egy tanulmánykötet. A szerzők figyelme kiterjed az elmúlt öt év nyelvtörténeti kutatásaira, és a mai magyar nyelv szintjeinek vizsgálatára a hangzó beszéd-től a szókincsen, a frazeológián át a stílusig, számos példát hozva a sokak által ismert

élnyelvi kifejezésekből s a kortárs irodalmi fordulatokból. Mindezt színesebbé teszi, hogy nem pusztán az anyaországra vonatkozó, hanem ennél átfogóbb, Kárpát-medencei áttekintést kap az olvasó, hiszen számos hazai (budapesti, egri, nyíregyházi) nyelvész munkája mellett jó néhány határon túli (ungvári, adai, újvidéki, kassai, kézdivásárhelyi, lendvai) kolléga tollából származó tanulmány is helyet kapott a kiadványban. A kötet végén pedig olyan írásokat találunk, amelyeknek célja az elmúlt öt év nyelvi, nyelvhasználati tényeinek összegző dokumentálása.

A tanulmányok élén – azoknak mintegy átfogó bevezetéseként – áll Balázs Géza *Jelentés a magyar nyelvről, 2020* című összegző munkája (9–26). A szerző először a nyelvre, nyelvhasználatra vonatkozó tevékenységeket (nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés, nyelvvédelem) definiálja, majd felvázolja azokat a nyelvi, nyelvhasználati területeket (hangrendszer, nyelvtan, szókészlet, szövegértés és -alkotás, idegen nyelvi hatás, nyelvi magatartás) amelyek esetében nagyobb ívű, rendszerszerű változás figyelhető meg. A tanulmányban külön alfejezet foglalkozik a Trianon okozta magyar nyelvi

¹ Az eddig megjelent kötetek: *Jelentés a magyar nyelvről 2000–2005*. Akadémiai Kiadó, 2005.; *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság, 2010.; *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. Inter, 2016.

szétfejlődéssel és hatásaival, a sajtó- és médianyelv, illetve a hibridnyelv kérdéseivel, a kommunikációt és kultúrát érintő időszerű nehézségekkel, illetve a laikusok körében „öröközödnék” mutatkozó nyelvészeti témakörök egyikével, a finnugor nyelvrokonság létjogosultságával. A fejezet végén nemcsak az utolsó öt év, hanem az eddigi húsz év *Jelentés*-kiadványai tapasztalatának összegzését kapja az olvasó, tételesen felvázolva a magyar nyelvi kultúrát érintő főbb pozitív és negatív tendenciákat.

A kötet következő nagyobb tematikus egysége két nyelvtörténeti tanulmányt foglal magába. Az egyik ezek közül Buvári Márta *Az ismeretlen magyar nyelv – Őstörténeti töprengés szókincsünk összetétele alapján* című írása (29–38). Felveti, hogy őstörténetünk továbbra is tisztázásra szorul, s bemutatja röviden a szakirodalomban fellelhető négy fő elméleti konstrukciót. Figyelembe véve néhány etimológiai szótárnak (EtSz., CzF., TESz.) eredet szerinti csoportosításait, illetve Sára Péter rokonításait, az „urál kori”, a „finnugor kori”, az „ugor kori”, továbbá a türk kapcsolatú (török), végül az ismeretlen eredetű szócsoportok közötti mennyiségi, majd végül minőségi kérdések megvizsgálása révén vonja le meglátásait a szerző. Ezek közül – kellő mértékű komplexitása révén – egyet feltétlenül érdemes kiemelni. „Véglegesnek tekinthető őstörténetünk az az elmélet lesz, amely összhangba hozható az összes nyelvi adat genetikájával, az antropológiával, a régészettel, a néprajzi és zenei rokonsággal, a történeti forrásokkal és nem utolsósorban a saját nemzeti tudatunkkal és más népek emlékezetével” (37–8).

A másik szakcikk Zelliger Erzsébet a *Rovás kutatás 2016–2020* című áttekintése (39–46). Súlyos, de helyénvaló felvetéssel indít a szerző: a téma évtizedekig az „elszigeteltség és a gyanakvó elutasítás” állapotában volt (39). Majd felvázolja, hogyan vette kezdetét a rovás kutatásnak a napjainkban tapasztalható megerősödése – részben módszertani megújulása – a korábbi próbálkozások után, mely konferenciák és új kiadvány(sorozat)ok járultak hozzá az eddigi tudományos sikerekhez, illetve azt, milyen formákban és felületeken juthatnak el a kutatási eredmények az érdeklődők szélesebb köréhez a mindennapokban (oktatás, helységnevtáblák, szépirodalom stb.).

A mai magyar nyelv témakörébe illeszkedve kilenc tanulmány került a kötetbe. Ezek közül az elsőt Buvári Márta írta *A kiejtés helyzete napjainkban* címmel (49–53). E rövid összefoglalás a 20. századi előzmények taglalása után megállapítja, hogy az utolsó öt évben a korábban megindult „káros folyamatok folytatódtak” (49), amelyek közül két – egymással összefüggésben álló – jelenséget külön kiemel: mégpedig a beszéd gyorsulását és a hangképzés pontatlanságát (konkrétan a beszédhangok összemosisát). Ez utóbbihoz kapcsolódóan a figyelem a köz-, illetve a tájnyelvi magánhangzórendszerrel érintő változások fő csapásvonalára, az egyes hangtani helyzetben lévő magánhangzóknak az *ë~e~á* tengelyen zárt-nyílt irányba való tendenciózus elmozdulására irányul, eseti megfigyelésekre építve. A tanulmány végül néhány szupraszegmentális elemre (hanglejtésre, hangsúlyra) vonatkozó hibás nyelvi gyakorlatot is taglal.

Az elemzések sora Minya Károly *Az okos- előtagú összetételek szemantikai vizsgálata* című írásával folytatódik (54–64). A tanulmány világossá teszi, hogy a kétagú jelentéssűrítő összetételek sorában az N+N típusú (pl. *boldogságtérkép*), illetve az ADJ+ADJ (pl. *balliberális*) mellett legalább három alcsoportja különíthető el az ADJ+N típusúaknak. A tisztán minőségjelzős (pl. *álcivil*) és a folyamatos melléknévi igenevet tartalmazó előtagú összetételek (pl. *állófogadás*) mellett külön figyelmet érdemelnek egy harmadik csoportba tartozó összetételek, az ún. *okos-* előtagúak (*okosóra, okostelefon* stb.), amely csoport szavai még nincsenek szótározva. Ezek szerkezeti vizsgálatára és lajstromba vételére, végül az összetételi típus elliptikus transzormációs módszerrel való elemzésére tesz kísérletet a tanulmány.

Horváth Péter *Csurom, fülik, télvíz, vajmi – a magyar szókészlet „kövületei”* című, alaposan kidolgozott munkájában (65–80) egy, a nyelvtudomány által alig kutatott területtel, az egyedi kötött morfémák kérdéskörével foglalkozik részben mennyiségi (mintegy 900 eddig összegyűjtetlen morféma számbavétele), részben minőségi szempontból (e „kövületek” definiálása, alaktani besorolása, szófajtnai hovatartozása, eredet- és jelentésmeghatározása). A szerző meglátása szerint az egyedi kötött morfémák jelenségének létrejöttét nem feltétlenül az elavulás eredményezi. Ebben „közrejátszhat az ikerítés, a részfordítás, az elhomályosulás, illetve a tükörfordítás (pl. *gyanúper* < latin *causa suspicionis*) vagy a lexikalizáció (egy szószerkezet tagjainak összeforrása, pl. *kard élére hány* > *kardélre hány*)” (77). A jelenség ismérve pedig az, hogy „egyetlen kör-

nyezetben (igeikötő, toldalék, másik tő vagy szócsoport mellett) jelenik meg, de gyakorlatilag két vagy akár három másik elemhez is társulhat” (77).

Balázs Géza önálló tanulmányban mutatja be az utóbbi időszakban megjelent, különféle típusú, egynyelvű szótárakat (*Szótárírodalmunk néhány darabja*, 81–98). A magyar szépirói szótárírodalom felvázolása után elsőként a 2017-ben kiadott *Arany-szótár – Arany János költői nyelvének szókészlete* című munkájának tartalmáról, mennyiségi mutatóiról olvashatunk bővebben (I–III., Beke József, Anyanyelv-ápolók Szövetsége), majd a 2019-ben megjelent *Bánk bán szótár (Katona József Bánk bán című drámájának szókészlete*. Beke József, szerk. Balázs Géza, Anyanyelv-ápolók Szövetsége – Inter) kap külön figyelmet hasonló szempontból megközelítve, s együtt szemlélve a Pásztor Emil gondozásában kiadott *Toldi-szótárral* (Tankönyvkiadó, 1983). Ezután két székely tájnyelvi tematikájú szótárt, a Sántha Attila szerkesztésében megjelent *Bühnagyszékely szótárt* (Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2018), majd az egy évvel később napvilágot látott *Székely szótár küssebb s nagyobbacska gyermekeknek és cinkáknak* (Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2019) című olvasókönyvet mutatja be a szerző. A sort a 2020-ban megjelentetett *Karantén-szótár – Virális tartalom* (Veszelszki Ágnes, Interkulturális Kutatások Kft.) rövid ismertetése zárja.

Kótis Nikoletta *Nyelvhasználat a Facebookon* (99–109) című összefoglaló munkája elének tárja napjaink egyik legismertebb közösségimédia-felületének nyelvhasználati sajátosságait, szokásait. Elsődleges szempontként említették a le-

egyszerűsített és gyors kommunikációra való törekvés, de nagy népszerűségnek örvendenek a könnyen észrevehető, szándékosságában megkérdőjelezhető hibákat tartalmazó posztok. E helyesírási és nyelvtani hibák, tükörfordítások – a „költői” szabadságra hivatkozva – olykor szándékosan mulatságosak is lehetnek. Szó esik a nyelvművelők Facebookon való tevékenységéről. Végül az emotikonok használatát járja körül a tanulmány nyelvtörténeti megközelítésből.

Szűts Zoltán *A magyar digitális világ nyelvstratégiai kihívásai* (110–7) című írásában felvázolja, hogy megítélése szerint a jelenkor változásait leginkább az új kommunikációs technológiák és a digitális kultúra eredményezi, ezért írásában egy olyan narratívát tár az olvasó elé, amelynek fókuszában a digitalizáció és az online lét hatásai vannak. Mindez egy komplex ökoszisztéma, a VUCA létrejöttét eredményezte. Összefoglalóan a szerző úgy véli, hogy „az elkövetkezendő időszakban olyan magyar digitális nyelvstratégiára van szükség, amely egyszerre veszi figyelembe a digitalizáció hatását és a VUCA világának jellemzőit, miközben a magyar nyelv előtt álló lehetőségekre és kihívásokra figyel” (110).

A soron következő tanulmányt – amelynek címe: *Szállóigék a politikai-közéleti kommunikációban (2016–2020)* – Pölcz Ádám írta (118–32). A szerző az elmúlt öt év számos, interneten fellelhető szállóigéjét mutatja be s dokumentálja. Példaként álljon itt néhány közülük: *A segítséget kell odavinni, és nem a bajt idehozni* (Orbán Viktor, 2018. december 18.; 122); *Elvesztette közpénz jellegét* (Országgyűlés, 2016. február 29.;

123); *A család az család* (126); *Vigyázzunk egymásra!* (2020; 128) stb. Joggal merül fel a kérdés: nevezhető-e ezen alakulatok szállóigének, majd a szerző megállapítja, hogy az említett példák megfelelnek a velük szemben támasztott elvi kritériumoknak, ismerjük szerzőjüket, történelmi környezetüket, laza jelentésintegrációval bírnak, és olyan megnyilatkozásokról van szó, amelyek közéleti szereplők adott ügyeihez köthetők. A felvonultatott nyelvi fordulatok főként a migrációs politikához, a családpolitikához, a koronavírus-járványhoz és az ezekkel kapcsolatos nemzeti konzultációs folyamatokhoz kötődnek.

A mai magyar nyelv témakörébe illeszkedő utolsó két tanulmány Balázs Géza szerzeménye. Ezek közül az első a gyűlöletbeszéd kommunikatív szerepével foglalkozik (*Az agresszív kommunikáció új köntösben: gyűlöletbeszéd*; 133–60). A tanulmány világosan rámutat e jelenségnek a rendszerváltás kori közéletben való felbukkasására, majd későbbi megerősödésére – mindemellett a magyar néplélekre vonatkozóan történeti perspektívában láttatja a problémakört. A fogalom meghatározási lehetőségeit a nyelvi forma és annak konnotációja felől közelíti, majd számos példát sorakoztat fel, amelyeket aztán tematizál. A tanulmány egy konkrét gyűlöletbeszéd-kutatás tapasztalatait is felvázolja (Pál Gábor, 2012), majd e nyelvi megnyilvánulási forma korlátozhatóságának kérdését, az ellene irányuló társadalmi törekvéseket, kampányokat vizsgálja, s végül előtárja az interneten fellelhető gyűlöletbeszéd sorának valós példáit.

A másik, egyben fejezetzáró tanulmány a stilisztikai kutatások ille-

tékességi körébe tartozik (*A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője*; 161–75): azokat a – posztmodern gyűjtőfogalmába besorolható – közös stílusjellemzőket mutató nyelvi jelenségeket veszi számba, amelyek a mai magyar irodalmat kifejezetten jellemzik, s több műre is kiterjednek. A felvonultatott példaanyag meglehetősen bőséges. A vizsgálathoz az idézetek az alábbi prózáíróktól erednek: Temesi Ferenc (1949), Podmaniczky Szilárd (1963), Egressy Zoltán (1967), a partiumi-erdélyi Vida Gábor (1968), Grecsó Krisztnán (1976), Hartay Csaba (1977), Nyelvész Józsi (Nebehaj Viktor, 1980). Az összegyűjtött anyagot az alábbi szövegtani-stilisztikai eljárások szerint csoportosította a szerző: „1. A tudományos irodalom hatása a szépirodalomra, és viszont, 2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás, 3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások), 4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkentés, 5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei, 6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása, 7. Írói-irodalmi nyelvművelés, 8. Nyelvi sajátosságok” (162).

A következő nagy tematikus egység – *Nyelvi tájképek* címmel – hat külhoni nyelvész szakember tanulmányát fogja egy csokorba. A Kárpát-medencei kitekintések sorát Máté László *Korparancs: paradigmaváltás* című tanulmánya nyitja meg (179–86). A felvidéken élő magyar kisebbség demográfiai adatainak rövid áttekintése után az elmúlt időszak azon kisebbségpolitikai intézkedéseire tér ki, amelyek e közösséget hátrányosan érintették, majd a területi autonómia kérdését járja körül. Megállapítja, hogy a kisebbségi nyelvi jogalkalmazás te-

rületén számos hiányosság figyelhető meg, majd a kisebbségi oktatás és kultúrra kapcsán tapasztalható nehézségekre, illetve a szlovák államnak a magyarellenemes nemzetállami politikájára irányítja a figyelmet. Kiemeli, hogy a magyar állam jelentős támogatásban részesíti a felvidéki őshonos kisebbséget, s a cél nem lehet más, mint a saját identitás (nyelv, család, közösség) megőrzése.

A kárpátaljai (ukrajnai) szerző, Tóth Mihály *Változások a nyelvpolitika területén Ukrajnában (2014–2020)* címmel írt tanulmányában (187–92) az ukrajnai magyar kisebbséget érintő nyelvpolitikai változásokat tekinti át. Sorra veszi az említett időszak valamennyi, a magyar kisebbség nyelvhasználatára számottevő hatással lévő ukrán törvényt: a belőlük leszűrhető tapasztalatok mind abba az irányba mutatnak, hogy a kisebbségi nyelvhasználati tér erőszakos beszűkítése révén a kárpátaljai magyarság jelentős mértékű asszimilációs nyomással találja szembe magát, s a kérdésben a jogorvoslat egyelőre beláthatatlan ideig várat magára.

Már Orsolya erdélyi (romániai) szerző röviden összegzi, hogyan alakult a nyelvi tájkép az elmúlt néhány évben a Székelyföldön (*A nyelvi tájkép alakulása a 2015–2020 közötti időszakban Székelyföldön*; 193–5). A terminus tisztázása után megállapítja, milyen alapfunkciókkal bírnak e feliratok, táblák, s használatukban újabban milyen típusú tendenciák mutatkoznak.

Avajdasági (szerbiai) magyarkisebbségi nyelvpolitikai helyzetével két eltérő tematikájú írás is foglalkozik: Hódi Éva *A nyelv és a nyelvművelés jelen helyzete a Vajdaságban* című tanulmányában (196–200) megállapítja, hogy az elmúlt

öt évben a magyar nyelv hivatalos jogi helyzetére, illetve használatának lehetőségére vonatkozóan nem történt olyan lényegi változás, amely a helyi magyar közösséget érintette volna. Azonban üdvözlendő tényként említi, hogy a kedvőtlen helyzet ellenére a helyi magyarság körében a nyelvművelésnek nagy hagyománya van. Ennek részleteibe enged betekintést az összefoglaló.

A másik tanulmány Molnár Csikós László tollából származik: *Vajdasági helységnévtáblák – A vajdasági magyar helységek használata a Trianon utáni időszakban* (201–7). A szerző a címben megjelölt témát a két világháború közötti és utáni időszak nyelvpolitikai irányvonalába ágyazva be a főbb csomópontok szerint arra mutat rá, hogyan alakult a Magyar Nemzeti Tanács által irányított helységnévrendezés az ezredforduló után, hogyan véleményezte, s milyen javaslatot tett a témában a Földrajzinév-bizottság, majd milyen gyakorlat alakult ki – s milyen nehézségek mutatkoznak – a meglévők mellett az új helységnévtáblák felirataira vonatkozóan.

A témakör záró tanulmánya a szlovéniai magyarság helyzetébe ad betekintést: Zágorec-Csuka Judit (Muravidék, Szlovénia) tanulmányában összefoglalja az elmúlt öt év helyi anyanyelvpolást érintő fontosabb történéseit, irányait (*A szlovéniai magyarság anyanyelvpolásának helyzetképe 2015–2020*; 208–16). Kitér a magyar nyelv napjának a muravidékiek körében való megünneplésére mint anyanyelvpolási mozgalomra. Felvázolja röviden a helyi magyar nemzetiségnek a magyar nyelv megőrzése érdekében végzett ösztöndíj-politikáját, majd a különféle tévé- és rádióadón megvalósuló nyelvművelő tevékenységbe ad betekin-

tést. Külön kiemeli a kétnyelvűségi iroda létrehozását s annak helyi jelentőségét. Az összefoglaló záró sorait érdemes szerint idézni: a magyar nyelvnek minden kontaktushelyzetben való használata „nem nyelvstratégiai kihívás, hanem a nyelvi térvésztesünk elleni küzdelem, nyelvésztés és nyelvmegtartás egyszerre, az optimista jövőképünk és a bizakodó magyarságképünk része” (215).

A kiadvány utolsó tematikus egysége – mintegy függelékként – három, nyelvhasználatra vonatkozó dokumentumot tartalmaz. Az elsőben Balázs Géza az elmúlt öt év magyar nyelvi kultúráját érintő eseményeit összegzi (*Beszámoló a magyar nyelvi kultúra eseményeiről 2016–2020*; 219–33); a második – amely szintén az ő szerzőségével látott napvilágot – az imént említett időszakban rögzített új szavakat és kifejezéseket veszi jegyzékbe (*Új szavak, kifejezések. Nem szótárazott szavak tárháza 2016–2020*; 234–65). A harmadik s egyben kötetzáró összefoglalás Simsa Tünde munkája: ez lényegében egy praktikus infojegyzet, amely az országgyűlési képviselők tájékoztatása céljából született (*A magyar nyelv védelme. Infojegyzet 2019/16., Országgyűlés hivatala*; 266–9).

Zárásként álljon itt a kiadvány előszavában található ajánlás. „A Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely Programigazgatósága azzal a szándékkal bocsátja a nagyközönség elé a jelen kiadványt, hogy a nyelvi változások rögzítése mellett a kapott eredmények felhasználásával cselekvésre ösztönözze az illetékeseket: nyelvészeket, nyelvhasználókat és döntéshozókat egyaránt. Mert a magyar nyelv ügye közös ügyünk, megmaradásunk egyik záloga. Kezeljük hát ekképpen!” (8).

PÁTROVICS PÉTER

BAŃCZEROWSKI JANUSZ PROFESSZOR 80 ÉVES

Jóllehet a Nyelvőr rendszeres olvasóinak „nem kell Bańczerowski professzor urat bemutatni” – nem a kifejezés rosszalló értelmében persze –, mivel már jó három évtizede nem múlt el úgy év, hogy ne közölt volna akár több tanulmányt is a folyóirat hasábjain, sőt talán nem túlzás azt állítani, hogy a Nyelvőrnek egyik meghatározó szerzője. A jeles alkalommal élve azonban, és mintegy *ex officio* is – a professzor úr utódjaként a szláv nyelvészeti doktori iskola- és tanszékvezetésben – szívesen teszek eleget ennek a megtisztelő feladatnak.

Prof. dr. hab. Bańczerowski Janusz, az MTA nyelvészprofesszora, az ELTE professor emeritusa 2021-ben töltötte be 80. életévét. Az ünnepelt máig aktív oktatója az ELTE Bölcsészettudományi Karán működő Lengyel Filológiai Tanszéknek és a Szláv Nyelv-tudományi Doktori Iskolának, amelyeknek 1993–2010, illetve 2007–2019 között vezetője is volt; 2003-tól 2007-ig pedig intézetigazgatóként irányította a Szláv és Balti Filológiai Intézetet. Oktatói és vezetői feladatai mellett számos egyetemi és MTA-bizottságban látott el elnöki feladatot, szervezett nemzetközi tudományos polonisztikai konferenciákat, valamint menedzselte éveken átnyúló, tudományos kutatási projekteket nyelvész kollégák és tehetséges hallgatók bevonásával.

Prof. dr. Bańczerowski Janusz

A professzor úr sokoldalú, nem csupán Magyarországon és Lengyelországban, de nemzetközi szinten is ismert és elismert, kiváló nyelvtudós, számos magas kitüntetés és díj birtokosa. Ezek közül kiemelkedik Lengyelország Újjászületésének Tiszti Keresztje, a Fran Miklošič-éremem, a Jagelló Egyetem érdemérme, az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Pro Universitate* érme, a „Lengyel–Magyar Barátság Ezer Éve” érdemem, a lengyelországi Nemzeti Oktatási Bizottság érme, a Magyar Neofilológiai Társaság *Pro Neophilologia in Hungaria* érdemérme, a „Pomoc Polakom na Wschodzie” Alapítvány díja és a *Polonicum*-díj.

Bańczerowski Janusz nyelvészeti munkássága igen széles területet ölel fel, hiszen doktori fokozatát 1970-ben alkalmazott nyelvészetből szerezte a poznańi Adam Mickiewicz Tudományegyetemen, s később neves orosz egyetemeken is tanult, ahol többek között indoeuropeisztikát, szanszkrit és litván nyelvet hallgatott, információ-

elméleti kurzusokat látogatott. Nyelvismerete is imponáló: lengyel anyanyelvén kívül tökéletesen megtanult magyarul – sok magyar anyanyelvű megirigyelhetné szabatos fogalmazáskészségét –, de olvas és beszél oroszul, angolul, valamint németül, az itt felsoroltak közül pedig több nyelven publikációs tevékenységet is folytat. Habár alapvetően az indoeurópai keretekbe helyezett szlavisztika, ezen belül is a polonisztika számít a „szűkebb pátriájának” (már hosszú évtizedek óta oktat, főként a lengyel leíró nyelvészettel kapcsolatos tárgyakat és összehasonlító szlavisztikai, illetve szláv nyelvészeti tárgyakat a Lengyel Filológiai Tanszéken és a Szlavisztikai Nyelvészeti Doktori Programban), az őt foglalkoztató kutatási témák között pályájának kezdetétől fogva megtalálhatók a lengyel–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások, különös tekintettel a fonetikára és a fonológiára, a nyelvfilozófiára, a metanyelvvél, a szemantikával, illetve a nyelvészeti pragmatikával összefüggő kérdésekre, a modern nyelvoktatásra, a kommunikációelméletre, a kognitív nyelvészetre és a világ nyelvi képének (VNYK) problémáira. Utóbbi témában iskolateremtő személyiséget is tisztelhetünk benne. A világ nyelvi képének kutatása ugyanis már legalább az ezredforduló óta Bańcerowski professzor úr érdeklődésének homlokterében áll, és a tárgyról szóló tudása kisugárzik, termékenyítő hatással van a hallgatókra, a doktoranduszokra és a fiatal kollégákra, akik közül számosan választották, illetve választják ezt a területet szakdolgozatuk, PhD-értekezésük, kutatásaik témájaként, tovább gazdagítva a tárgyról szóló ismeretanyagot. A professzor úr esetében valóban igaz tehát a mondás: *Condita decrescit, vulgata scientia crescit*, vagyis: Az elrejtett tudás csökken, a másokkal közölt ellenben gyarapszik. Bańcerowski professzor úr pedig nemcsak személyesen a hallgatókkal igyekezett/igyekszik megosztani tudását, de szaktanulmányain keresztül a Nyelvőr olvasóival is. Ezek a javarészt a Nyelvőrben az ezredfordulóig, majd az azt követő nyolc évben közölt cikkek később tematikus elrendezésben két külön kötetben láttak napvilágot.¹ A fenti mondatban nem véletlenül használtam a *megosztani* szót az *átadni* helyett. A professzor úr ugyanis a kognitív nyelvészeti irányzat képviselőjeként vallja, hogy a „tudást átadni” pontatlan kifejezés, mivel azt a téves képzetet kelti, mintha a tudás átadója maga mentálisan kiüresednék. Az oktatás során azonban valójában nem ez történik, hanem a hallottak-látottak alapján mindenki maga „tölti fel információs tárolóját”, és építi fel azt az elméleti konstruktumot, amely tulajdonképpen az adott tárgyról szóló tudással azonos. A konkrét ember tudása – ahogyan a nyelvtudása, a nyelvi repertoárja is – ily módon mindig egyedi lesz, az ebben a formában csak őrá lesz jellemző. Bańcerowski professzor az elmúlt évtizedekben bőven nyújtott alkalmat arra, hogy a Nyelvőr olvasói közül ki-ki a legkülönbébb nyelvészeti témákra vonatkozóan „feltölthesse a maga információs tárolóját”, és tette mindezt

¹ Az első kötet, amely Bańcerowski professzornak az ezredforduló előtt publikált cikkeit tartalmazza *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* címet viseli, és a Szláv és Balti Filológiai Intézet, valamint a Lengyel Filológiai Tanszék gondozásában jelent meg Budapesten 2001-ben. A második kötet azonban már főként kognitív nyelvészeti kérdésekre fókuszál, és *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban* címen jelent meg a Tinta Könyvkiadónál, Budapesten 2008-ban. Mindkét kötet egyben felsőoktatási tankönyvként is használatos.

sajátos lengyel–magyar nézőpontból, megismertette az olvasókat a lengyel nyelvészet legfrissebb eredményeivel. Sok érdeme közül az egyik éppen abban áll, hogy szaktanulmányokban olyan kurrens témákról írt/ír, amelyekről magyar nyelven még mindig viszonylag kevés színvonalas munka olvasható, bár az utóbbi években – nem utolsósorban neki is köszönhetően – határozottan javult a helyzet e tekintetben.

Tisztelt Professor Úr, Kedves Janusz, engedd meg, hogy a Nyelvőr lapjain a jelen szerény írással gratuláljak Neked a magam és a Nyelvőr olvasóinak nevében 80. születésnapod alkalmából, tisztelegve immár fél évszázados iskolateremtő nyelvészi és oktatói pályád előtt, megköszönve sokéves publikációs tevékenységedet, az értékes nyelvészeti tanulmányokat, amelyeknek köszönhetően mi, a Nyelvőr olvasókörzsége – sokan közülük kollégáid, barátaid és egykori tanítványaid – értesülhettünk az általad vizsgált területek legfrissebb eredményeiről, közöttük saját kutatásaidról, és szellemekben gazdagodhattunk gondolataidat olvasva. Szívvel kívánunk Neked még hosszú, jó erőben és szellemi frissességben eltöltött éveket, Isten éltesen sokáig! *Ad multos annos!*

BÜKY LÁSZLÓ

EMLÉKEZÉS DEME LÁSZLÓRA

Pécel, 1921. november 14. – Budapest, 2011. június 6.

Bizonyára van a tisztelt jelenlévők közül, akinek csupán egy régebben hallott hang a Kossuth rádióban, vagy egy monográfiának, egy tanulmánynak – személyében ismeretlen – szerzője Deme László, aki itt született Pécelen, aki elemi iskolát és négy polgári osztályt is itt járt. Édesapja, Deme László 1926 és 1959 közt református lelkésze volt Pécelnek, illetőleg 1952–1959 között esperes rangja is volt. Édesanyja, Hefty Mária a nyári szünetekben angolra tanította, hogy felvegyék az angol internátusba Sárospatakon. Az egyetemet a legendás Eötvös-Collegium tagjaként végezte.

Mint a bölcsészek közül annyian, Deme László is írt fiatal korában, versei Csillagszóró címen jelentek meg (Deme 1939). E konferencia helyének szelleme megkívánja, hogy megemlítsük: Szemere Pál is kiadott poétai zsengéket.

Ami Deme Lászlónak a magyar szakra vonatkozó tanulmányait illeti: az egyetemen csupán Horváth Jánost és Pais Dezsőt hallgatta, a kollégiumban Keresztury Dezső, Bárczi Géza, Lakó György, Hadrovics László tanította. „Egyszer csak Ligeti Lajos raporra rendelt, és számon kérte: miért nem nyelvészkedem, ha egyszer a felvételin kiderült, hogy ez engem érdekel. – Az így felvett kapcsolatot igyekeztem elaltatni” – írja visszaemlékezésében (Deme 1991a: 11), aki ekkor már Sági Istvánhoz járt, s hogy ő aláírja indexét, bevágta a Gombocz-fonetikát. Valahogyan nem sikerült a dolog elaltatása, hiszen „Bárczi Géza ugyanis az *elnáspá(n)gol* etimológiáját róttá ki rám” (Deme 1991a: 11). A bölcsészettan-hallgató eleget tett a feladatnak, s talán nem is rosszul, hiszen dolgozata meg is jelent a Magyar Nyelvben (XXXVII [1941.], 189–90), bár a TESz. nem fogadja el a szófejtést. Jelentős volt pályaalakulásában, hogy Szabó T. Attila mint vendégtanár nyelvjáráskutató tanfolyamot indított, amelyre beiskolázták, majd kutatói ösztöndíjat kapott.

A mindössze egy esztendővel fiatalabb Rácz Endre (1922–1992) így emlékezik vissza hallgatótársára: „Másodéves volt, és szinte mindent tudott, vagy – következtetett” (Rácz 1991: 226), felkészültségét jelzi, hogy 1941 őszén pedig az akkor már III. éves hallgató a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének díjas egyetemi gyakornoka, aki fonetikát tanított.

Deme László mindezek után nem tudta, és nyilván már nem is akarta „elaltatni” a nyelvészettel való kapcsolatát. A mai oktatási rend szerint ekkor második évfolyamú hallgató lett volna, első monográfiájának (A hangátvetés a magyarban, 1943) megjelenésekor pedig negyedéves (l. Mikola 1980–1981: 8).

A háború vége felé egy ideig tagja a Prónay Különítmény Görgey Artúr Egyetemi Zászlóaljnak, ennek történetét Csohány Endre írta meg Deme Lászlót többször említve (1988: 81, 131, 153, 232–3, 237). Ez a zászlóalj a nyilasok, a németek ellen folytatott partizánakciókat a Prónay-különítmény égisze alatt. Egy szovjet felderítő zászlóaljjal is együttműködtek a Börzsönyben, bár végül szovjet fogságba estek az ún. Kelemen-csoport (Deme is ide tartozott) kivételével. 1972-től a Görgey-zászlóalj tagjai partizánnak minősültek, így Deme László is.

1949-ben megbízást kap a Magyarságtudományi Intézet felszámolására és a Kelet-európai Tudományos Intézetben belül létesítendő Nyelvtudományi Munkaközösség megszervezésére, Benkő Loránd, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Szabó Dénes és mások a munkatársak. A későbbi Nyelvtudományi Intézetnek e munkaközösség volt az előzménye (további részleteket ld. Deme 1991b). Ez időben az országos kommunista nyelvészaktíva vezetője és a Magyar Nyelvtudomány Társaság titkára is, 1951 tavaszán kizárták a központi pártiskoláról (második házasságából származó egyik fia, dr. Deme Péter szerint) éppen házasságával kapcsolatban, majd a Magyar Dolgozók Pártjából is ki lett zárva az 1947. évi választásokkal kapcsolatos viselt dolgai miatt. Bizonyára mindennek háttérében a családi háttér is sokat számított az akkori időkben.

Szépe György (2001: 1358–9) említette nyelvészélményei kapcsán:

„[A Nyelvtudományi Intézetben] Deme László volt a sztár. Máig emlékszem egy-egy frappáns megfogalmazására; Deme abban a körben kiemelkedett, üstökösnek tűnt. Akik akkor ismerték a nyelvészetet (és később nem, például a filozófus-szociológus Szalai Sándor), azokat nem lehetett arról lebeszélni – nem is akartuk lebeszélni –, hogy a magyarországi nyelvészet csúcsa Deme László, aki szerintünk is a leggyorsabb elme volt. Nagy hatással volt ránk, nem feltétlenül úgy, hogy mi azt elhittük, hogy az [ti. amiről beszél] így van, hanem azt mutatta meg, hogy milyen problémák akadnak abban a feladatban, hogy a magyar nyelvjárásokat kell gyűjteni.”

Deme többször megírta, hogy gondolkodásmódjára Pais Dezső hatott, aki egyetemi tanáraként, intézetbeli szakirányítójaként és szerkesztőként folyamatosan hatása alatt tartotta, akinek gondolkodási módszerét köszönheti. Immár tudománytörténeti érdekesség, hogy Gombocz Zoltán „letisztított merevsége”, Laziczius „tudományos merevsége” és a Csűry Bálint által a történetiségnek és a leírásnak „merev szétválasztása” nem vonzotta a nyelvészeti pályán induló Deme Lászlót, amiként Arany A.[lbert] László „merev képletei és papirosízű következtetései” sem (Deme 1991a: 13–4). Ámbár – a Horatiustól való szállóige szerint *grammatici certant* – saját pályaképéről írva ezt mondja Elekfi László (1991: 29): „Deme László a rendszerezésben és a magyar nyelv, a beszélt (illetve hangosan olvasott) magyar szöveg szabályainak ismeretében egyik mintaképem, de rendszerezését több ponton merevnek tartom, és ezért vitatom” (NB. Elekfi László kortárs: 1920–2018). Az ugyan véletlen is lehet, hogy Elekfi szintén a *merev* szót használja, de a megjegyzés jelzi, hogy a kortársak, akiknek nem kis köre az újgrammatikus iskola utóhatásának arra a hagyományára építkezett, amely a magyar nyelvészeti tudományosságban akkortájt élt, több nézetrendszer szerint igyekezett tájékozódni. Többek jutottak el a nyelv rendszerszerűségeinek kérdéseire, így Deme László is; voltak nyelvészek, akiket a formalizmus divatszele sodort innen tova, s voltak, akiket – Deme László ezek közé tartozik – az érdekelt: mire való a nyelv, hogyan használja ezt a beszélő, az ember.

A Nyelvtudományi Intézet volt Deme László munkahelye 1970-ig, innen ment el közben vendégprofesszornak Pozsonyba, a Komenský Egyetemre (1964–1969). 1970-től a József Attila Tudományegyetem professzora és az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék megalapítója. 1977 és 1981 között a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetője volt nyugdíjba vonulásáig.

Ennyi az életpálya rövidre fogva. Munkásságából – ötszáznál több tétel – csupán néhányat említek: A hangátvetés a magyarban (1943); A magyar nyelvjárások néhány

kérdése (1953); Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (1956); A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez (1959); Helyesírási rendszerünk logikája (1965); Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (1971). És mindenképpen ide kívánkozik még az Imre Samu társszerkesztővel jegyzett A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. (1968–1977) is.

Volt szerencsém Deme Lászlóval számos évig Szegeden közös munkaszobában dolgozni – ezért dedikálta egyik könyvét így: „Büky Lászlónak a harmonikus együttműködés[,] sőt együttélés jegyében, szíves barátsággal[,] 1980. III. 5. Deme László” –, nos: emez együttélés alatt talán másoknál közelebbi képet tudtam volt alkotni a tudósról és emberről (Büky 2002). Munkássága sok mindenben meghatározta a kutatást, illetőleg hozott a maga területén el nem évülő eredményeket. A nyelvjáráskutatásra, a helyesíráásra, a leíró mondattanra és hangtanra gondolok elsősorban, de a magyar élőbeszéd gyakorlati művelésére úgyszintén.

(Első változatban megjelent: Balázs Géza szerk., A péceli kiskastélyos világ [Rádayak, Szemere, Kölcsey]. Magyar Szemiotikai Társaság – IKU – Inter Nonprofit Kft., Budapest, 2016. 135–9. A szerk.)

Szakirodalom

- Békési Imre 1992. Deme László 70 éves. *Magyar Nyelv* 88: 242.
- Bolla Kálmán (szerk.) 2000. *Deme László – Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* 9., h. n. [Budapest], Eötvös Loránd Tudományegyetem, Fonetikai Tanszék.
- Büky László 2002. Deme László nyolcvanéves. *Magyar Nyelvőr* 126: 129–30.
- Csohány Endre 1988. *Ha ég a ház*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Deme László 1939. Kiss András – Deme László – Takács Zoltán: *Csillagszóró*. Rácz István Nyomda, Sárospatak.
- Deme László 1977. Nyíri Antal köszöntése (1977. márc. 10.). *Néprajz és Nyelvtudomány* 21: 5–8.
- Deme László 1991a. Válaszok a nyelvtudományról – egyes szám, első személyben. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 9–18.
- Deme László 1991b. Tudománytörténeti adalékok. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. [kiadó nélkül], Budapest, 138–45.
- Deme Péter dr. magánlevele, 2015. augusztus 29.
- Elekfi László 1991. Kerülő utakon – előre. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 19–30.
- Mikola Tibor 1980–1981. Deme László köszöntése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–5: 7–12.
- Rácz Endre 1991. Az újgrammatikától az új grammatikáig avagy az analógia szerepe a nyelvészség válásában. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 225–30.
- Szabó József 1992. Deme László hetvenéves. *Magyar Nyelvőr* 116: 245–7.
- Szépe György 2001. Születésnap beszélgetés Szépe Györggyel: gondolatok a nyelvtudományról, nyelvészeti nézeteinek és tevékenységének alakulásáról, a tudományszervezésről. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs, 1357–403.

H. TOMESZ TÍMEA

CSAK CSEND...
BÚCSÚ H. VARGA GYULÁTÓL

„Elbeszéléseinkben rendre feltűnik az a Valaki, aki gyökeresen fordított életpályánkon, vagy azzal, hogy homlokegyenest új irányokba terelte lépteinket, vagy azzal, hogy általa nyertünk végső bizonyosságot arról, hogy mégis jó utat választottunk” (Perjés 2005: 152). Sokak életében ez a Valaki épp H. Varga Gyula, az elhivatott pedagógus és mentor, a fáradhatatlan tudományszervező. Elkötelezettsége, munkabírása, soha nem szűnő lelkesedése (gyakran vesztettek látszó ügyekkel kapcsolatban is), makacs kitartása (még ha néha kicsit bosszantó is volt) mintaként szolgált, ahogyan aprólékossága, precizitása is (még ha emiatt sokszor úgy is érezhettük, elég jó van, de tökéletes nincs). Nehéz a búcsú...

(Kép: BG)

Varga Gyula 1973-ban vette át első, magyar–oroszosz szakos tanári diplomáját az akkor még Ho Shi Minh Tanárképző Főiskolán, majd először oroszából, aztán magyar nyelv és irodalomból végezte el az egyetemi kiegészítőt. Előbbit a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, utóbbit pedig az ELTE-n. A főiskola elvégzésétől kezdve egészen nyugdíjba vonulásáig az oktatásban tevékenykedett. Első oklevelének kézhezvétele után a putnoki Növénytermesztési és Állattenyésztési Szakközépiskolában

helyezkedett el, majd két egri középiskolában – a Gép- és Műszeripari Szakközépiskolában, valamint a Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban – tanított. A közoktatásban eltöltött hat év után, 1979-ben az egri főiskola oktatója lett.

A Magyar Nyelvészeti Tanszék tanáraként általános nyelvészeti, grammatikai és szemantikai kurzusokat vezetett, amelyek kutatói érdeklődését is meghatározták. A magyar nyelv prefixum típusú elemei című értekezésével 1985-ben dr. univ. fokozatot szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Témavezetője Sebestyén Árpád volt. A magyar nyelv kutatása, valamint a nyelvi ismeretterjesztés melletti elköteleződését mutatja, hogy 1979-től tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, 1986-tól pedig a TIT anyanyelvi szakosztályának Heves megyei elnöke. Ismeretterjesztő munkáját 2017-ben Lőrincze-díjjal is elismerték.

Tudományos munkásságának fontos dátuma 1994 is, amikor a nyelvtudomány kandidátusa lett.

Oktatásszervező tevékenysége is példamutató: a kommunikáció főiskolai szak tantervének, valamint az intézményi kommunikáció felsőfokú szakképzés tantervének kidolgozója, a kommunikáció szak szakfelelőse, 2005-től a kommunikáció és médiatudomány alapszak, valamint a szabad bölcsészet BA kommunikáció- és médiatudomány szakirányának szakfelelőse. A kommunikációtanár mesterszak tantervének kidolgozója és szakfelelőse, amely az országban egyedülként működött a gondozásában.

Kutatói érdeklődése a '90-es évektől kezdve fokozatosan fordult a kommunikáció irányába, 1994-ben a Líceum Kiadónál jelent meg a Nyelv és kommunikáció című felsőoktatási tankönyve, '96-ban újabb oktatási segédanyagot jelentet meg Az írásos kommunikáció címmel, valamint szaktanulmányt a tanári beszéd kommunikációs közegéről. A kommunikáció főiskolai szak kidolgozójaként kezdetektől szerepet vállalt a szak köré szerveződő tanszék kialakításában, amelynek először tanszékvezető-helyettese, majd 2002-től vezetője.

Diákköri dolgozatok, számos szakdolgozat, valamint doktori értekezés is született a vezetésével. 1998 és 2010 között a beszercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem oktatója is. Hallgatóival szemben mindig nyitott, támogató, következetes szigora, maximalizmusa, hosszúra nyúló vizsgáztatásai legendások a tanítványok körében.

Kollégái előmenetelének támogatása is mindig fontos volt számára, amelyet tudományszervezői tevékenységével is igyekezett segíteni. Konferenciasorozatok, műhelytanácskozások (Sajtónyelv – médianyelv, Tudatosság a kommunikációban, Szemiotika) köthetők a nevéhez, alapítója és vezetője kutatócsoportoknak (2011-től az egri székhelyű Alkalmazott Kommunikációtudományi Kutatócsoportnak, 2015-től a Sárospatakon működő Comenius Kommunikációtudományi Kutatócsoportnak). A kommunikációs készségfejlesztés a szívügyévé vált, ennek támogatására alakult – a kutatócsoportok munkáját erősítő – elnökleivel a mára már 70 tagot számláló Kommunikációs Nevelésért Egyesület.

Ezek mellett 2006-tól a Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának elnöke, 2008-tól a Magyar Szemiotikai Társaság kommunikációs szekciójának elnöke, valamint tagja volt a Szlovákiai Magyar Professzorok Klubjának.

Szakmai tevékenységének gazdagságát tudományos publikációinak száma mutatja leginkább: 9 könyv, 4 gyakorlókönyv, 50 könyvfejezet, 60 tanulmány, 66 konferencia-előadás, valamint 27 kötet szerkesztése. A tudományos ismeretterjesztésben is tevékenyen részt vállalt, amit a magyar nyelv hetén tartott több mint száz előadása, a Heves Megyei Hírlap nyelvművelő rovatában megjelent írásai, valamint a Szent István Rádióban elhangzott beszélgetései mutatnak.

Közösségteremtő és -formáló ereje, ha lehet, még szakmai tevékenységén is túlmutat. Az ember fejlődése közösségi-kapcsolati hálóban történik, szocializációját – így munkahelyi szocializációját is – az őt körülvevő közösség befolyásolja. A szervezeti szocializációval foglalkozó kutatások egybecsengő eredménye, hogy a pálya kezdetén szerzett szocializációs élmények erőteljesen befolyásolhatják a későbbi szocializáció sikerét, valamint az attitűdök és a magatartás fejlődését (Toarniczky 2009, 2011), ez az időszak tehát talán a legfontosabb átmeneti korszak az életünkben. A tanulásban, az egyéni fejlődésben a közösséget egyértelműen a motivációs tényezők közé sorolják (Bakacsi, 1996, Dobák 1996), amelyben a vezető szerepének kitüntetett, szinte rituális jelentősége van (Karácsonyi 2006).

Példátlan szervezőképességének, szigorú következetességének, mindig érdeklődő és mindenkire egyenként is nagyon figyelő személyiségének köszönhetően biztonságot adó munkahelyi légkört tudott teremteni, amelyben az ember érték, a munka elismert, a támogatás (egymás támogatása is) fontos. Egy jó közösség védőburkában élő embernek nem kell fontolgatnia a jó és a rossz megkülönböztetését (Csányi 2002). Máig meghatározók azok a tanszéki, a konferenciák szünetében és után zajló műhelybeszélgetések, ahol az egyéni tudásból közösségi lett.

Emlékét, szellemiségét őrzi szakmai közössége, az általa indított konferenciák, szakmai programok.

Szakirodalom

- Bakacsi Gyula 1996. *Szervezeti magatartás és vezetés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 2002. Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. In: *Magyar Tudomány* 6.
- Dr. Dobák Miklós – Bodnár Viktória – Antal Zsuzsanna 1996. *Szervezeti alapformák. Szervezeti formák és vezetés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Perjés István 2005. *Társadalompedagógia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Toarniczky Andrea 2009. A szervezeti szocializáció. In: *Vezetéstudomány* 10: 16–28. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2009.10.02>
- Toarniczky Andrea 2011. *Szocializáció multikulturális szervezetben*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet Szervezeti Magatartás Tanszék http://phd.lib.uni-corvinus.hu/624/1/Toarniczky_Andrea.pdf

NÁDASDY ÁDÁM

KÁLMÁN LÁSZLÓ 1957–2021

2021 októberében halt meg váratlanul, mindössze 65 évesen Kálmán László, az ELTE docense, a Nyelvtudományi Intézet kutatója, nekem személyes munkatársam és barátom. Budapesten született 1957-ben, apja újságíró volt, anyja szobrász, négy fivéréből ő volt a legfiatalabb. A Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett, itt franciát tanult a legendás Pataki Páltól, akit mesterének, később barátjának tudhatott. Pataki ültette el benne a nyelvek iránti szakmai érdeklődést. Érettségi után az ELTE spanyol–francia szakára járt, majd általános nyelvészetet hallgatott. 1981-ben végzett, két évre rá már megszerezte a „kisdoktorit” (ez a mai MA szintnek felel meg). Angolul, németül, hollandul is tudott, és rengeteg további nyelvből százféle dolgot, mert egyszerre volt modern és régimódi tudós. Régimódi, mert szerette az adatokat, olyan örömmel gyűjtötte és tárolta őket, mint a régi botanikus, akinek a növénygyűjteménye a legfontosabb – Kálmán a nyelvi adatokat szemlélte ilyesfajta élvezettel. Ugyanakkor modern volt, követte a nyelvtudomány legújabb elméleti fejleményeit, bárhol a világon megállta volna a helyét mint egyetemi oktató vagy kutató, nem riadt vissza az absztrakciótól, a logikától, a matematikai szimbólumoktól.

Az egyetem után a Filmtudományi Intézetben talált állást, kiadványokat szerkesztett, de közben bejárta a Nyelvtudományi Intézetbe, ahová pár év múlva át is került. Itt

Forrás: elte.hu

Kiefer Ferenc professzor vezetésével szerezte meg kandidátusi címét (ez a mai PhD-nek felel meg) a jelentéstan területén, ami a nyelvészetnek talán a legelvontabb ága. Kálmán otthon volt a többi szakágakban is: hangtan, mondattan, nyelvtörténet. Kutatott Svájcban, tanított Hollandiában. Pár évig dolgozott egy – akkori forradalmian újnak számító – mesterséges-intelligencia-cégnek, ott kamatoztatta nyelvészi

és logikai tudását. Később, amikor az ELTE-n a Soros Alapítvány támogatásával megindulhatott az elméleti nyelvészet szak, ő lett az egyik legnépszerűbb tanár: tanított szűken vett szaktárgyakat, valamint a szélesebb bölcsészhallgatóságnak általános nyelvészetet. Többször dolgoztunk is együtt: a *Strukturális Magyar Nyelvtanban* a hang-

súlyról szóló fejezetet együtt írtuk, a Bartók rádióban kora reggelente kis nyelvészeti műsorokat csináltunk (ezek meg is jelentek kötetben: *Hárompercesek a nyelvről*).

A nagyközönség Kálmánt elsősorban mint tudományos ismeretterjesztőt ismerte, aki fáradhatatlanul válaszolt kérdésekre, és oszlatott kételyeket. Ő tette széles körben ismertté a tényt, hogy a nyelvészet – mint minden tudomány – a tárgyát értékmentesen vizsgálja, tehát a nyelvész nem mondhatja, hogy valamely szó, kifejezés csúnya vagy rossz vagy helytelen, mert ezek nyelven kívüli, társadalmi vagy lélektani ítéletek. Ezt persze sokan félreértették, mintha Kálmán azt hirdetné, hogy ezután mindent szabad a magyarban. Nem: ő is szigorúan betartotta a művelt nyelvhasználat konvencióit, beleértve a helyesírást – csak azt igyekezett megmagyarázni, hogy ezek illemszabályok, amelyek fontosak, csak nyelvészeti alapjuk nincs.

Jó hazafi volt, de ezzel nem kérkedett soha: tette a dolgát, írásaiban, rádióműsoraiban (ezek egyikét, a Szószátyárt vele csinálhattam) mindig a magyar nyelv gazdagságát, izgalmasságát igyekezett bemutatni – de azt sose mondta, hogy a magyar különb volna más nyelveknél. Szerelmese volt a magyar nyelvnek, minden rezdülését, változását érdeklődéssel figyelte, azt is, amit sokan csúnyának vagy kerülendőnek tartanak. Szívügye volt a határon túli magyarság: nyelvhasználatukat, helységneveiket, szokásaikat fontosnak tartotta megismerni – de azt is, hogy a többségi nyelveket, a román, szlovákot, szerbet, ukránt mi is becsüljük, értsük, mert csak így lehet előrelépni a megbékélés felé. Egyik jelentős alkotása, hogy Orsós Anna társszerzővel megírta a beás-cigány nyelv nyelvtanát: ez a román nyelv egy elkülönült, archaikus változata, melyet Baranyában beszélnek a legszegényebbek. Kálmán László azt vallotta, amit Roman Jakobson, a 20. századi nagy nyelvész mondott (egy ókori mondást kölcsönvéve): *Linguista sum, linguistici nihil a me alienum puto*. Nyelvész vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami nyelvi.

Halálával egy mindig vitakész, mindig jobbítani igyekvő, tanítványait komolyan vevő szakembert veszítettünk el.

A NYELVŐR POSTÁJA

Hogyan születtek meg a koronavírus változatainak az elnevezései, és hogyan kell írni őket? Kötőjellel vagy külön?

A koronavírus terminológiája az utóbbi több mint másfél évben meghatározó és gyorsan bővülő része lett a szókincsünknek. A koronavírus első tünetét Vuhanban 2019. december 8-án észlelték.

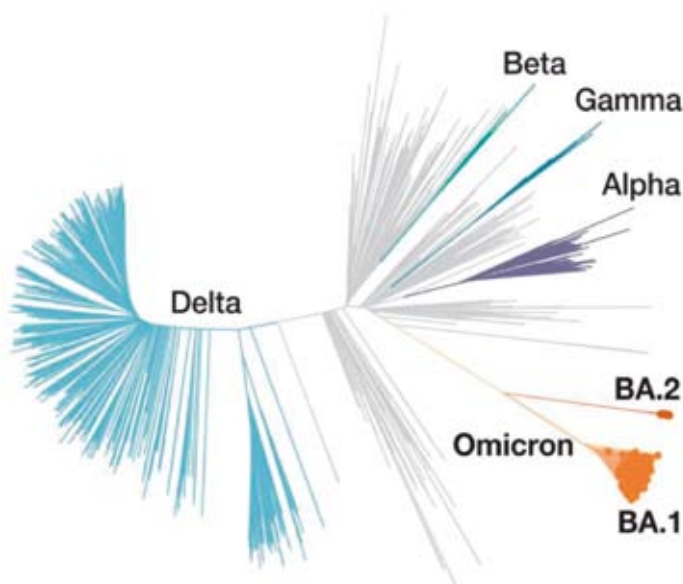
Az új koronavírus elnevezése 2020. február 12-től teljes nevén Severe Acute Respiratory Syndrome, 'súlyos heveny légúti tünetegyüttes vírusa', mozaikszavas változata SARS-CoV-2. Az általa okozott megbetegedés pedig a koronavírus-betegség 2019 (coronavirus disease 2019), melynek rövid változata a Covid-19. Kínán belül kezdetben vuhani vírusként emlegették, később vuhani koronavírussá alakult, majd felvette a kínai koronavírus, aztán a 2019-nCoV nevet. Végül február 11-én hivatalosan is elkeresztelték Covid-19-re. Tehát az elnevezés létrejöttének a pontos időpontját is tudjuk. A koronavírus szóösszetétel metaforikus, a nevét elektronmikroszkópos képe alapján kapta, amelyen a burokba ágyazott fehérjetüskék a Nap koronájához hasonlóan kitüremkednek a felszínből (a latin *corona* és a görög *κορώνη* szavak jelentése: koszorú, virágfüzér, glória, korona).

Kezdetben a vírus új variánsait egy-egy országhoz kötötték. Azonban 2021 nyarán úgy döntöttek, nem akarják megbélyegezni az országokat, ezért a görög ábécé betűivel jelöli majd ezentúl a WHO a koronavírus különböző variánsait. A brit mutáns alfaként, az indiait pedig deltaként fogják említeni. A változás nem érinti a különböző tudományos elnevezéseket.

A további vírusok elnevezése során azonban a WHO szándékosan átugrott két betűt az új variánsok nevét illetően. A koronavírus mű betűvel jelölt variánsa után ugyanis a görög ábécében a nőnek, majd a kszínek kellett volna következnie. A New York Times szerint a nő betűt valószínűleg azért ugrották át, mert a kiejtése nagyon hasonlít az angol new, vagyis 'új' szóhoz, ezért a gyakorlati szempontok ellentmondtak a használatának. A kszít pedig azért ugrották át, mert az angol fonetikus átírása – a Xi – nagyon hasonlít Kína elnökének, Hsi Csinpignek (angol átírással Xi Jinping) nevére. Ezt Tarik Jasarevic, a WHO szóvivője valamennyire be is ismerte, és azt mondta, hogy „túl gyakori vezetéknev a Xi [angol átírásban]”, és a szervezetük előírásaiban szerepel, hogy el kell kerülni a kulturális, társadalmi, nemzeti, regionális, szakmai és etnikai sértéseket. Ezért lett omikron a neve, amelynek már létezik BA.1 és BA.2 alvariánsa.

A helyesírását illetően nézzük meg először, hogy a Magyar helyesírási szótár görög betűkkel többek között mely szóösszetételeket tartalmazza: alfa-bomlás, alfa-sugár, alfa-részecske (13), béta-részecske (54), delta-elektron (101), gamma-foton, gamma-globulin (191), kszí-részecske (323), mű-mezon (380). Ezek mind fizikai-kémiai szakkifejezések. A vírus, illetve variáns szóval a görög betűk olyan szere-

pet töltenek be, mint a főnévi jelzők vagy a sorszámnevek (hányadik vírus), így a különírás javasolandó: delta vírus, omikron variáns. Természetesen jelentéssűrítő összetételnek tekintjük, és ezért kötőjellel írjuk a következőket: omikron-járvány omikron-enciklopédia.

(Forrás: GISAID/NEXTSTRAIN/NCO, ADAPTED BY K. FRANKLIN/SCIENCE, https://www.science.org/content/article/sudden-rise-more-transmissible-form-omicron-catches-scientists-surprise?utm_campaign=SciMag&utm_source=Social&utm_medium=Facebook)

Mit jelent és honnan ered a burkini szó?

A válaszhoz először a bikini szó etimológiáját kell megvizsgálni. A kifejezés angolul, németül, spanyolul ugyanígy hangzik. A *bikini* [1962] angol „bikini suit” (jelentése: bikini ruha) alapján terjedt el, amelynek előtagja Bikini szigetének, a Marshall-szigetek egyikének nevét őrzi. Később a bikini első elemének vélt *bi* 'kettő' szónak a *mono* 'egy' szóra való felcserélésével született a *monokini* 'egyrészes (felsőrész nélküli) fürdőruha' kifejezés [1976] (Zaicz 2006: 69). Ezek után született meg a tanga szóval a *tankini*, a létrejöttét tekintve közelít a szóösszerántáshoz (*tanga* + *bikini*). Ez olyan kétrészes fürdőruhát jelent, amely kicsi bikininadrágból és a hasat éppen csak szabadon hagyó, topszerű felsőrészből áll. A *burkini* (*burka* + *bikini*) a muszlim nők számára készített fürdőruha, amely megfelel a Korán előírásainak. Csak a kéz- és lábfej, illetve az arc látszik ki a gyakran napellenzővel is kombinált ruha alól. Elő-

szőr fekete színben jelent meg, az utóbbi években hoztak ki a gyártók színes vagy színes betétekkel kombinált darabokat is. Megemlíthetjük a *facekini* szót is a fentiek sorában, ez az arcot teljesen elfedő napvédő maszk, csak a szemeknek, az orrnak és a száznak hagy egy-egy nyílást. Magyarítása: *arckini*.

A thaiföldi motoros riksa javasolt alakja: tuktuk, tuk-tuk vagy tuk tuk?

A javasolt írásmód: tuktuk a tamtam írásának analógiájára (Tóth 2017: 513). Mindkettő hangutánzó szó ismétlése. Ugyanide sorolható az ugyancsak egybeírt tuctuc, amely egy zenetípus megnevezése, gyakran a diszkózene csúfolására használják, mert ennek a lüktető elektronikus zenének az alapja (ritmusa és a hangszeres rész) hasonló hangélményt vált ki. Hasonló kifejezéseink még a hehe, a hehehe, a hihih (Tóth 2017: 224., 230).

Szakirodalom

Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Források

<https://www.origo.hu/tudomany/20210601-ezentul-a-gorog-abece-betuivel-jeloli-majd-a-who-a-koronavirus-mutacioit.html>
<https://www.nnk.gov.hu/index.php/koronavirus-tajekoztato/537-gyakorlati-tanacsok-koronavirussal-kapcsolatban-szocialis-intezmenyek-reszere>
<https://www.portfolio.hu/global/20211129/elismerte-a-who-kina-miatt-kapott-szokatlan-elnevezest-a-szupermutans-513288>

Minya Károly

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

AR-szemüveg (Augmented Reality) *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatikai*
Kiterjesztett valóságon alapuló szemüveg, amely lehetővé teszi a távolságok kiszámítását, ideális platformot jelent a 3D képek megjelenítésére, 5 megapixeles sztereókamerával rendelkezik.

Az AR-szemüveg főleg grafikusoknak, újságíróknak, mérnököknek, sőt otthoni felhasználóknak is sokkal alkalmasabb lehet. Van persze hátránya is, ez főleg az, hogy megfelelő helyet kell hagyni neki a térben, hogy a kívánt élmény megmaradjon.

Az Nreal legújabb AR-szemüvege Nreal Air névre hallgat. A szemüveg egy nagy kijelzőt vetít a látómezőbe, amelyen videókat lehet nézni vagy játszani.

betaggel *ige, ang. szóképzés, bizalmas*

Bejegyzésben egy másik személy vagy felhasználó megemlítése link formájában. Egyébként azzal nincs semmi bajom, ha valaki kirakja máshova a mémem, ha betaggel, az pluszpont, de az se baj, ha nem, viszont ne hazudozzon már, hogy ő csinálta.

boldogságmenedzser (mood manager) *fn, tükörfordítás*

Az a személy, akinek az a feladata, hogy az adott cégnél mindenki jól érezze magát. A legtöbb startupnál (nagy növekedési potenciával bíró, innovatív vállalkozásnál) alkalmaznak ilyet.

Van, ahol olyannyira foglalkoznak a „jóltartással”, hogy a boldogságmenedzser egyenesen azt üzeni a dolgozóknak: „Ne menj haza, itt mindened megvan, rendelünk neked vacsorát, megágyazunk, csak dolgozz tovább!” Az ilyen pozíciókra igazi energiabombákat keresnek, akik mindig tudnak mosolyogni, és kreatívan állnak a problémákhoz.

e-hulladék *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Elektromos és elektronikai hulladék (háztartási gépek, telefonok, tabletek, laptopok stb.).

A 21. század a kommunikációs forradalom időszaka, ugyanis egyre szélesebb termékínálat áll a vásárlók részére. Manapság már bárholnan küldhetsz egy sms-t a családodnak vagy a barátaidnak, vagy akár egy laptop segítségével e-mailezhetsz velük akár az Atlanti-óceán felett is. A technológia világa nagyszerű, azonban hátulütői is vannak: az e-hulladékok.

fotótükör *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatikai*

Ember nagyságú tükör, amely érintőképernyőként funkcionál, érintésre hatalmas digitális kijelzővé alakul át. Az elkészült fotó a hatalmas felületen aláírható, majd pár másodperc alatt fotópapírra nyomtatva elkészül.

A fotótükör olyan egyedi interaktív eszköz, amelynek segítségével a legviccesebb és legvidámabb emlékeket viheted magaddal. Egy tükör, ami sokkal több annál. Érintsd

meg az érintőképernyőt, tapasztald meg a szelfikészítés legvakmerőbb változatait, öltözz be a fotókhoz, animáld magad, posztold, és vidd haza az emléket!

kapolcsikum *fn, szóösszerántás, (Kapolcs + hungarikum)*

Kapolcsi (a Balaton-felvidéki Kapolcs településről származó) sajátosság, különlegesség (termék, szolgáltatás stb.). Megjegyzés: A megnevezési sorba illeszkedő kifejezés: *borsodikum, somogyikum, tokajikum, szatmarikum* stb.

A legnagyobb fejlődés, hogy már tudatosan építik brandjüket, igazi kapolcsikum a szörp, amely valódi gyümölcsből készült, ízfokozó- és színezékmentesen, kiváló minőségben, magas gyümölcstartalommal.

kripto valuta *fn, jelentéssűrítő összetétel, pénzügyi, informatikai*

Olyan digitális eszköz, amely csereeszközként vagy manapság fizetőeszközként is funkcionál, fizikai formában nem létezik, egyelőre nincs szabályozva semmilyen pénzügyi hatóság vagy bank által, azonban saját szabályozása van a különböző titkosítási technikáknak köszönhetően.

Míg korábban a kripto valuta kapcsán leginkább csak a „kockák” vagy a gyors pénzereseti lehetőség jutott eszünkbe, mára népszerű fizetési eszközzé vált.

offline *mn, hsz, angol, informatikai*

Jelenléti (módon), valós környezetben lejátszódó (esemény); jelenléti (megbeszélés). (Az online ellentéte.) Olyan folyamat, amely működésében az internettől és a virtuális kibertértől független módon létezik vagy működik.

Vezetőként adj alkalmazottaidnak, beosztottjaidnak lehetőséget arra, hogy eldöntsék, mely megbeszéléseken vesznek részt és hogyan: online vagy offline.

offol *ige, angol, szóképzés, bizalmas*

1. A (közösségi médiában) témához nem illő hozzászólást ír, eltér attól (< off topic).
2. Lemond. 3. Kioszt valakit (> kioffol).

Ha valaki offol, káromkodik, vagy bármivel sérti a szabályt, semmiképp se reagálj rá! Jelentsd egy moderátornak, és hagyd figyelmen kívül!

Aki a továbbiakban más témákat offol szét ezzel a vitával, azt ki fogom tiltani.

A tavaly idegösszeomlást kapó és a versenyt feladó amatőr énekes nem lép színpadra, offol, kivan, nem bírja.

tajparaszt *fn, szóösszetétel, bizalmas*

(Nagyon) faragatlan viselkedésű személy. A *paraszt* szó korábban elterjedt gúnyos jelentésének fokozása. Az előtag egyesek szerint a *táj* szóból származik; elképzelhető a *tajték* szóból származó *tajt* fokhatározószóból való eredeztetés (vö. *tajt részeg*). Egyes internetes források a *thai* szóból eredeztetik, de ez valószínűtlennek tűnik.

Itt az évtized magyar tajparaszt gázolója.

Ha vendéglátásban akarsz részesülni, ne gyere ide, a tulajdonos egy tajparaszt.

ABSTRACTS IN ENGLISH

BALÁZS, GÉZA: THE HISTORY OF MAGYAR NYELVŐR (PART 1). SZARVAS GÁBOR'S MAGYAR NYELVŐR: 1872–1895

The journal *Magyar Nyelvőr* was launched in 1872. The first period is associated with the linguist Szarvas Gábor who considered the following primary objectives: 1. history of language, 2. dialects, 3. the use of language in literature, 4. current research related to language, and 5. the presentation and discussion of the research results of modern linguistics. In spite of these factors, the journal became the representative of the new orthology criticising the exaggerations of the 19th century language reform and initiated the new battle between orthologists and neologists. As a result of the journal's influence there was an intensifying struggle against the errors of language ("non-Hungarian use of language").

Keywords: Szarvas Gábor, *Magyar Nyelvőr*, neology, new orthology, "non-Hungarian use of language"

KOVÁCS, LÁSZLÓ: BRAND NAMES: AT THE INTERSECTION OF BRAND NAME RESEARCH AND LINGUISTICS

Brand names are all around us: their number is estimated to be over 40 million and we encounter them every day – not only when shopping or when seeing advertisements but also when we actually use them or speak about brands and products.

Brand names are at the crossroads between marketing and linguistics: in marketing (and branding) they identify and differentiate products and in linguistic context they are linguistic signs belonging to our vocabulary. The paper gives a short overview of brand names research, pointing out that in marketing context the functions of brand names are important: they can be considered as good or bad according to whether they are able to help sell products or not. In linguistic context they are – as part of the language – neutral subjects of research.

We argue, that linguistic research and linguistic contexts of brand names can help branding experts to create better brand names and thus brand name research opens new job perspectives for (applied) linguists.

Keywords: brand names, branding, interdisciplinarity

**BÜKY, LÁSZLÓ: ABOUT THE ORDER OF REPRESENTATION OF A SHORT STORY BY
KRÚDY: YEARS OF YOUTH**

The linguistic substance of the objectivity portrayed in the story is closely related to sequence of plot. The venue of actions, the characters and the objectivity of the actions can be traced in the series of occurrences and the graphic representation. The distribution of occurrences follow the occurrences of objectivity as the network of plot. The importance of these factors can be observed in the presence of recurring elements (e.g. the town, the monastery, Prince Lubomirski, the Kacsó family, the humpbacked boy, etc.), which account for the evolutionary framework of Szindbád's moral attitude.

Keywords: objectivity portrayed, the depiction of town, the depiction of persons, the connectedness of depictions, the development of morals and character

SZERZŐINK

ARDAY GÉZA, József Attila-díjas irodalomtörténész, író (Budapest, Fót), geza.arday@gmail.com – **BALÁZS GÉZA**, egyetemi tanár, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Színház- és Filmművészeti Egyetem, balazs.geza@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3440-2959> – **BINCZE DIÁNA IBOLYA**, magyar szakos bölcész, író, költő (Jánosháza), dbincze@gmail.com – **BŐSZE PÉTER**, ny. egyetemi tanár, a Magyar Orvosi Nyelv alapító főszerkesztője, bosze.p@gmail.com – **BÜKY LÁSZLÓ**, ny. egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, bosze.p@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4960-9445> – **FERENCZI GÁBOR**, PhD-hallgató, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, g.ferenczi88@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2522-9210> – **H. TOMESZ TÍMEA**, főiskolai docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, tomesztim@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6152-6266> – **KOVÁCS LÁSZLÓ**, egyetemi docens, ELTE Társadalomtudományi Kar, Savaria Gazdálkodástudományi Tanszék, klaszlo1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0641-811X> – **MINYA KÁROLY**, nyelvész, főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, minya.karoly@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2421-3580> – **NÁDASDY ÁDÁM**, nyelvész, költő, műfordító, professor emeritus, ELTE Angol–Amerikai Intézet, nadasdy.adam@gmail.com – **PÁTROVICS PÉTER**, nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék, patrovics.peter@btk.elte.hu, <https://orcid.org/0000-0002-4226-3576> – **TUBA MÁRTA**, PhD, középiskolai tanár, Érdi Gárdonyi Géza Általános Iskola és Gimnázium, dr.tuba.marta@gmail.com.